ISSN 1300-4158

AYLIK KÜLTÜR SANAT DERGİSİ • YIL: 12 • EYLÜL 2002 • 2.000.000 TL. (KDV DAHİL)

insancıl

2002/09

Umut Germeç

- Ölü Canlar Üstüne - II
- Yabancılaşma Üzerine Değiniler
- Avrupalı Olmak
- Aydınlanmada İnsan Sorunu
- İnsancıl Atölyesi Şiir Çalışması
- Devrimci Burjuva Romanından Sahneler

İÇİNDEKİLER

	ÖLÜ CANLAR ÜSTÜNE 1	1
Nalan ÇELİK	FOTOĞRAF (Şiir)	7
Sibel ÖZBUDUN	YABANCILAŞMA UZERİNE DEĞİNİLER	8
Gülhan DİKME	SENİ SEVİYORUM (Şiir)	14
Afşar TİMUÇİN	AVRUPALI OLMAK	15
Orhan İYİLER	AYDINLANMADA İNSAN SORUNU	16
	İNSANCIL ATÖLYESİ ŞİİR ÇALIŞMASI	24
B. Sadık ALBAYRAK	DEVRİMCİ BURJUVA ROMANINDAN SAHNELER	26
Necmi KARKIN	ADNAN YÜCEL AĞITLAMASI -2 (ŞİİR)	30
Sinan KUTLU	HACAMAT SOKAĞI (ŞİİR)	31
Temel DEMİRER	O PAMUK'A İLİŞKİN: "YUMMA GÖZÜN GÖR GİBİ!"-II	32
Mehmet AYDIN	TARİHE, TOPLUMA ve SANATA TOPLU BAKIŞ	36
Eylem CAN	KÖPEKLE PİYAZ (Öykü)	38
Sedat ÜMRAN	AKŞAMIN KAMASI	40
Cengiz GÜNDOĞDU	YILDIZ GÜNCESİ	41
Lope de Vega CARPIO	GÖZ GÖZE (Çeviri Şiir Çeviri Anıl Meriçelli)	48

İnsancıl'a gönderilen ürünler geri verilmez

Sahibi ve Yazı İşleri Sorumlusu
BERRİN TAŞ

Kurum Yazmanı
ŞADİYE GÜLE

Kapak Tasarımı
ve Ofset Hazırlık
DENİZ SARAÇ

Genel Yayın Yönetmeni
CENGİZ GÜNDOĞDU

Kapak Resmi
UMUT GERMEÇ
"SIĞINMA /2001
Kağıt Üzerine Çini Ve Pastel 20X50

Baskı
ILICAK MATBAASI

Dağıtım
DOĞAN DAĞITIM A.Ş.

Adres: Küçükparmakkapı İpek Sok. Zafer Han No: 10 Beyoğlu-İstanbul
Tel./Fax: (0212) 249 80 19 E-mail: insancil@insancil.com
Atölye Adres: İstiklal Cad. Mustafa Katip Çelebi Mah. Tel Sk. No: 20/4 Beyoğlu İstanbul

SAYI: 143 **ABONE KOŞULLARI** **ISSN 1300-4158**

Yurtiçi yıllık abone bedeli: 24 000 000 TL
Yurtiçi ödemeler için
İş Bankası Çağaloğlu-İstanbul Hesap No: 1095 437995
Posta Çeki: 665043

Yurtdışı yıllık abone bedeli: 70 Euro ya da 70 $
Yurtdışı ödemeler için
İş Bankası: Ataköy-İstanbul 1137 30190317 9305 (Euro Hesabı)

Ödemeler Berrin TAŞ adına yapılacaktır.

ÖLÜ CANLAR ÜSTÜNE - II

İnsancıl Atölyesi, Yazarlık Semineri'nde, çalışmalarını sürdüren katılımcılar, *Gogol*'un *Ölü Canlar* romanı üstüne bir değerlendirme yaptılar. *Ölü Canlar*, katılımcılarla okundu. Daha sonra değerlendirmeye geçildi. Her katılımcı üstlendiği bölümü, katılımcılara sundu. Sunum tartışıldı. Sunumun son biçimini İnsancıl'da yayınlıyoruz.

Katılımcılar: Ebru Aktel, İsmet Alıcı, İnci Aydın, Eylem Can, Nalan Çelik, Cengiz Gündoğdu, Özgüç Güven, Pelin İstanbulluoğlu, Hira Selma Kalkan, Mustafa Özmen, Nuray Parlak, Eşref Yeşil, Hilal Soydan, Mustafa Tabak, Medet Turan, Eray Veli, Yeşim Yıldırım.

İşine Göre Biçimlenme

Gogol, *Ölü Canlar*'ı yazarken, Rusya'daki gerçekliği sorun ediyor. Bütün olan bitene karşı ne yapılabilir? İşte, Constantin Tedoroviç Kostanzhoglo karakteri Rusya'yı esenliğe çıkartacak kişilerdendir. Ülkesine, toprağına, insanına yabancılaşan öbür beylerin aksine, o tarım işlerinden çok iyi anlar.

Üç tepe üzerindeki üç kilise çevresinde kurulan bir kenti andıran malikanesi eski bir Rus geleneğine uygun olarak çevresinde olup bitenleri görebilecek durumda inşa edilmiştir. Topraklarında görünüm tümden değişir. Sekiz yıl önce yirmi bin ruble getiren toprak bugün ikiyüz bin ruble sağlar. Rahat bir koltuğa oturarak kararlar almak yerine, işlerin yapıldığı yerlerde planlar düzenler. Çiftliğinde yetişen her şey en az iki, üç işte kullanılır. Dünyaya *"yarar gözlükleri"*yle bakar, elindeki her şeyi metaya dönüştürme çabasındadır. Giyim inceliklerine aldırış etmez. Çalışkandır, boş uğraşılarda -şölenlerde- zaman kaybetmez.

Çiçikov'un Kostanzhoglo'ya ilgisi boşuna değildir. Muhteşem servetinden, çiftliği üzerindeki egemenliğinden etkilenir. Ona göre Kostanzhoglo gibi bir insanla tanışmak kitap okumak kadar yararlı olacaktır.

Kostanzhoglo tam Rus değil. Soyunun kim olduğunu araştırmanın çiftlik işleri ile ilişkisi olmadığını bildiğinden uğraşmamıştı. Bu durum rastlantı değil. Gogol'un o zamanki gerçeklikle uyuşma çabasından ötürü Kostanzhoglo Rus olmazdı. Çünkü Rusya'da o dönem, Rus doğmuş benzer bir karakter yoktu. Rusça'dan başka dil bilmediğinden kendini Rus olarak kabul etmişti.

Kostanzhoglo köylüleri, köylüler Kostanzhoglo'yu sever. Kendilerini yönetemeyen 'aptal' mujikleri öyle güzel yönetir ki, mujikler seve seve korunmasına girmek isterler. O da yanına ilk aldığı köylüye bir at ile bir inek verir.

Gogol, Kostanzhoglo'nun ağzından, biçimsel Batılılaşmama çabalarını eleştirir: *"Albay Koşkarev olmazsa bizim aydınların çılgınlıklarını görüp tanıyamayız. Bu adamlar, kendi ülkelerinden haberleri olmadıkları halde, dışarıda gördüklerini uygulamaya kalkarlar."* Oysa *'Rus karakteri'* korunsa, Rusya yozlaşmaktan kurtulacaktır. *"Rusya'nın en saygıdeğer insanı olan Rus tarımcısına dokunmamak gerekir. Toprağı alın terinle süreceksin. Zaten yüzyılların sağladığı deneyim, tarım yapan insanın ahlak bakımından çok daha saf ve sağlam kaldığını açıkça gösteriyor. Tanrının işine karışmamalı."*

Gogol'un yazar olarak önemli bir başarısı ayrıntıları aktarmasında. Bu ayrıntılar gerçekliğin canlanmasını sağlar. Kostanzhoglo'nun çiftliğinde yolların dümdüz, kulübelerin sağlam, *"domuzlarının yüzlerinden soyuluk akması"* insan-mekan ilişkisinin başarılı bir örneği.

Gogol'un önemli bir başka başarısı da şimdi de, geleceği görebilmesidir. Kostanzhoglo'nun ağzından şunları söyletir: *"Yüzbin rubleyle işe atılan bir adam yavaş yavaş zengin olur. Ama elinde milyonlar olanın kazancı daha yüksektir. Böyle bir adam sonunda o kadar çok işe el atar ki, kendi ticaret alanında, karşısında bir tek rakip kalmaz. O zaman, herhangi bir malın fiyatını saptamak konusunda istediği gibi davranabilir. Biçtiği fiyatı da kimse değiştiremez."* Kapitalizmdeki tekelleşme eğilimini çok öncesinden görebilmenin dillendirilmesidir bu sözler.

Nush ile Uslanmayanı

Çiçkov Kastanzhoglo'nun eleştirdiği Albay Koşkaryev'in köyüne girerken şu görünümle karşılaşır: Onarılan, yeni yapılan binalar, tuğla ve kütük yığınlarıyla dolu sokaklar. Birbirine bitişik yapılmış ve devlet dairelerine benzeyen evler. Bu evlerin her birinde çeşitli tabelalar asılıdır. Tarım Gereçleri Deposu, Hesap İşleri Kurulu.

Birgün Beşiktaş'a yolunuz düşerse halk pazarının önünde, ışıklardan karşıya geçin. Kırmızı yanarken geçmeye kalkışırsanız trafik memuruna dikkat edin. Karşıda demir bir perdeyle çevrilmiş

sarı binanın önünde şu tabela asılıdır: Mimar Sinan Üniversitesi / Fen Edebiyat Fakültesi. Burası bir üniversite, üstelik içinde fen edebiyat fakülteleri barındıran bir üniversite. Peki içerde ne yapılır dersiniz. Çiçikov, Albay'ı yazıhanesinde, dişlerinin arasında bir kalemle bulur. Albay, Çiçikov'a 1814 yılında Almanya'da bulunduğu sıralar gördüklerini anlatır. *"... bir değirmencinin kızının dahi piyano çaldığını, oysa kendisinin köylü kadınlara korse giydiremediğini (...) köylülerine pulluk başına giderken Franklin'in yıldırımlıkları buluşu, Virgillius'un Georgika'sını ya da Toprağın Kimyasal Tahlili gibi kitapları okuma zevkinin aşılamakta kararlı olduğunu anlattı."*

Şimdi çıkın üniversiteden bir esenlik gelir içinize. Üniversitedeki sıkıntının, bürokrasiden kaynaklandığını anlarsınız.

Giyim kuşam her şeyden önemliydi Albay'a göre. Rus köylülerini Almanlar gibi giydirin ticaret de gelişir bilim de. Yine üniversiteler gelir aklımıza. Giyim kuşam peşinde rektörler.

Albay Koşkaryev Batıyı kendisine örnek almış sözüm ona bir aydındır. Askerlik yaşamının görünürdeki düzenliliğini çiftliğine taşımak istemiştir. Köyünün tüm binalarını işlerle ilgili depolara, kurullara, müdürlüklere ayırmıştır. Etiketlerin, tabelaların altındadır Albay. Hani bizde birileri AB çığırtkanlığı yapıyor ya, bir girsek diyorlar, ah bir girsek...

Çiçikov ölü canlar işi için müdürlüklere yollanır. Kurulların, dairelerin pek çoğu çalışmıyordur. Kendisine yol gösteren, buraların düzensizliğinden, çalışmayışından yakınır.

Gogol, hantal bürokrasiyi, çalışmayan memurları en küçük ölçekte Albay Koşkaryev'in çiftliğinde ya da daha doğru bir deyimle Albay'ın devlet dairelerinde gösterir.

Çiçikov işlerin yürümediğini Albay'a anlatınca Albay kızar köpürür, yeni fermanlar çıkarır. Çiçikov'a sizin işinizi üniversite mezunu bir adamıma vereceğim, siz kütüphanede dinlenin, der. Çiçikov Gogol'un söylemiyle bir kitap mezarlığına girer. Raflarda ilkin ormancılık, hayvancılık, domuz yetiştiriciliği gibi kitaplar gözüne çarpar. Bunların pek okunmadığı üzerindeki tozdan anlaşılmaktadır. Çiçikov bir başka dolabı açınca felsefe kitaplarıyla karşılaşır: *Düşünce Dünyasına giriş Bilgileri, Toplumun, İşbirliğinin, Ortak Yaşamanın ve Toplumda İyi Verim Alabilme için Karşılıklı Anlayışın Temel İlkeleri.* Nedir bunca kitap: Aydınlanmanın vitrini. Albayımız Batıcılığın bir yönünün de okumaktan geçtiğini anlamış olmalı. Okunacak kitaplar Koşkaryev'in Batıcılık anlayışı gereğince bakılacak kitaplardır. Onlar vitrinlerde, kitaplıklarda onbeş yirmi santimlik boşlukları doldurmak için alınmışlardır. Çiçikov sonunda hoşuna giden açık saçık resimlerden oluşan bir kitap bulur. Bu sıra Albay içeri girip üinversite çıkışlı çalışanının raporunu okumaya koyulur: *"Çiçikov beyefendinin dilekçesinde bir nokta anlaşılamamıştır. Çünkü sayılı canların yanma yanlılıkla ölü sıfatı eklenmiştir. Anlaşıldığına göre bundan ölümü yakın canlar kastedilmiş olsa gerektir, ölü değil. Bu deyim deney biliminin ışığı altında da dini yönden de incelenecek olursa yanlıştır. Çünkü ruh ölümsüzdür."*

Üniversitelimiz deney bilimini ve dini ayırmış, fakat her iki yoldan da aynı sonuca ulaşmıştır, ruh ölümsüzdür. Ne diyelim bir "dahi"den de bu beklenirdi. Üniversiteli raporuna devam eder. Söz konusu canların ölü ya da diri satılamayacağını, ipotekli olduklarını yazar. Albay Koşkaryev'in örnek aldığı Batının korseleri, kalın ciltli felsefe kitaplarının kapağı, anlaşılan köyünü kurtaramamıştır. Çiçikov bütün kibarlık kurallarına boş vererek şapkasını kaptığı gibi dışarı fırlar. Albay koşarak yetişip, işlerin aksaması üzerine şunları söyler. *"Yapı işlerini denetleme adı altında yeni bir kurum oluşturacağım."*

Sözlerimizi Ziya Paşa ile bitirelim. Nush ile uslanmayanı etmeli tekdir, tekdir ile uslanmayanın...

Her Yerde Yaşayanlardan Biri

Hlobuyev romanda Çiçikov'un köyünü satın alacağı toprak sahibi olarak çıkar karşımıza. Kostanzhoglo ile köyü görmek için yola koyulurlar. Köyün girişini yazar şöyle anlatır. *"Tek tük buğday; ormanda ağaç kütükleri. Her şeyden önce, yeni taştan, içinde in-cin top oynayan bir konak dikiliyordu, yıllar boyunca boş kalmış olduğu görülüyordu. Bu ev başka bir evi saklıyordu."* Hlobuyev saçlar karışık henüz uykudan uyanmış olarak konuklarının karşısına çıkar. Ayakkabılarında delik, redingotunda yama olduğu halde boyunbağı boynunda eksik değildir.

Hlobuyev kırk, kırk beş yaşlarında, evli, beş çocuklu bir aristokrattır. Eskiden il katipliği yapmış, üniversitede okumuş, entelektüel sohbetleriyle ilgi çeken biridir. Başkalarında zeki bir insan izlenimi uyandıran bir yönü vardır. Zevk ve eğlenceye düşkündür. Bohem bir yaşantısı vardır.

Elindekini avucundakini son kuruşuna kadar partilerde, ziyafetlerde harcar, maddi gücü olmasa bile yaşam şeklini değiştirmez. Borçlanıp aynı düzeyde yaşamına devam eder. Fakat bu yaşantısına taban tabana zıt bir nokta var ki o da dine bağlı oluşudur. Hlobuyev'in dine bağlılığı imanının kuvvetli olduğundan ya da iyi bir insan olma çabasın-

dan ileri gelmez. Hlobuyev bencil bir insandır. Dini de Tanrıyı da kendi çıkarları için kullanır. Öteki dünyaya inandığından oradaki yerini sağlamlaştırmaya çalışır. Dualarını azizlere eder ki zor durumda kaldığında mucizeler olsun; durumu düzelsin.

Yarınını düşünmeyen bir adamdır. Kendi durumunun pasaklılığının, sünepeliğinin; köylülerinin zor durumda olduğunun farkında ama bunun için bir şey yapmaz. Hep başkalarının ona yardım etmesini, mucizelerin, kaderin onu kurtarmasını bekler. Durumundan sürekli şikayet eder. Kendini başkalarına acındırır. *"Gelmeden önce iyi etmişsiniz de yemek yemişsiniz. Düşünün Konstantin Fedoroviç bir piliç bile kalmıyor bana, ne durumda olduğumu anlayın ne kadar güç olduğunu düşünemezsiniz! Para yok; buğday yok, ayakkabı yok, siz dayanamazsınız buna. Genç olsaydım bana mısın demezdim; ama ihtiyarlığın eşiğindesin sıkıntı bastırınca ve eline bakan bir kadınla beş çocuk olunca, aklına istemediğin halde kara kara düşünceler gelir."* Böyle sözlerle kendini başkalarına güçsüz durumda gösterir. Çevresindeki insanlar ona yol gösteridğinde, çözüm yolları bulduklarında ise çiftliği satılsa da durumunun düzelmeyeceğini, paraların borçlarına gideceğini, memurluk yapsa da alacağı paranın ona yetmeyeceğini söyler. Doğru, çünkü o olduğuyla yetinmeyen yokluk içinde sosyete hayatı yaşayan biri. Karısı da modaya uygun giyinen, kentten, tiyatrodan söz eden bir kadın. Çocukları iyi giyimli hatta mürebbiyeleri bile var.

Yazar Hlobuyev'in evine girildiğinde fildişi kaşağı ve Shakspeare cildinin masanın üstünde yan yana durduğunu anlatarak onun kaba bir gösteriş meraklısı olduğunu vurgular.

Dışarıdan bakıldığında sefalet içinde, acınacak durumda olduğu halde kentin ileri gelenlerine ziyafet vereceğini bunun kaçınılmaz bir iş olduğunu, onda onları ağırlayacak kibarlık olduğunu söyler.

Hlobuyev'in kentteki evinde bir gün papazlar dua okur; ertesi gün Fransız oyuncuları komedi oynarlar. Herkes ev sahibinin durumunu bilir hatta o insanlarda onun gibidir.

Böyle insanlara çevremizde çok rastlamışızdır. Cebinde beş kuruş para yoktur, uçan kuşa borcu vardır, ama gösterişten vazgeçmez; günlerini zevk eğlence içinde geçirirler. Günümüzde rakı masasında hükümet kurar, memleketi kurtarır, ihtilal yaparlar. Toplumun sorunlarını çok iyi gördüklerini bunların çözümlerini de çok iyi bildiklerini düşünürler. Kafalarında dünya kadar tasarıları, çözüm yolları vardır. Üstelik bu insanlar Batıya hayran olduklarından uygarlığın ve ilerlemenin Batıyı aynen taklit etmekle mümkün olduğunu düşünür, örnekler verirler. Her şeyi kendileri bilirler. Birkaç kitap okumuşlardır. Üniversite bitirmişlerdir. Süslü entel muhabbetleri ile başkalarını bir süre için etkileri altına alırlar. Bu tür insanlar ne kendilerine ne de başkalarına fayda sağlamadıkları gibi asalak yaşarlar. Sezen Aksu dinleyip, Orhan Pamuk, Ahmet Altan, Nietzsche okur, yeri geldiğinde sosyal demokrat olurlar. Çok duyarlı olduklarını her fırsatta okudukları, yazdıkları şiirlerle vurgularlar. Her şey üstüne anlatacak bir şeyleri vardır. Her gece barlarda konuşurlar ve parasız oldukları için de içki paralarını "finanse" edecek bir enayi ararlar. Emek vererek alınt teri ile bir iş yapmadıkları halde emekçinin yanında gözükür, bir yandan da bir yerlerden kendilerine bir miras vursa neler yapacaklarından sözederler.

Hlobuyev'in de kentte oturan zengin bir halası var. Yalnız hala cimri ve kendini hayır işlerine adadığından ona destek vermez.

Hlobuyev'in köylülerine gelince. *"Her yerde yürekler acısı bir düzensizlik göze çarpar. Sokağın tam ortasında yeni bir bataklık kurulmuştu. Köylülerde aynı sünepelik, beyin ardından gitme aynı mızmızlık görülüyordu. Kirli elbiseli, titiz bir kadın, avazı çıktığı kadar imdat isteyen zavallı bir kız çocuğunu, kıyasıya pataklıyordu. Daha ötede iki köylü, bana mısın demeyen bir ilgisizlik içinde, sövüp sayan kadını gözlüyorlardı. İçlerinden biri sırtından çok kıçını kaşıyor, öteki ise esniyordu. Yapılar da esniyordu, damlar da."*

Hlobuyev'i Türkiye'deki politikacılara, köyünü de Türkiye'ye benzetebiliriz. Şöyle ki Hlobuyev kendinin ve köylülerinin içler acısı durumunun farkında ve bunun çözümün de çözümsüzlüğün de kendinde bittiğini bilir. Kendinden daha iyi durumda olan çiftlik sahipleri yanına geldiğinde el etek öpüp, şikayetlerde bulunup borç para ister. Alışverişini veresiye yapar. Köylülerde bu duruma alışmış duyarsız, uyuşuk, üretmeyen kendi aralarında kötü bir durum olduğunda bile seyirci kalan, şikayetçi olup ses çıkartmayan insanlar haline gelir. Hlobuyev, bizim politikacılara benzer. Halkın sorunlarını bilirler. Ama çözmezler. İktidarı ele geçirince bütün sülalelerinin mallarına mal katıldığını, her gece bir davette patronlarla boy gösterdiklerini görürüz. Üretmeyen sürekli tüketen, şikayetlerini dile getirecekleri kanalların hepsinin tıkatıldığı, güdülen bir toplum yaratıldığı için de halkın sesi çıkmaz. Politikacılarımız IMF'in, Dünya Bankasının elini ayağını öpüp borçla, avansla ülkeyi yönetirler.

Hlobuyevler her yerde yaşıyor.

Mahkeme Binası-Themis'in Satın Alınmaz Başları

Çiçikov'un, satış sözleşmelerini onaylatmak için mahkeme binasına gider. Kendisi de eski bir memur olduğundan evraklarını kendi hazırlar. Memurlara para sızdıracağını çok iyi bilmektedir. Bu sızıntıyı olabildiğince azaltma çabasındadır.

Mahkeme binasına giden yol tümseklerle doludur. İmdadına koşan dostu Manilov, Çiçikov'un koluna girerek ayaklarının burkulmasına izin vermeyeceğini söyler. Adalete işimiz düştüğünde, yanımıza önemli birilerini almaksızın bu yolu aşamayacağımız böylece dile getirilir.

Mahkeme binasına dışarıdan baktığımızda tebeşir gibi bembeyaz bir yapı görürüz. Çalışanların ruh temizliği beyazla yansıtılmak istenmiştir. Mahkeme binasına girdiğimizdeyse karşılaştığımız tablo bambaşkadır. Hem adalet tanrıçası Themis hem de yargıç bizleri evde giyilen kirlice hırkalarıyla karşılarlar. Binanın içindeki koridorlar loş, odalar pistir. Böylece adalet sistemine yaklaştıkça işleyişin kirlendiğini anlarız.

Zeus nasıl Olympos'tan her şeyi yönetir, iyiyi ödüllendirip kötüleri cezalandırırsa; yargıç da adalet sisteminin Zeus'udur. Dostunu kayırabilir, başkaları için uzunca sürebilecek davaları keyfine göre kısaltabilir. Adaleti elinde istediği gibi şekillendirir çünkü adaletin yapısı bu şekilde davranmasına uygundur.

Themis rahiplerinin satın alınmaz başları, odaya müdürleri girince iş yapıyormuşcasına kağıt tomarlarının üstüne eğilir. Temize çekilen yazılardan bir sessiz sedasız soylu bir çiftlik sahibince haksız el konulan bir toprak sorunuyla ilgilidir. Mahkeme süresince bu soylu çiftlik sahibi adaletin koruyuculuğu altında çocuklar, torunlar yetiştirmiş ve yaşamının sonuna varmıştır. Themis rahiplerinin işi bu kişileri kanatları altına almaktır.

Genç memurlar, işlerini olduğundan önemliymiş gibi göstermek için sorularınızı sorularla yanıtlarken, yaşlı memurlar sizinle uğraşmak istemediklerinden sorunuza kısacık cevap vermekle yetinirler. Her iki durumda da ne yapacağınızı öğrenebilmek için ciddi bir çaba göstermeniz gerekmektedir. Masalar arasındaki anlamsız uzun yolculuğunuz bitip de esas masaya ulaştığınızda işlerin kolayladığını sanıyorsanız yanılmaktasınız. Siz her ne kadar evraklarınızı hazırladığınızdan emin olsanız da mutlaka yeni bir şeyler çıkar önünüze. Satıcılar yanınızdadır, olmayanların vekaleti vardır, dilekçeniz hazırdır. Ama yeterli mi? Hayır işleriniz bitemez "Haciz altında olup olmadığı incelenecektir." Bürokrasinin bugün git yarın geline takıldınız işte. Ne yapmalısınız? Tanıdıklarınızı devreye sokun. "Başkanınız yakın dostumdur." Karşınızdaki memur işinizi yapmak istemiyorsa bir gerekçe bulacaktır. Buna karşılık yapmanız gerekense "ötekiler de unutulmaz elbet, ben de memurum iş nasıl yürür bilirim." demektir. Memur ancak o zaman yumuşar. "Başkana gidin gerekli yerlere emir versin; bizde iş uzamaz." İşlerin nasıl yürüdüğünü bilmenin göstergesi rüşvettir. Memursa rüşvet almakta o kadar ustalaşmıştır ki koyduğunuz para bir çırpıda görünmez olur.

Çiçikov'u yargıcın yanına götüren memur, Themis'e öyle adanmıştır ki giysilerinin dirsekleri patlamış, içinden astarları görünmektedir. Karanlık bir ormanda yolunu şaşıran Dante'ye Vergilius nasıl rehberlik etmişse cehennemde ve arafta, memur da Çiçikov'la Manilov'a rehberlik etmektedir. Adalet sisteminin astarını, cehennemi ve arafı önümüze koyar Gogol, adalet aynasından yansıyanlarla.

Yargıcın odasına girdiğinde Çiçikov'un cenneti mi başlamıştır? Yargıç hiçbir şey sormadan satış sözlemelerinden birine vekalet etmeye bile hazırdır. Öbür sözleşmeler için gerekli tanıklar sorunu bile yargıca, konuğu Sobakeviç'çe hatırlatılır. Tanıklar, işi olmadığı için evlerinde oturan savcı, sağlık müfettişi ve diğer memurlar arasından tamamlanır. Yargıcın tüm bunlar karşısında istediği tek şeyse *"Herşey yoluyla yapılır. Sizden ricam sakın memurlara bir şey vermeyin. Ben dostlarıma para verdirmem."* dir. Yargıç, ölü canların satıldığını anladığı halde işine gelmediği, uğraşmak istemediği için anlamazdan gelir. Hatta Çiçikov'a topraksız aldığı bu köylüleri yerleştireceği yer için yol bile gösterir.

Satış sözleşmeleriyle ilgili bütün bürokratik işlemler bir çırpıda bittiğinde Çiçikov bu işlemler için çok önemsiz bir para öder. Çiçikov'un cennetindeyiz çünkü. Giderlerin öbür yarısıysa başka bir dilekçe sahibine devredilecektir.

Gogol, her türlü resmi daire karşısında çekingenlik duymakta, pırıl pırıl tertemiz daireler olsa da bir an önce işini bitirip çekip gitme isteğinde haksız mıdır tüm bunlardan sonra?

Memurların Köylülere Bakışı

Geleneksel yönetim anlayışını simgeleyen (x) kuramına göre insan doğası gereği işi sevmez, ondan kaçmak için her şeyi yapar. Örgütsel amaçların gerçekleştirilmesinde işe karşı isteksiz davrandığından birey zorlanmalı, denetlenmeli, yönetilmeli ve cezayla korkutulmalıdır. Normal bir insan yönetilmeyi yeğler, sorumluluktan kaçar ve güvenlik arar.

Bu anlayışın memurlarımızı nasıl özetlediğini

görelim. Yerleştirme işine güvenilmez. Yeni yerden kaçarlar, izlerini bulana aşk olsun. Kimse iyi adamını satmaz. Çiçikov'un köylüleri hırsız, sarhoş kimseler olmasalar bile tümü tembel, kırıcı dökücü heriflerdir... göç sırasında serseriliğe alışmamaları için göz altında tutulmalılar, demir pençe içine alınmalılar, en küçük suçlarına bile göz yumulmamalıdır.

Memurlarımız, kölülerin edilgin, bencil, tembel olduklarını; onların sıkı bir denetim ve iş disiplini içinde çalıştırılmaları gerektiğini düşünürler.

Merhametli davrananların görüşüyse köylülerin Çiçikov'ca eğitilebileceğidir. Posta müdürü Lancaster'in önerdiği karşılıklı eğitim sistemini över. Bu sistem yoksul çocukların en düşük düzeyde eğitilmesi amacıyla kullanılmıştır. Lancaster yönergesi doğrultusunda çalışmalar askeri bir düzen içinde yürütülür, en küçük savsaklamaya bile izin verilmez. Başarılı öğrenciler dersleri zayıf olanlara öğrendiklerini aktarırlar. Öğrenme tekrara ve ezbere, müfredatın da parçalanmış bir bilgi toplamına, bir takıp kalıplara indirgenmesidir. Sonuç olarak bu görüş de öbür memurların görüşüyle pek fazla ayrışmayan bir görüştür.

Zamanlarını Nasıl Geçirirler?

Memurlar için akşam N kentine erken iner. Yapacak işleri olmadığından saat üçte akşam yemeklerini yerler. Balolar dışındaki en önemli toplumsal etkinlikleri olan whist oyununa otururlar, ciddi işlerle uğraşan insanlar edasıyla sabahlara kadar oynarlar.

Whistti unutturabilecek tek şey içki eşliğinde yapılan tartışmalardır. Herşey üzerine konuşurlar. Siyaset, askeri ilişkiler... Ortaya öyle özgür düşünceler koyarlar ki başka zaman çocukları bu düşünceleri savunmuş olsa, onları döverlerdi. Birçok sorun masa başında bir kez daha çözülmüştür.

Hepsi güya, bilgili insanlardır. Kimi Karamzin okur, Kimi Moskova Haberleri'ni. Posta müdürü okuduklarından notlar bile alır ama kimse bu notların nasıl şeyler olduğunu bilmez. Bir kısmıysa hiçbir şey okumaz, bütün vakitlerini sırt üstü yatarak geçirirler.

Üçü beşi bir araya gelir bir yardım kurumu kurarlar. Yoksullara dağıtmak için epeyce para toplasalar da, başarılarını kutlamak için ileri gelenlere çekilen ziyafette paraların yarısı uçar gider. Kurum için hademesi, memuru, dayaması, döşemesiyle büyük bir bina kiralanır. Elde avuçta kalansa kimseye dağıtılamayacak kadardır. Para, kurum üyelerinden birinin sütninesine verilirken, vicdanlar yoksula yardımdan ötürü rahatlamıştır.

Ölü Can Varsayımları

Nozdryev'le başlayan dedikodular nedeniyle bütün ileri gelen memurlar korkuya kapılır. Eyalete yeni bir genel vali atanmıştır. Kaygılarının nedeni bu dedikoduların valinin kulağına gitmesi, soruşturmaların başlama olasılığıdır. Böyle bir olasılık olmasa kimsenin bu varsayımları kafasına takacağı da yoktur.

Memurların hepsi işin kendilerini yakalayan noktalarıyla ilgilidir. Sağlık müdürü, sağlık müfettişi salgınlara karşı alınmayan önlemler yüzünden ölen sayısız hastayı anlar ölü canlardan. Yargıç ölü canların alım satımına izin vermeyi bırakın, bütün adalet örgütünü işe karıştırdığı için tedirgindir.

Akıllara apar topar gömülen cesetlerin hikayeleri gelir. Dostlarına ziyafet çeken tüccarların ölümle sonuçlanan kavgasıyla, karılarını kızlarını tüm uyarılara karşın rahatsız etmeye devam eden polisin köylülerce öldürülmesi. Yetkililer uğraşmak istemedikleri için faili meçhul bıraktıkları cinayetlere boğulma, kalp krizi gibi kılıflar uydurmuşlardır. Tüccarlar kovuşturmadan parayla sıyrılırken, köylülerin böyle bir gücü yoktur.

Bu sırada gelen iki mektup biçimi belli olmayan bir kalpazan ve haydut hakkında valiyi uyarmakta, araştırma emri vermektedir. Neyi araştıracaklarını bilmeseler de akıllara ilk kez Çiçikov'un kim olduğu sorusu takılır.

Nozdriev'in ne denli palavracı, düzenbaz bir kişi olduğunu bildikleri halde bu soruya cevap bulabilmek için ona başvururlar. Anlattığı hikayelerden de bir sonuca ulaşamazlar.

N kentinin bütün ileri gelen memurları için tek çare Çiçikov'dan kaçınmaktır artık. Yakalanması gereken bir suçlu mu yoksa korkulacak biri mi olduğuna karar veremediklerinden kimi yok dedirtir, kimi soğuk davranır. Kalın kaşları dışında öbürlerinden ayrılacak hiçbir özelliği olmayan savcıysa tüm bu sıcak gelişmelere dayanamaz; ölür.

Kentte kaynayan dedikodu kazanlarının kendine zarar vereceğini anlayan, bütün kapılar yüzüne kapanan Çiçikov kentten ayrılmaya karar verir.

Burnunu Hafifletenler

Ruslar için terbiye oldukça önemlidir. Terbiye de ancak bu amaçla açılmış okullarda öğrenilebilirdi. Bu okullarda erdemin temelinde üç şey vardı. Evlilikte mutlu olmak için mutlak gerekli olan Fransızca, kocaya hoş vakitler geçirtmek için piyano, bir de doğrudan doğruya para çantası, bunlara benzer şeylerin örülmesi gibi ev işleri. Okullarda yöntemler değişiktir. Kiminde piyano, kiminde ev işleri, kiminde de Fransızca önemlidir. Ama hepsinde de bun-

lar öğretillrdi. Bu okulun yöneticileri kadınlar olmasına rağmen, evlilikte kadına biçtikleri rol kocaya hoş vakit geçirtmek, kocanın egemenliğini kabul etmekten ibaretti.

Okulu bitiren bu basit ve tertemiz kız, başta annesi ve çevresindeki öbür olgun kadınlar eliyle ikinci bir eğitime alınır. Artık kendisi için değil çevresi için yaşar.

Neyi sevip sevmeyeceğini kendisi bilmez. Başkaları karar verir. İstediği zaman gülüp, istediği zaman konuşamaz. Hele yanlış hiç yapamaz. Çünkü yanlış yapma hakkı yoktur. Özetle bir insan olmaktan çıkmış başkalarının oynattığı bir kukla haline gelmiştir.

Gogol, N kenti bayanlarını Çiçikov'un onlar üzerinde bıraktığı güçlü etkiyi açıklayabilmek için anlatır. Bunun için de onların toplantıları üstüne bilgi verip, ruh güzellikleini canlı renklerle betimlemek gerekir. Gogol, N kenti bayanları diyerek başlamaya çalışır ama bir türlü gerisini getiremez. Kalemi kurşun gibi ağırlaşır, bayanların karakterlerini anlatma işini renkleri daha canlı, daha çeşitli olanlara bırakmaya karar verir. *"Biz sadece dış görünüşleri üzerine birkaç laf edelim"* demesine karşın aslında bayanları tanıdığını iddia eden birçok yazardan daha çok aydınlatır okuru.

N kentinin bayanları kibar bayanlardı. Başka bayanlara çekinmeden örnek olarak gösterilebilinirlerdi. Oturup kalkmaları, davranışları, topluluk törelerinin inceliklerini bilmeleri, hele modayı en küçük inceliklerine varıncaya değin bilmeleri bakımından Petersburglu, Moskovalı bayanları geçmişlerdi. Şüphesiz bundaki en önemli etmen iyi terbiye görmeleridir.

Her işlerini başkaları yaptığı için zamanlarını ince bir beğeniyle giyinmek, arabayla kentte gezmek, arkalarında son modaya uygun giyinen uşak taşıyarak geçirirler. Yaşadıkları sorunlar da ya protokol sorunundan ya da sinek ikilisi veya karo beyini arkasında yazılmış da olsa taşımak zorunda oldukları kartvizitler nedeniyle çıkar. Birinin, öbürünün ziyaretine karşılık vermemesi öldüm allah barışmamalarına yol açar.

Başkent bayanları gibi nasıl ince, kibar konuştuklarına bakalım şimdi de. *"Sümkürdüm, terledim, tükürdüm"* gibi sözler ağızlarından çıkmaz. Bunun yerine *"burnumu hafiflettim, mendilime başvurdum"* derler. *"Bu bardak kokuyor"* bile demezler onun yerine *"bu hiç terbiyeli bir bardak değil"* derler. Kibarlığı öyle abartmışlardı ki Rusça'daki sözcüklerin nerdeyse yarısını sözlükten atmışlar. Bu yüzden de sıkça Fransızca'ya başvurmak zorunda kalır. Fransızca öyle sözcükler kullanırlar ki atılan Rus sözcükleri bunların yanında hiç kalır. Yabancı bir dilde küfretmek bile nerdeyse erdem olarak çıkar karşımıza.

Erkeklere nasıl bakarlar? Her ne kadar zayıf erkekler onların çevresinde fır dönse, onları güldürse de zayıflar onların gözünde erkek değil kürdandır. Onları sadece kullanırlar. Bayanların gönlü, sağlam koltukları tutan şişmanlarda anlaşılan. Başlangıçta Çiçikov hakkında fazla düşünmemişler, terbiyeli bir adam olduğunu kabul etmekle yetinmişlerdi. Çiçikov'un milyonerliği üzerine söylentiler ortalıkta dolaşmaya başladıktan sonraysa onun birçok özelliğini ortaya çıkarttılar. *"Belki güzel bir adam değil ama tam bir erkek. Biraz daha şişmanlarsa iyi olmaz"* cümlesinde ortaklaştılar. Çiçikov'da birçok hoş, zarif yan bulduktan başka, yüzünde vakur, kadınlarca pek beğenilen askerce bir durum bile keşfettiler.

Ne yapmalı da Çiçikov'un dikkatini çekmeli? Tuvaletlerine yaptıkları birtakım eklemelerle başladılar işe. Eklemelerle yetinmediklerinden olsa gerek çarşıda büyük bir canlanma oldu.

Tüccarların fuardan getirdikleri, yüksek fiyatları nedeniyle satılmayan kumaşlar kapışılır. Kilise töreninde bir bayanın eteği öylesine açılıp uzar ki kilesinin yarısını kaplar. Orada bulunan mahalle komiseri bile, bu güzel tuvalete bir şey olmasın diye halktan açılmalarını ister. Bayanlar nefis kokularıyla görünür. Kimi gül, kimi menekşe, kimi muhabbet çiçeği kokar. Tuvaletlerinde ince beğeni, son modaya uygun renkler, oralarına buralarına serpilmiş düzensizlik içindeki çiçekler, kurdeleler dikkat çeker. Bu düzensizlik için de epeyce uğraştıkları bellidir. N kenti bayanları şişman olmalarına karşın, sıkılmış incecik bellerle, ustalıkla saklarlar şişmanlıklarını. Bedenlerinde güvendikleri yerleri neresiyse sadece oraları gerektiği kadar açıktır. Geri kalan yerler ince bir beğeniyle örtülüdür. Her şeyin üzerinde burası Paris, bir taşra kenti değil yazılıdır. Kişisel beğeni ürünü, modaya aykırı bir başlık veya tavuk tüyü karşımıza çıkabilir ama bu kadarı da normaldir.

Günümüzde yüksek moda az sayıda kadın sayesinde ayaktadır. Bu kadınların giyime kuşama ayırdıkları aylık bütçeyse sınırsızdır. Avrupa'da bir yılda parfüme yapılan harcamayla dünyadaki açlık sorununun çözüleceği iddia edilmektedir. Çiçikov'un da belirttiği gibi *"Birine dikkat ettim, gyidiği şeyler bin rubleden aşağı değildi. Kimden çıkıyor bu paralar? Köylüden, ırgattan. Hatta daha kötüsü birtakım kocaların vicdanlarını satmasından. İnsan niçin rüşvet alır Niçin namussuzluk yapar? Bilmez miyiz. Karısına ya bir şal, ya da bir... Ne bileyim iş-*

te neydi onun adı? Tanrı belasını vresin ne adlar takarlar. Bütün bu şıklık bilmem hangi Sidorova hanımı, posta müdürünün karısı benden şık demesin diye." Üstelik artık ince gözükmek için bellerini korselerle sıkmalarına da gerek yoktur. Her türlü estetik ameliyatı, jimnastik salonları, zayıflama hapları, yedikçe zayıflama kitaplarıyla koskoca bir sektör bu bayanların hizmetindedir. N kenti bayanları kendilerinde özellikle güzel bir yan bulunduğuna inandılar mı -alın, ağız, el her neyse- sanırlar ki bu en güzel yan hemen herkesin gözüne çarpacaktır. Herkes *"Bakın ne güzel Yunansı bir burnu var, ne düzenli çekici bir alın"* diyecektir. Şimdilerde estetik uzmanlarına başvurup Yunansı burnu, çekici alnı, Macar dudağını aynı kişide buluşturmak mümkün. Zamanının büyük bir bölümünü ayna karşısında geçiren bayanların barbi bebeklere benzemek için her türlü imkan ceplerindeki parayla doğru orantılı olarak ellerinin altındadır.

Kadınlar için hazırlanan dergilere şöyle bir göz atarsak gözümüze çarpacak bazı öğütler şöyledir: çok gülmeyin, kendinize gizemli bir hava katın, hülyalı hülyalı uzaklara bakın, az konuşun... Bunların o günkü örneğini kimliğini bilmediğimiz bir bayanın Çiçikov'a dönemin anlayışıyla yazdığı mektubunda görebiliriz. Mektup şöyle başlıyordu: *"Hayır sana yazmak zorundayım."* Ruhları arasında gizli bir anlaşma olduğunu anlatır, bunu da satırın yarısını kaplayan noktalarla güçlendirir. Sonra doğrulukları dikkate değer düşüncelerini sıralar. *"Hayat nedir? Kederle dolu bir vadi. Dünya nedir? Hissiz insan kalabalığı."* Yirmi beş yıl önce ölen anasının bıraktığı mektuplara gözyaşı döktüğünü anlatır, Çiçikov'a çöllere çekilmeyi önerir. Mektup şu karamsar dizelerle sona erer: *"Sana bir çift yavru kumru/cesedimi gösterecek/ onların yanık ötüşü/ gözyaşlarıyla öldüğümü söyleyecek."* Mektupta ad, soyad yoktur. Mektubu yazana göre Çiçikov'un kalbi bu mektubu kimin yazdığını bulmalıdır. Ertesi günkü baloda Çiçikov bayanların yüzlerinden mektubu yazanın kim olduğunu anlamaya çalışa dursun, biz valinin karısının sözlerine kulak verelim. *"Kalbinizi o kadar mı fethettiler ki merhametsizce unutulan biri için hiçbir yer kalmadı? Küçücük bir köşe de mi yok?"*

Kadınlar arasıdaki rekabet, işbirliği ne durumda? Aralarındaki işbirliği Çiçikov'a en yakın oturma yarışı nedeniyle bozulur. İçlerinden biri herkesten önce başarmıştı bunu. Onun yerinde olmak isteyenlerce, bu davranış çok çirkindir. Bayanlardan her biri dans sırasında elden geldiğince çekici görünmeye, kendilerinde en güzel olan yanı en güzel biçimde göstermeye içlerinden ant içmişlerdir. Posta müdürünün karısı vals yaparken başını öyle baygın baygın bir yana eğer ki, bu durumuyla göksel bir yaratığı andırır. Ayağındaki sivilce nedeniyle dans edemeyen bir bayan, ayağında kadife iskarpinleri olduğu halde birkaç kez döner. Posta müdürünün karısı kendini bir şey sanmamalıdır. Çiçikov'un onlarla değil de valinin kızıyla ilgilenmesi yeniden bir araya gelmelerine yol açar. Aralarındaki rekabet, kibarlıklarıyla gizlenir, birbirlerinin alanlarına karışmadıkları oyunlarına geri dönerler. Çiçikov'la artık iğneli konuşurlar. Zavallı enstitü öğrencisine gelince, o artık bir numaralı düşmandır. *"Kadınların düşüncelerine değer vermek gerekir yoksa dünyadaki herşeyden daha güçlü oluverirler."*

Çiçikov'a kadınlar bilmecedir.

(Sürecek)

FOTOĞRAF

Bu akşam bakamadım
fotoğrafına
O çocuk gülümseyişi
Dolduramadım rüzgarlarıma
Dokunuşuna ihtiyacım var
Gülümseyişine olduğu kadar
O sessiz fotoğrafındaki

Nalan ÇELİK

YABANCILAŞMA ÜZERİNE DEĞİNİLER

Sibel ÖZBUDUN

Soğuk Savaş yılları ve hemen ertesinin, özellikle 1968'in anahtar kavramlarından "yabancılaşma", ona belki de en fazla ihtiyaç duyduğumuz bir kesitte nedense gözden düştü. Postmodern paradigma(sızlık) ile birlikte, "oryantalizm" bir açıklayıcı çerçeve olarak yeniden yükselişe geçerken, "ötekilik/ötekileş(tir)me" kavramı ise, zirvedeki yerini koruyor. Bunun bir izahı, belki de S. Kadir Çelik'in (2001) işaret ettiği üzere, hemen bütün kullanımlarıyla "yabancılaşma" kapitalizmin bir ürünü, dolayısıyla da, bir şekilde kapitalizme karşı mücadeleyi gerektiren bir kabul iken, "öteki" kavramının edilgin yük(süzlüğ)üdür (1); yani neoliberal ideolojik hegemonyanın bir manipülasyonudur. Gerçekten de, "dünyanın bütün ötekileri birleşse ne olur" (Çelik 2001:175) ki?

Ancak kanımca "yabancılaşma" kavramının gözlerden yitip gitmesinin bir başka izahı daha var: nasıl tanımlanırsa tanımlansın ("sanayi-sonrası", "YDD", "küresel", "tüketimci", "geç", "neo-liberal", vb.) günümüz kapitalizminde üretim ile tüketim arasına koyduğu mesafe. Gerçekten de, günümüz kapitalizminde sermayenin ulaştığı devingenlik, üretim faaliyetlerinin ağırlıklı olarak işgücünün neredeyse boğaz tokluğuna temin edildiği, örgütsüz olduğu ve "İnsan Hakları" standardının geçersizliği ve toplumsal dinamiklerin farklılığı nedeniyle zecrî yollarla denetim altında tutulduğu Güney ülkelerine kaydırılmasını mümkün kılarken (2), Kuzey ülkeleri giderek "tüketim odakları"na dönüşmektedir. (3) Meta üretiminin Kuzey'in entelektüel çevrelerin gözlerinden uzaklaşması ve Kuzeyli işçi sınıfının buna bağlı olarak geçirdiği dönüşümler, "yabancılaşma" tartışmalarının bu çevrelerde gündemden düşmüş olmasında önemlice bir payı olsa gerektir.

Oysa tam da meta üretimi ile tüketimi odakları arasındaki bu uzaklaşma, kanımca çağımızda "yabancılaşma" görüngüsünü ortadan kaldırmak bir yana, küresel ölçekte yaygınlaştıran, genelleştiren ve derinleştiren bir durumdur. Güneyli emekçiler genellikle son derece kötü koşullarda sefalet ücretleriyle çalışmakta, temel gereksinimler alanında dahi yetersiz tüketmektedir; örgütsüzdürler, sınıf mücadeleleri aygıtlarından yoksundurlar ve borçlanma sarmalında IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum programlarına teslim oluş, sosyal niteliklerden yoksun(laştırılmış), ceberut devletlerin baskısı altındadırlar. Hızla hizmet sektörlerine (bankacılık, bilişim, iletişim, halkla ilişkilir vb.) kayma, yani "beyaz yakalılaşma", ya da düşük ücretli marjinal işlere veya işsizliğe razı olma ikilemiyle karşı karşıya kalan Kuzey emekçileri ise, örgütlerini dumura uğratan, kendilerini esnekleştirilmiş piyasa koşullarına teslim eden neo-liberal saldırı altında "sınıf" görüntüsünü yitirmekte ve "tüketim toplumu" laneti altına girmektedirler. Yani meta üretimi ile tüketimi arasındaki mesafe, yalnızca coğrafi olarak değil, ideolojik, hatta deyim yerindeyse kültürel olarak da, tarafların birbirinin varlığını duyumsayamayacakları ya da empati kuramayacakları kertede açılmıştır. Bu durum da, bir yandan yabancılaşmanın küresel ölçekte yaygınlaşmasına ve derinleşmesine, bir yandan da gözden yitmesine yol açmaktadır.

Burada bir noktaya dikkat çekmek gerekiyor. Kuzey ülkelerinde son 15-20 yılda tüketim konusunda yoğunlaşan literatür, kavramı fazla dile getirmemekle birlikte, yabancılaşmayı tüketim toplumuna endekslemektedir. Kısa bir anlatımla, geç kapitalist tüketim toplumunda odak sömürüden çok, denetim üzerine kaymıştır; üreticiden çok tüketici kimliğiyle temayüz eden bireyler, rasyonelleştirilmiş bir sistem ve onun icracısı profesyonel uzmanlar (4) tarafından denetlenmektedirler. (5) Geç kapitalizm bireyleri, metalardan oluşan bir dünyada yaşamakta, kendilerini sürekli tüketime kışkırtan ve neleri, nasıl tüketeceklerini dikte eden anonim bir sistemin sürekli denetimi altında tutulmaktadırlar. "Yabancılaşma" kavramı anımsandığı yerlerde, ihtiyaçları konusunda dahi denetim yetisini elinden kaçırmış "tüketim toplumu" insanının durumuna gönderme yapmada kullanılmaktadır. **Dolayısıyla, kapitalist toplum insanı, "üretici/emekçi" kimliğiyle tanımlanmaktan çıkıp "tüketici" olarak tanımlandığı ölçüde, yabancılaşma, Marx ile edindiği emek süreçleriyle bağlantısını bir kez daha yitirerek, varoluşsal bir durum olarak algılanma riskiyle yüklenmektedir.**

"Tüketim toplumu" literatürü, "tüketim varsa, mutlaka (bir yerlerde) üretim ve/ile üretenler de var olmalıdır," yalın önermesini gözlerden gizleyecek ölçüde kabarıktır. Oysa, metalardan oluşan bir dünyada yaşıyor isek, kuşkusuz, bu metaların üreticileri de vardır ve onlar, ÇUŞ'lar için Güneydoğu Asya'daki, Latin Amerika'daki izbe tezgahlarda, plantasyonlarda, Afrika'nın maden ocaklarında, ormanlarında, Orta Asya enerji hatlarında sefalet ücretleriyle yaşamlarını tüketmektedirler. Çocukturlar, kadındırlar, sığınmacıdırlar, açtırlar, hastalıklıdırlar, eğitimsizdirler, her türlü sosyal hak ve güvenceden yoksundurlar, örgütsüzdürler, etnik-dinsel çatışmaların öznesi ve nesnesi, tarafı ve kurbanıdırlar; kısacası, sanayi çağı başlarında Batı Avrupa işçi sınıfının işe başladığı koşulların da gerisindedirler. Ve batı,merkezci "tüketim toplumu" söylemi, onları daha da görünmez kılmakta, deyim yerindeyse "ötekileştirmekte"dir. Şu halde "YDD" ile gelen emekçi sınıfların tüketicilere dönüşmesi değil, sınıf ayırımlarının küresel ölçekte yeniden üretilmesidir.

Marx ve Yabancılaşma

Bu durumda, Marx'ın yabancılaşma konusunda söylediklerini, günümüzde küresel ölçekte yaşanan yabancılaşma görüngüsü ile yeniden ilişkilendirmek, önem kazanmaktadır. O zaman anımsayalım:

Marx'da yabancılaşma sorununun ele alınışını, esas olarak iki döneme ayırmak olanaklıdır. Erken yapıtlarında, özellikle yabancılaşma temasını net bir biçimde işlediği *Alman İdeolojisi* ile *1844 Elyazmaları*'nda, yabancılaşmayı ilkin özel mülkiyetle özdeş gördüğü işbölümü(6), ardında da kapitalist toplumda emeğin ürününün bir başkası, sermaye sahibi tarafından temellükü üzerine temellendirir. Hayatını sürdürebilmek için başlıca hayati faaliyeti olan emek gücünün satmak zorunda olan ve onun ürünleri üzerinde söz sahibi olamayan, yani emek sürecine ve onun ürününe yabancılaşan emekçi, yabancılaşmış bireydir.(7) Bir başka deyişle, insanın kendine ve doğaya yabancılaşması, emeğin yabancılaşma sürecinin bir ürünüdür.(8) Ücretli emek süreci, ücretli açısından herhangi bir özgür iradenin söz konusu edilemeyeceği bir ortamı biçimlendirmektedir.

Marx'ın daha sonraki yapıtlarında, özellikle *Kapital*'de ise,yabancılaşma kavramının yerine "meta fetişizmi"ne bıraktığı gözlemlenmektedir. Vurgu, burada, kendisi de evrensel bir meta ve değer biçimi olan para dolayımıyla mübadeleye giren metalar arası ilişkilerin mahiyeti üzerindedir. Emeğin toplumsal niteliği ya da üreticiler arasındaki karşılıklı ilişki, kapitalizmde, metalar arasındaki ilişki biçimini almaktadır.(9)

"Bu nedenle," diye devam eder Marx, *Kapital*'de, "meta biçiminin gizemi, içinde insanların emeğinin toplumsal karakterinin onlara nesnel bir özellik, bizatihi emek ürününün toplumsal, doğal bir niteliği olarak gözükmesi ve bunun sonucu olarak da, üreticilerin kendi emeklerinin toplamına ilişkisinin, onlara, kendi aralarındaki değil, emeklerinin ürünleri arasındaki bir ilişki olarak sunulması olgusunda yatar. Bu aktarım aracılığıyla emek ürünleri metalar, nitelikleri aynı anda duyumlarla hem algılanabilen hem de algılanamayan toplumsal şeyler haline gelir."

Marx'ın deyişiyle, "meta biçiminin ve emek ürünleri arasındaki, onları meta olarak damgalayan değer ilişkisinin fiziksel özellikleri ve bunlardan kaynaklanan maddi ilişkilerle hiçbir şekilde bağlantısı yoktur." Bir başka deyişle, mübadeleye giren, yani meta niteliği edinen nesnelerin ihtiyaç karşılayıcı değerleri, yani *kullanım değerleri* arka plana itilmiştir. Bir metanın *değişim değerini* belirleyen, onun ihtiyaç karşılayıcı yönü değil, "evrensel meta" olan parayla değişime girme olasılığıdır. Anonim bir nitelik gösteren kapitalist piyasada üreticiler, aralarındaki ilişkileri metalar arasındaki ilişkiler olarak algılarlar. Böylelikle emeklerinin toplumsal mahiyetini göremez, "piyasa"yı ise insanlar arasındaki değil, metalar arasındaki ilişkinin mekanı olarak kavrarlar.

Marx, açıklayıcı olarak din örneğine başvurur: "Bu dünyada insan beyninin üretimleri, hem kendi aralarında, hem de insan soyuyla ilişkiye giren, yaşamla donanmış bağımsız varlıklar olarak gözükür. Metalar dünyasında, insan elinin ürünleri için de durum böyledir. Metalar olarak üretildikleri andan itibaren emeğin ürünlerine bağlanan ve bu nedenle de meta üretiminden yalıtlanamaz olan bu (duruma-ç.) fetişizm adını veriyorum. Meta fetişizminin kökeni, yukarıdaki analizin de gösterdiği üzere, onları üreten emeğin tikel toplumsal karakterinde yatmaktadır." [*Kapital I (1867);* akt.: Bottomore ve Rubel (1973:183-84)]

Marx'ın kapitalist piyasaya ilişkin bu saptamaları, piyasa ekonomisinin tarihte görülmemiş ölçekte "küreselleştiği", sermaye hareketlerinin üretimden büyük ölçüde bağımsızlaşarak kaotik spekülatif nitelikler yüklendiği, üreticiler ile tüketiciler, para ile ürünler/metalar arasındaki mesafenin giderek açıldığı, istihdamın "deregüle" edildiği, sermaye sahiplerinin anonimleştiği günümüzün "borsa kapitalizmi" açısından katmerli bir geçerlik yüklenmektedir.

Ancak bu geçerliği tartışmaya açmadan önce, "yabancılaşma" kavramının Marx-öncesi serüvenine bir göz atmakta yarar var.

Kavramın Kısa Bir Tarihçesi

Kavram, bilindiği üzere, kişinin gizem ayinleri ya da esrime sırasında bedeninden sıyrılmasına işaret eden ve Romalıların *abalienation mentis* olarak tanımladıkları Grek *ekstatis* (ya da *alloiosis)* fikrinden kaynaklanmaktadır. (10) Bu fikir, Geç Antikite'nin pagan (neo-Platoncu) ve ilk Hıristiyan gnostik felsefelerince devralınmış ve tüm varlıkların "bir ve Tek Olan"dan neşrolduğu ve O'na dönmeyi arzuladığı "sudûr), *(emanation)* kavrayışıyla bağdaştırılmıştır. Geç pagan mistik Plotinos, ruhun gnostik hiyerarşideki daha alt bir varlık biçiminden, yani kendi varoluşundan sıyrılarak her şeyin kaynağı "Bir ve Tek" ile bütünleşmesi halini *"alloiosis"* olarak tanımlamaktaydı. Gerek Hıristiyan, gerekse İslam gizemcileri bu kavrayışı kendi sistemlerine dahil edeceklerdir. Aziz Augustinus *Alienatio mentis a corpore* deyişiyle "ilahi âleme dalma"yı betimlemektedir ve bu, İslam gizemciliğinin *"Vahdet-i Vücud"*una benzetilebilir. Görüldüğü üzere, "yabancılaşma" kavramı, Geç Antikite itibariyle olumlu bir anlam yüklenmiştir.

Marx'ın işbölümü, üretim araçlarının özel mülkiyeti dolayımıyla emek süreci ve ürünlerine el konulması ve metalaşma terimleri aracılığıyla açıklayacağı "yabancılaşma" kavramını, onun eleştirilerinin hedefi olan Hegel'in, Plotinos'u tartışırken geliştirdiği belirtilmektedir (Rotenstreich, 1989:6). Ancak Hegel'in Türkçe'ye "yabancılaşma" olarak çevrilen *Entäusserung ve Entfremdung* kavramlarının düşünsel arkaplanında J.J. Rousseau ve 18. yüzyıl Alman romantik felsefesinin de yer aldığı belirtilmelidir.

Rousseau, bilindiği gibi, insanların başlangıçta geçim araçlarını doğadan sağladığı bir "doğal durum"dan hareket eder. Bu durumda insanlar yalıtılmış bir yaşam sürmektedir, başka insanlara gereksinim duymazlar. Hayvanlardan, salt kendi gereksinimlerinden biçimlendiği için *özgür* olan iradeleriyle ayırt edilmektedir. Üzerlerinde etkiyen iki temel içgüdü, kendini muhafaza *(amour de soi)* ve üreme *(commiseration)*'dir. Ancak bu doğal durum nüfus artışı, doğal afetler vb. nedenlerle bozulacak ve insan toplumsallaşma evresine geçecektir. Böylelikle geliştirdiği karmaşık ilişkiler işbölümü ve özel mülkiyetin ortaya çıkmasına yol açacak ve *amour de soi* yerini bencil özseverliğe *(amour propre)* bırakacaktır. *Amour propre*'un yol açtığı rekabet, iktidar hırsı ve çatışmalar ancak bireyin kendini gönüllü olarak genel iradeye *(volonté général)* tabi kılacağı bir toplumsal sözleşmeye mümkündür.

Rousseau "yabancılaşma" kavramından söz etmese de, anlatısındaki "ayrılma" ve "bütünleşme" örtüsü, Hegel'i esinlenmişe benzemektedir.

Hegel'in yabancılaşma kavramının biçimleyici unsurlarından birinin de, insanın, etik açıdan yetkin olan "hakiki benliği" ile duyumsal (dolayısıyla da kusurlu) olan "görüngüsel benliği" arasındaki bölünmeye işaret eden Alman romantik felsefesi olduğu belirtilmektedir (Israel 1971:23-24)

Hegel, Plotinos'cu "yabancılaşma" kavramını, insana özgü tasarımlar alanına taşıyarak, deyim yerindeyse sekülarize etmektedir. *Tinin Görüngübilimi*'nde kavram iki anlam taşır: 1. Bireyin özde farklı olmadığı ve geçmişte birleşik olduğu bir şeyden ayrıldığının farkındalığı; 2. Bireyin bu ayrılmış benlikten kasıtlı olarak vazgeçmesi ya da teslimiyeti, yani yabancılaşma durumunu ayrılığın zeminini yok etmek üzere feda edişi (yabancılaşmanın yabancılaşması).

Hegel insan tininin sonsuz kendini gerçekleştirmesinin, kendi nesneleşmiş ifadesi olan "toplumsal töz" (siyasal ve kültürel kurumlar dünyası) ile sürekli ayrılma ve bütünleşmeler yoluyla olduğunu söylemektedir. Bireyin toplumsal töze bağı gevşedikçe onun kendifarkındalığının ifadesi olan egosu ortaya çıkmaktadır. Ego ile toplumsal töz arasındaki yeni birleşme ise, her ikisinin de farklılaştığı sentezler/kombinezonlar biçiminde mümkün olacaktır.

Genç Hegelciler, özellikle Feuerbach, "yabancılaşma"ya, onu gerek "Bir ve Tek Olan" ya da "Mutlak Varlık"la bütünleşme olarak yorumlayan gnostik felsefenin, gerekse Tin'in kültürel olarak varedilmiş İdea'yı (toplumsal töz) içselleştirmesinde gerekli bir süreç olarak gören Hegel'in tersine, olumsuz bir anlam yüklemektedirler. Feuerbach'a göre yabancılaşma, insanın özünü Tanrı kavramıyla "kendi dışına yansıtma" halidir ve gerçek değil, imgesel bir durumdur. İnsan yabancılaşma durumunda kendisini kurmaca bir özle ilişkilendirmektedir. Yabancılaşmanın olası tek olumlu yönü, Feuerbach'a göre insanın özünü "içinde" aramaya yöneltecek bir ara evreyi oluşturmasıdır.

Şu halde, yabancılaşma kavramı, Marx öncesinde bireyin 1) "özde farklı olmadığı ve geçmişte birleşik olduğu bir şey"den ayrıldığı, ve; 2) "ayrıldığı şeye teslim olması" olarak ortaya çıkmaktadır. Marx bu süreci tinsel alandan çıkartarak toplumsal bağlamına yerleştirir. Marksist yabancılaşma kuramında insan özsel varlığı olan emek süreci ve emeğinin maddeleşmiş hali olan ürününden ayrılmaktadır. Ve bu ayrılma/yabancılaşmada etkin olan güç tinsel değil, toplumsaldır; toplumsal işbölümü ve/veya özel mülkiyettir. Üretimci emek sahibi insanın emek sürecine müdahale ederek onu denetim altına alan, ürünlerine el koyan; başka insanlar, yani üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutan sınıftır. İnsan emeğinin ürünleri mübadeleye gi-

rerek metaya dönüştükçe, üreticilerinden koparak, onların üzerinde hakimiyet kurarlar. Günümüzde bu hakimiyetin tesis edildiği alan, "piyasa"dır.

Denetimsiz Yetki Devri

Bu uzunca hatırlatmalar, "yabancılaşma" kavramının başından bu yana, denetim hakkından vazgeçen, dahası, böyle bir hakkın varlığından habersiz bir yetki devrini içerdiğini göstermesi açısından, önem taşımaktadır. Marx'ın yabancılaşmayı "ilahîyat" ve/veya "idealar" bağlamdan çıkartarak emek süreci alanına yerleştirmesi önemlidir; ancak burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta daha var. Marx'da emek sürecinde başlayan yabancılaşma, emeğin ve ürününün insana yabancılaşmasıyla yani salt emek süreciyle sınırlı değildir. Bu, "yabancılaşma"nın maddi temeli, kaynağıdır; yabancılaşma toplumsal-siyasal yaşamın diğer alanlarında da yansımalarını bulur, bir başka deyişle, kapsayıcı bir kavramdır. Marx'da "yabancılaşma", "yanlış bilinç" anlamındaki ideoloji kavrayışıyla sıkı sıkıya bağıntılıdır, "yanlış bilinç" olarak ideolojinin kökleri, yabancılaşmada yatmaktadır:

Yabancılaşma sorunu (Marx'ın b.n.) tüm yazılarında başattır; ama artık felsefi bir konu (yani insanın özü üzerine bir tartışma) olarak değil. Yabancılaşma, toplumsal bir görüngü olarak incelenmektedir. Marx şu soruyu sorur: insanlar hangi koşullarda kendi kudretlerini, kendi değerlerini, varsayımsal, insanüstü varlıklara yansıtırlar; bu görüngünün toplumsal nedenleri nelerdir? Marx dini ancak bu anlamda (bir ideoloji olarak) tartışmıştı; ve böylelikle modern din sosyolojisinin kurulmasına katkıda bulunmuştur. Ancak yabancılaşmanın diğer biçimlerini de inceler ve Feuerbach'dan en fazla ayrıldığı nokta da şudur. Hegel'in Devleti ilahlaştırmasının karşısında, (topluma hükmeden keyfi, dışsal bir kudret olarak) Devleti insan yabancılaşmasının yalnızca bir başka biçimi olarak görmüştür. Ve kapitalizmin iktisadi yapısının tahlilinde, sermaye biçimindeki serveti yabancılaşmanın bir başka tarzı olarak betimlemiştir; sermayenin yönetimi 'ölü maddenin yaşayan insanlara tahakkümü'ydü. Dinsel yabancılaşmada olduğu gibi burada da Marx şu soruyu sormaktadır: Bu görüngülerin toplumsal nedenleri nelerdir? İnsanlar nasıl olup da dış nesnelere, şeyleşmiş soyutlamalara, gerçekte kendilerine ait olan kudretleri yansıtmaktadırlar -yani örneğin, gerçekte Devleti meydana getiren toplumun yapısıyken Devleti toplumu örgütleyen bir güç olarak tasavvur etmekte ya da toplumsal emeğin (örgütlü insanların emeği) ürünü olan sermaye biçimindeki serveti insanları 'istihdam eden' bağımsız, etkin bir kuvvet olarak görmektedirler? (Bottomore ve Rubel 1973:20-21).

"YDD" olarak betimlenen neo-liberal talan ve tahakkümü belki de en iyi betimleyen saptama, insanlığın büyük çoğunluğu için getirdiği "topyekûn iktidarsızlaşma"dır. Kuzey ülkelerinde sosyal devletin tasfiyesi ve istihdam alanındaki deregülasyon uygulamalarına eşlik eden demokrasinin seyirlik bir oyuna dönüşmesi, yükselek katılımsızlık ve kayıtsızlık, "kamuoyu oluşturma" işlevinin çokuluslu holdinglere dönüşmüş sermaye medyasının tekeline terk edilmişliği, gelişkin bir gözetim teknolojisinin mahremiyet üzerinde kurduğu denetimin tepkisiz kabulü, "sivil toplum örgütleri"nin iktidar uzantılarına dönüşmesi, sendikalar ve diğer emek örgütlerindeki yozlaşma ve süregen kan kaybı, kamusallığın tasfiyesi, dayanışma örüntülerinin içine sürüklendiği zafiyet, ırkçılık ve yabancı düşmanlığının genişleyen zemini, tüketim endeksli değerlerin ve bireyciliğin yüceltilmesi; insanların yaşamları ve gelecekleri üzerinde karar alma yetisini giderek daha topyekûn bir biçimde mahiyetlerini bil(e)medikleri ve tasarruflarını denetleyemeyecekleri odaklara terk etmekte olduğuna ilişkin birkaç gösterge yalnızca.

Güney ülkelerindeyse ÇUŞ'ların hakimiyeti, Kuzeyli devletlerin kaynaklar üzerinde hakimiyet kurmaya yönelik rekabet çatışmalarının sahnesi olma, kronik yoksulluk ve yoksunluk, dinin siyasal ve toplumsal yaşam üzerinde artan etkinliği, etnik parçalanmalar, aile iktidarları, obskürantizm, yabancılaşmayı yaygınlaştıran ve derinleştiren etkenler olarak ortaya çıkmaktadır.

İnsanların büyük çoğunluğu açısından, yaşamını ve geleceğini belirleyecek kararları biçimlendirme süreçlerine katılımdan vazgeçme ve bu kararları denetle(ye)medikleri iktidar odaklarına terk etme anlamına gelen "iktidarsızlaşma", Kuzey'de post-modernist yanılsamalarda, Güney'deyse etnik-dinsel merkezli ideolojilerde kendini göstermektedir. Din ve/veya etnisite merkezli ideolojilerin halkın çoğunluğu açısından iktidarsızlaştırıcı işlevi sanırım yeterince açıktır; ancak kimi zaman bir muhalefet stratejisi olarak sunulan postmodernist "iktidarsızlık" söylemini biraz daha açımlamakta yarar var.

Etkisini en fazla Batı'da gösteren postmodern akademik hareket Batı'nın "meta anlatıları"nın dağılmaya uğradığı fikri üzerine temellenir. Günümüz dünyası, çokuluslu şirketlerin faaliyetleri ve yaygınlaşan kitle iletişimi sonucu kültürel ve ulusal bütünlük açısından dağılmaya uğratmıştır. Savaşlar, kıtlık ve iktisadi zorluklar Üçüncü Dünya nüfuslarını Birinci Dünya'ya yöneltmiştir. Bu parçalanmışlık görüntüsü üzerinde genel açıklayıcı çerçeveler yeterliklerini yitirmekte, "meta-anlatılar" geçersizleş-

mektedir. (11) Post-modernist jargona göre bu "meta-anlatılar" arasında önde gelenlerden biri, bilimdir. Bilim, artık öteki kültürlerdeki yerli açıklama sistemlerinden daha iyi olmayan bir başka öykü tipidir.

Bu dağılmaya koşut olarak, iktidarı ele geçirmeye yönelik "tekçi" muhalefet stratejileri de terk edilmelidir. Sınıfların dağılmaya uğradığı, sanayi proletaryasının tarihten silinmeye yüz tuttuğu günümüzde sınıf temelli muhalefet, kendisi de "büyük anlatı" olarak imkan ve geçerliliğini yitirmiştir. Yapılması gereken, sistem mağdurlarının (kadınlar, çevreciler, hayvan hakları savunucuları, etnik azınlıklar, tüketiciler, köylüler, farklı cinsel tercih sahipleri, çalışanlar vb.) hiçbirin taleplerini diğerinin önüne geçirmeyen çoğul yan yanalığını sağlayabilmektir. Bu çok-sesli, çok-renkli muhalefet stratejisi(zliği) "iktidarı" hedeflememelidir, hedefleyemez de. Hedefin ne olması gerektiğine ilişkin rivayet ise, muhteliftir: daha ılımlı postmodernist hatlar "sivil alanın genişletilmesi", "ÇUŞ politikalarının yıkıcı niteliklerinden arındırılması/evcilleştirilmesi" gibi tezlere sarılırken, daha "radikaller" (örneğin "21. yüzyılın Komünist Manifestosu" olarak sunulan *İmparatorluk*) "iktidarın merkezsizleştiği" savlarına dayanarak, "hayatın karnavaleskleştirilmesi", "biyo-iktidar" gibi müphemlikleri öne sürmektedir. (12)

Oysa günümüz dünyası "merkezsiz" (hatta "çok-merkezli" dahi) değildir. Dahası, "büyük/meta anlatılar", postmodernist iddiaların tersine, yok olmuş, geçerliklerini yitirmiş değildir; örneğin Davos'ta, Dünya Bankası'nın, IMF'nin toplantı salonlarında, ÇUŞ üslerinde, Pentagon'da, Beyaz Saray'da süregitmektedir. Üstelik geçen yüzyıla kıyasla çok daha merkezileşmiş olarak. Merkezkaç güçlere konjonktürel olarak izin vermekle birlikte, iktidarın nihai olarak ABD merkez üslü ÇUŞ'ların elinde temerküz ettiği günlerde yaşıyoruz. "İktidar yitimi", emekçilerin, ezilenlerin, dışlananların yaşadığı bir durumdur; egemenlerin değil.

Sıradan/İçselleştirilmiş Faşizm ve Yabancılaşma

Muazzam bir denetim ve yıkım teknolojisiyle tahkim olmuş ve etki alanını küreselleştirmiş iktidarın emsali görülmemiş ölçekte temerküzü ve buna koşut olarak, deyim yerindeyse "anonimleşmesi/görünmezleşmesi" (işyerinizde sizi daha fazla çalıştırması için ustabaşını azarlayan, zaman isteyen sendikacıyı kapıdan kovan, grevleri kırmak için silahlı "adamlarını" seferber eden, direnişçi işçilerin üzerine polisleri salan asık suratlı, eli purolu "patron" tipi, giderek yok olmaktadır; ya da "İnsan Hakları"nın "yönetişim" faaliyetine dahil bir standarda dönüştürülmesi, Kuzey metropollerinde polisi de sıradan insanlar için duyumsanmaz hale getirmektedir (13) ...) ezilenler/denetlenenleri isteseler de baş edemeyecekleri, yıkmak biryana denetim altına alamayacakları bir "Kadir-i mutlak" ile karşı karşıya oldukları duygusuna teslim etmektedir. Yığınlar, denetleyemedikleri güçlerin yıkıcılığına teslim oldukları kırılgan bir ortamda sürdürmektedirler yaşamlarını; bu koşullarda, örneğin Güney Kore borsasında patlak veren bir kriz Brezilyalı üreticileri yıkıma uğratmakta, New York'da İkiz Kulelere yönelen saldırı Afgan halkının tepesine aylarca bomba yağdırılmasına yol açmakta, Amazon ormanlarındaki ağaç kıyımı, Nijerya'yı sellere boğmakta, Alman kimya sanayii Kuzey Kutbu'nda ozon tabakasının incelmesini tetiklemektedir. Neo-liberal "kaos" karşısındaki bu "güçsüzlük" ve "teslimiyet" duygusu, kendini "katılımsızlık" ve "apolitizasyon" olarak dışa vuruyor. Hasan Bülent Kahraman'ın deyişiyle, "Bir toplumun, siyasal alanı nihilizmle karşılamasının sonucu faşizmdir. Tarih bu oluşumun somut örnekleriyle yüklü"dür.(14)

Apolitizasyon, katılımsızlık, empati yoksunluğu, tekbencilik, kayıtsızlık (apati), teslimiyet duygusu, George Orwell'in *1984* distopyasının gerçeklenmesinin önünü açan "akıl tutulmaları"dır. Çokuluslu şirketlerin, toplumsal duyarlılıkların yüksek olduğu dönemlerde, örneğin iki savaş arası ya da 1968 Batı Avrupa'sı, sendikal mücadelenin kasıp kavurduğu 1920'ler ABD'si, ya da bağımsızlık savaşlarının yükseldiği çağda Üçüncü Dünya'da geçit verilmesi mümkün olmayacak saldırganlığı, böylesi bir zeminde hayata geçirilebilmektedir.

Bu iktidarsızlık, yetisizlik ve teslimiyet duygusu, "sıradan faşizm"in (15) üzerinde gerçeklendiği zemindir. İnsanların denetimlerinin dışındaki ÇUŞ etkinlikleri karşısındaki çaresizlik duygusundan beslenen sıradan faşizm, medya tekellerinin sürekli rıza imali ve tüketimciliğin kışkırttığı, gerçekte sürekli doyumsuzluk üreten yapay doyum duygusunun da katkısıyla, sürüleştirilmiş toplumun bireyleri tarafından itirazsız karşılanmakta, içselleştirilmektedir.

Bu duruma çarpıcı bir örnek; pazarını sürekli genişleten cep telefonlarıdır. Hane başına bir adet sabit telefon, hane halkının haberleşme gereksinimini karşılamaya rahat rahat yetmekteyken ve hane dışındayken haberleşme gereksinimi ankesörlü telefonlarla kolaylıkla karşılanabilecekken, bir ihtiyaç değil, bir prestij nesnesi olarak pazarlanan cep telefonları, bilindiği üzere, büyük bir hızla yayılmıştır. Bir cep telefonu satın alan kişi, aynı zamanda gönüllü olarak, büyük riskleri satın almaktadır. Neler mi?

1. Gerek kullanım sırasında aygıttan, gerekse baz istasyonlarından yayılan radyasyonlar, sağlık açısından ciddi riskler taşımaktadır. Kişi, cep telefonuyla birlikte, sağlık risklerini satın almaktadır.

2. Sabit giderler, vergiler, ek hizmetler ve kullanım ücretleri kişinin bütçesini zorlayacak boyutlara varmaktadır. Şu halde cep telefonu satın alan kişi, bir maddi külfet satın almaktadır aynı zamanda.

3. Sürekli olarak yenilenen ve geliştirilen modellerle kişi, bir süregen bir yetersizlik ve doyurulamaz bir açlığı da satın almaktadır.

4. Ve konumuz açısından daha da önemlisi, cep telefonu alan kişi, sürekli dinlenme ve izlenme yani denetlenme rizikosunu da satın almaktadır.

Kişinin sağlık, kendi kaynaklarını denetleme ve mahremiyeti gibi temel haklarından vazgeçmesi, ve bu konulardaki tasarruf yetkisini, denetim hakkından da feragat etmek kaydıyla ÇUŞ'lere devretmesi,yabancılaşmanın sıradan (ya da içselleşmiş) faşizme zemin hazırlayışının tipik bir örneğidir.

Bu örnekler çoğaltılabilir ve insanların örneğin nasıl olup da Kuzey ülkelerinde milyonlarca insanın, çöp-besinlere teslim olmuş ve obeziteden mustaripken ve hiçbir besin değeri olmayan, yüksek kollestrollü yiyeceklerle aldıkları kiloları vermek için zayıflama merkezlerine avuç avuç para dökerken, dünyanın büyük kısmında bebeklerin yetersiz beslenmeden ölmesini sorgulamadıkları; sosyal bütçenin, sağlık hizmetlerinin, eğitim harcamalarının kısılıp da "füze kalkanı" gibi abes ve yıkıcı projelere milyarlarca dolar akıtılmasını neden ve nasıl kabullendikleri; işten atılmalarının sorumlusu olarak ÇUŞ'lerin faaliyetlerini işgücünün daha ucuz ve denetlenebilir olduğu Güney ülkelerine kaydırma politikalarını değil de, kentlerindeki "kara kafalı"yı gördükleri... sorulabilir. Yanıtların tümü, çağımız kapitalizm koşullarında yaşamını ve geleceğini "kadir-i mutlak" olarak gördüğü neo-liberal piyasanın eline terk etmiş yabancılaşmış insanın kendini metalara teslim etmiş akıl tutulmasına işaret edecektir. Bu teslimiyet, denilebilir ki 21. yüzyıl faşizmin zeminidir.

Ve 21. yüzyılın sıradan faşizmine karşı mücadelenin, küresel iktidarın gerçek odağını, yani Çokuluslu Şirketler ve onların politikalarının hayata geçiricisi hükümetleri hedeflemeksizin, "postmodern durum", "tüketim toplumu", "mikro-iktidarları dönüştürme", "karnavaleske çağrı", "biyo-iktidar" gibi saptamalarla yapılamayacağı, giderek açıklığa kavuşmaktadır.

1. Çelik'in "yabancılaşma"ya ilişkin saptamalarını paylaşmamak kaydıyla.

2. Bkz. Bhalla ve Lapeyre (1999); Katz (1989).

3. Meta üretimi ile tüketimi arasındaki mesafenin bu denli açılması, geç kapitalist "ethos"un tüketimcilikle belirlendiği "yarı-doğru"sunu neredeyse paradigmatik hale getirmiş (bkz. Bauman 1999) ve bu görüş, son 15-20 yılda "tüketim toplumu" üzerine (bir bölümü Türkçe'ye çevrilen) yüzlerce yapıtın yazılmasına yol açmıştır.

4. Bkz. Illich (2000).

5. Özellikle bkz. Ritzer (1999 ve 2000).

6. "Dahası, işbölümü ve özel mülkiyet özdeş ifadelerdir; birinde aynı şey faaliyete, diğerindeyse faaliyetin ürününe referansla doğrulanmaktadır" (Marx-Engels, *Selected Works*, c.I, s.34).

7. Öte yandan Marx'a göre mülk sahibi sınıf da yabancılaşma durumunda yaşamaktadır. Ancak bu sınıf, "kendini bu yabancılaşma içinde yerinde hisseder; bu yabancılaşmada bir doğrulama bulur; bu kendinin yabancılaşmasında *kendi öz erkliğini* bulur;" proletarya ise "bu yabancılaşmada kendi erksizliğini ve insandışı bir varoluş gerçekliğini görür." *(Kutsal Aile,* Sol Yayınları, 1976:61)

8. "Yabancılaşmanın gerçeklendiği dolayımın kendisi, pratik bir dolayımdır. Dolayısıyla insan, yabancılaşmış emek aracılığıyla yalnızca nesneyle ve üretim süreciyle ilişkisini üretmekle kalmaz; aynı zamanda başka insanların kendi üretimi ve ürünüyle ilişkisini ve kendisiyle öteki insanlar arasındaki ilişkiyi de üretir." (Marx 1975).

9. "... üreticilerin, içinde emeklerinin toplumsal karakterinin kendisini doğruladığı karşılıklı ilişkileri, ürünler arasındaki toplumsal ilişki biçimini alır." *(Kapital I).*

10. Kavramın tarihçesi için bkz.Demirer, Özbudun (1999).

11. "Teori de, kendisini tüketmiştir. Böylece postmodern, 'bundan böyle olanaklı tanımların olmadığı bir evrenin' karakteristiğidir. Herşey olup bitti. Olanaklılann uç noktalarına varıldı. Herşey kendi kendisini imha etti. Bütün bir evrenini yapıbozumuna uğrattı. O nedenle, geriye sadece kırıntılar kaldı. Bundan sonra yapılabilecek tek şey, kırıntılarla oynamaktan ibaret. Kırıntılarla oynamak-işte bu postmoderndir." (Baudrillard, aktaran: Best ve Kellner 1988:160).

12. "Bugün devrimci politik militanlık, tersine, her zaman kendine yaraşır olanı keşfetmelidir; bu, temsili değil, kurucu eylemliliktir. Günümüzde militanlık pozitif, kurucu ve yenilikçi bir eylemliliktir. Bu biçim altında biz dahil sermaye yönetimi karşısında isyan eden herkes kendini günümüzmilitanları olarak görür. Militanlar emperyal komuta mekanizmasına yaratıcı bir yolla direnir. Başka bir ifadeyle, direniş doğrudan biyo-politik alandaki kurucu bir kuşatmayla ve üretimin ve cemaatin ortak aygıtlarının oluşumuyla bağlantılıdır. Günümüz militanlığının tartışmasız yeniliği buradan gelir: O, yıkıcı deneyimin iki yüz yıllık isyan eyleminin erdemlerini yineler; ama aynı zamanda da yeni bir dünyayla, hiç bir dışarısını bilmeyen birdünyayla da bağlantılıdır. Bu militanlık yalnızca içerisine, toplumsal yapılar dizgesine canlı ve vazgeçilmez bir katılımı bilir; bu yapıları aşma ihtimalini tanımaz. Söz konusu içerisi kitlesel zeka ve duygulanımsal ağların üretken ortaklığı, post-modern biyo-politikanın üretkenliğidir. Bu militanlık direnişten karşı-iktidar, isyandan da bir aşk projesi çıkarır."

"Postmodern dönemde iktidarın sefaleti karşısına varlığın şenliğini dikiyoruz. Bu, hiçbir iktidarın kontrol edemeyeceği bir devrimdir; çünkü biyo-iktidar ve komünizm, ortak faaliyet ve devrim, sevgi içinde, yalınlık ve hatta masumiyet içinde bir arada var olurlar. Bu komünist olmanın dayanılmaz hafifliği ve sevincidir." (Hardt ve Negri 2001)

13. Tabii kitlesel öfkenin düzeni tehdit eder hale gelmediği durumlarda. Yoksa polis, Cenova gösterileri ve küreselleşme

karşıtı tüm eylemlerde görüldüğü ve göçmen ya da mültecilerin gündelik yaşamlarından bildiği üzere, gelişkin denetim ve baskı aygıtlarıyla, geçmişe göre çok daha fazla hazır ve nazırdır...

14. Hasan Bülent Kahraman, "Faşizme Dur Demek...", *Radikal*, 4 Ocak 2002, s.7.

15. Faşizm konusunda bkz. B.Brecht, U.Eco, I.Ehrenburg, *Faşizm Yazıları*, (Ankara: Ütopya Yayınları, 2000); R. Turan, *Kurt Kapanı Türkiye'de Faşizm* (Ankara: Ütopya Yayınları, Ütopya Yayınları, 2000).

Yararlanılan Kaynaklar

- Bauman, S.;(1999), *Work, Consumerism and the New Poor*.Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Best, S.; D. Kellner (1998), *Postmodern Teori*, Ankara: Ayrıntı Yayınları.
- Bhalla, A.S. ve F. Lapeyre (1999). *Poverty and Exclusion in a Global World*. Londra: McMillan Press Ltd.
- Bottomore, T.B. ve M. Rubel (eds.)(1973). "Introduction", *Karl Marx, Selected Writings in Sociology and Social Philosophy*.
- Çelik, S.K. (2001) "Yabancılaşmadan Ötekileşmeye: Kültürel Bir Hegemonyanın Kuruluş Biçimleri", *Praksis* 4:144-184.
- Demirer T. ve S.Özbudun (1999), *Yabancılaşma*, Ankara: Öteki Yayınları.
- Hardt, M. ve A. Negri (2001), *İmparatorluk*,İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Illich, I. (2000), *Tüketim Köleliği*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- İsrael, J. (1971), *Alienation: From Marx to Modern Sociology*. Boston: Allyn& Bacon.
- Marx, K. (1975), *1844 Felsefe Yazıları*,İstanbul: Payel Yayınları, (1976) *Kutsal Aile*, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve F. Engels (1977), "Feuerbach. Opposition of the Materialistic and Idealistic Outlook. (Chapter I of The German Ideology)", *Selected Works in Three Volumes* I, Progrss Publishers: Moskova.
- Ritzer, G. (1999), *Toplumun McDonaldlaştırılması. Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Ayrıntı Yayınları.
- (2000), *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. Ankara: Ayrıntı Yayınları.
- Rotenstreich, N. (1989). *Alienation. The Concept and its Reception*, E.J. Brill.

İNSANCIL
ATÖLYESİ'nde
AYDINLANMA
SEMİNERLERİ
EKİM AYINDA
BAŞLIYOR...

SENİ SEVİYORUM

Seni seviyorum
Dünyanın bütün çiçekleri
uyanıyor avuçlarımda
Bulutlar toprağın alnından öpüyor
Ellerimde güneş, gökyüzü
bambaşka mavi

Seni seviyorum
Sınırlar kalkıyor ülkeler arasından
Yerkürenin bağrından çekiliyor çizikler
Dünya tüm halkları ile gülüyor

Seni seviyorum
Yoksulluklar siliniyor evrenden
Güllerin dikenleri yeşeriyor
Güzelleşiyor herşey

Seni seviyorum
Mevsimler değişiyor
Dağ başlarına sımsıcak kar yağıyor
Güneş altında zindanlar eriyor

Seni seviyorum
Savaşlar bitiyor
Zulüm kuruyor kökünden
Barış kuşları gökyüzünde

Seni seviyorum
Özgürleşiyor her insan
Sen, ben
Tohum olup düşüyorum dünyaya
Seni seviyorum

Gülhan DİKME

AVRUPALI OLMAK

Afşar TİMUÇİN

Son günlerde futbolla yatıp futbolla kalktık, bu işten hiç anlamayan kişiler bile durmadan görüş ürettiler. Şu garip dünyada, bilirsiniz, bilenlerden çok bilmeyenler görüş üretirler. Bilgisine, görgüsüne, özenine çok güvendiğim Asaf arkadaşım da bu arada benimle bir görüşme yaptı ve bu görüşmenin ana çizgilerini geçenlerde *Aydınlık* dergisinde yayımladı, araya izlenimlerini de katarak. Görüşmemizde ele aldığımız bazı konular yayınlanan metinde yoktu. Demek ki Asaf kardeşim bazı şeyleri ya gözden uzak tutmuş ya da kaçırmış. Pek de önemli değil. Bendeniz naçizane yıllardır bir takım konularda görüşlerini apaçık ortaya koyan biri olduğumdan bu durumda *ya beni yanlış anlarlarsa* diye bir kaygıya düşmedim. Gene de her şeyin apaçık bilinmesinde yarar var düşüncesiyle, Asaf arkadaşımın değinmeden geçtiği bir konu üzerinde *"Avrupalı olmak"* konusu üzerinde burada ayrıca durmak istiyorum.

Futboldaki son oluşumları çok kişi doğal olarak kendi siyasal anlayışı çerçevesinde yorumladı. Bu yorumların bir bölümü *zorlama* izlenimini veriyordu. Amerika'dan yana olanlar soruna başka baktılar, Avrupa'dan yana olanlar başka baktılar. Sağcılar konuyu başka değerlendirdiler solcular başka değerlendirdiler. Kimileri sorunu *"Oh olsun Avrupa'ya"* diye değerlendirme tutumunu benimsediler. Asaf arkadaşım bana *"Türkiye Avrupa'lı bir ülke midir?"* diye sorduğunda ben *"Türkiye elbette Avrupa'lı bir ülkedir"* yanıtını vermiştim ve hemen şunu eklemiştim: *"Avrupa'da her ülke kendi özellikleriyle Avrupa'lıdır. Yoksa bu ülkeleri tek bir Avrupa'lı tipinin altına yerleştiremeyiz. Kültür değerleri açısından birbirine çok yakın ülkeler bile apayrı özellikler gösterirler."*

Türkiye'nin Avrupa'lı olup olmadığını tartışırken duygusal tepkiler vermekten kaçınmak gerekir. Duygularımız bir görü oluşturmakta bize büyük ölçüde yardımcı olsalar da kendi başlarına sorun çözemezler. Duygularımızla şiir yazarız ama bir şeyin ne olup ne olmadığına duygularımızla karar veremeyiz. Duyguların yoğun katılımıyla oluşturulmuş fikirler büyük ölçüde baş fikirlerdir. *"Benim canım öyle istedi, biz Avrupa'lıyız"* demekle *"Benim canım öyle istedi, biz asla ve asla Avrupa'lı değiliz"* demek arasında bilgi değeri açısından hiçbir ayrım yoktur. Bir fikir oluşturabilmek için somut ve sağlam verilere gereksinimimiz vardır.

Avrupa insanının sermayeci düzene ilk geçiş süreçlerini başlattığı zamanlarda atalarımız Asya'dan Anadolu'ya göçtüler, Anadolu'da değişik halklarla karışarak büyük bir devlet kurdular. Bu "karışma" olgusu Avrupa'lı özellikler edinmekte ilk adımı oluşturur. Özellikle XVII. yüzyılla birlikte Avrupa'nın sorunlarıyla içiçe olma koşulları ortaya çıkar. Bundan böyle bu toprakların insanları olumlu ya da olumsuz anlamlarda bir Avrupa gerçeğini yaşarlar. Atalarımızın kurduğu devlet zamanla *vakti geçmiş bir askeri imparatorluk* görünümünü almaya başlar. XVIII. yüzyıldan sonra bu imparatorluk üzerinde Avrupa'nın çok ciddi baskıları olacaktır. Bir süre sonra Avrupa Türkiye'deki siyasal gelişimler üzerinde belli ölçüde koşullayıcı olacaktır. Türkiye özellikle XX. yüzyılla birlikte bu koşullayıcı özellikler çerçevesinde dönüşümler yaşayacaktır.

XX. yüzyılla birlikte bu ülkede arap ve fars kültürünün etkisi iyiden iyiye azalırken avrupalı değerler yaşama ağırlığını koymaya başlar: ulus fikriyle birlikte ulusal dil oluşur, osmanlıcanın yerini türkçe alır, türkçeyle yepyeni bir edebiyat oluşup gelişmeye başlar. Gerçekte uzun yüzyıllar boyunca arap ve fars kültürü halkın yaşam biçimlerini çokça etkilememiş ve bu iki kaynaktan beslenerek kendini vareden osmanlıca üst kesimlerde sınırlanıp kalmıştır. Zaten dil ruhsal bir olgudur ve dili tabandaki insanlar yaratırlar. Demek ki ulusal dil olarak türkçenin öne çıkışı süregiden halk değerlerinin yaşama ağırlık koymasıyla gerçekleşmiştir. Türkçe zaten ilkel ölçülerde de olsa vardır, yeniden ya da hiç yoktan varedilmiş değildir. Ancak onun ileri ölçülerde gelişmesi yeni yaşam koşullarıyla sağlanmıştır.

XX. yüzyılla birlikte ortaya çıkan yeni yaşam koşulları tümüyle Avrupa'lı özellikler gösterir. Bu Avrupa'lı özellikler tüm olumlu ve olumsuz görünümleriyle bütün bir ülkeyi etkisine almıştır. Türkiye özellikle XX. yüzyılın sonlarında tam anlamında ve bir bütün olarak tüm olumlu ve olumsuz açılardan Avrupa'lı bir ülke görünümü kazanmıştır. Başta da söylediğimiz gibi, belli bir Avrupa'lılık yoktur, belli bir Avrupa'lı tipi yoktur. Bir fransız insanının Avrupa'lığıyla bir alman insanının Avrupa'lılığı, bir türk insanının Avrupa'lılığıyla bir yunan insanının Avrupa'lılığı değişik özellikler gösterecektir. Avrupa'lı olmakla ilgili ortak koşullar yaşam biçimlerinde kendini gösterir, yasa düzeninde, kurumların oluşum biçiminde, göreneksel yapılarda, insan anlayışında, dünyaya bakış biçiminde kendini gösterir. Sömürme ve sömürülme sorununa gelince, o doğrudan doğruya iktisadi-toplumsal yaşam koşullarıyla ilgilidir. Ayrıca sömürülmeye açık olmak diye bir sorun da her zaman vardır. Hatta sömürülmeye istekli olmak diye bir sorun da.

AYDINLANMADA İNSAN SORUNU*

Orhan İYİLER

- Merhaba dostlar! Bu konuyu sizinle, sizin yardımınızla konuşacağım. Çünkü bu konuda kendimi çok yetenekli görmüyorum ve de felsefi alanda da ayrı ayrı bir alanı doldurduğunu düşünüyorum. Ama tabii dünyaya bakışımızın bize getirdiği bazı bilimsel doğrularla ve dürtülerle, insanoğlunun bugüne kadar geçirdiği süreçteki macerasını doğru kavrayabilmemiz için, bu konunun çok önemli olduğunu da düşünüyorum. Aslına bakarsanız yer yer düşündüğüm, kendimde geliştirmeye çalıştığım aydınlanma ve insan konusunun, dönem dönem insanoğlunun hayatında süregelen süreçlerinin ne olduğunu kendi kendimle tartıştığım bir süreçte sayın **Cengiz Gündoğdu**'nun buyruğunu aldım. Ve de bu konuya biraz gayret gösterdim. Birlikte tartışacağız; bana yardımcı olacaksınız. Yani düşünmekte olduğum, kendimin de sorularını sorduğum bir soruyu, bir sorunu birlikte tartışırsak, zannediyorum üç-dört bölüm içinde ben bunu tamamlayabileceğim. Bir sonuca varır mıyız, yoksa benim için, kavramam gereken kendimde yeterince üzerinde duramadığım soru(n)ların ortaya çıkmasını sağlarsanız, size şükran duyacağım. Önce şu soruyu sordum kendi kendime: Gerçekten aydınlanma ile insan arasındaki ilişkiden çok insan nasıl aydınlanıyor, insanı aydınlatan şey ne; okudukları mı yoksa okumadıkları halde aydınlanmış olanların kendiliğinden ulaştıkları, başardıkları bir yol mu var? Bu soru çok basit gelebilir ama bana çok ilginç geliyor. Özellikle de Philosophie des Lumières (Aydınlanma Dönemi)'deki gelişmelerle 17-18. yüzyıl(lar)daki bu gelişmeyle demokratik burjuva devrimi arasında ilişkilerin ne olduğunu daha sonraki bir bölümde kavramaya çalışacağız birlikte. Bu ilk sorunu kendimde ve sizde şöyle somutlaştırmak istiyorum.

Anadolu Uygarlıkları Sergisi'ni geziyordum. Orada Neolitik Dönem'e ait bir tablet gördüm.O tablet beni dostlar, çok etkilemiştir ve çok düşündürmüştür. Sanatla insan ilişkisine, insanla toplumsal ilişkiye değin, şu kadarcık avuçiçi tabletteki görüntü beni birçok konuda kendimi, eğer biraz kavramayı bilen bir insansam, sorgulayıp gelmiştir. Ve hâlâ da o sorgulamanın içindeyim. Bu tablette ne vardı; neolitik çağ. Bir kadın, genç bir kadın, kucağında çıplak, diri göğüslerine bir çocuğu bastırmış ve tablonun dışına haykırıyor. Dehşetle haykırıyor. Tablonun dışında ne var? Bana göre bir savaş var ve yahut da insanoğluna yakışmayan çiğ var. Çocuğunu göğsüne bastırışındaki haykırış, on bin yıl önce neolitik çağda dondurulmuş. Bu, bugün de sürüp geliyor. Nerede sürüp geliyor? Ruanda'da sürüp geliyor. Bir milyon insanın kendi kendini kestiği yerde sürüp gellyor. Nerede sürüyor, Balkanlarda sürüyor. Nerede sürüyor, Anadolu topraklarında sürüyor. Evladını göğsüne bastıran bir kadının haykırışı, acısı ve direnişi sürüyor. Ama asıl önemlisi şu: Bunu yapan kişinin adını bilmiyoruz biz. Milâd'dan önceki 4. ve 5. yüzyıla kadar bize bırakılan anıtlarda çok az kişinin ismini biliyoruz. Yani o müthiş gemileri yapan, o müthiş uygarlığı, Mısır Uygarlığı'ndaki yapıtların, o ölümsüz yapıtları, o ölümsüz yontuların sahiplerini bilmiyoruz. Öyle sanıyorum ki girmeye başladığımız dönem, 700-800 yıl önceye ya da 1000 yıl öncesine dayanıyor. O zaman biliyoruz artık. Bu tabloyu yapan insan mı, insanın aydınlanması mı, yani oradaki sanatçının o, şu kadarcık tabletteki yapıtı bize ulaştıran tabletteki içgüdüsü mü insanların aydınlanmasında etkin oluyor, yoksa o kadının direnişi mi? Bunların ikisi arasında ne gibi bir reaksiyon var, ne gibi bir ilişki var, ne gibi bir bağlantı var? Benim imdadıma **Marx** yetişiyor. Belki kızacaksınız ama, her zaman olduğu gibi ona başvuruyorum. Onun beni etkileyen ve bilimsel olduğuna da çok inandığım bir düşüncesi var, adeta bir özdeyişi var. *"Hayatı belirleyen, düşüncelerimiz değildir."* diyor **Marx**. *"Düşünceleri belirleyen, hayatın kendisidir."* Sanıyorum Aydınlanma'nın temel vurgusu burada başlıyor, bu düşüncede başlıyor. "El yazmaları" çok önemli. Felsefi doğrultusunun ilk bulgularını, bize taşıdığı dönemler. Din konusunda olsun, felsefi konuda olsun, *"El yazmaları"* kitabında *"Ekonomi-Politik'in Eleştirisine Katkı'yla"* 1845'lerde sanıyorum yazdığı önsözde, değişim süreçlerini söylüyor; yani **Marx**'ı anlatmayacağım korkmayın. Buradan aydınlanmayı yakalamak istiyorum. Aydınlanmayı kültürden ayırdığımız zaman bile aydınlanmanın sürebileceği ko-

nusunda insanların revelüasyon yapabilmesi için, dönüşümler yaratabilmeleri için, maddi temelleriyle aydınlanmalı. Yaşanan koşulların, gerektirdiği uyarılarla insanların şekillendiğini göstermek için giriş yapmaya çalışıyorum ve sizi kandırmaya çalışıyorum. Öyle bir dönem gelir ki, insanoğlunun yaşamında var olan üretim biçimi artık yetmemeye başlar. Maddi üretim güçlerinin gelişmesinin engellenmeye başladığı bir dönemde üstyapı ile altyapı çatışmaya girer ve maddi güçlerin gelişmesini engelleyen şartların ortadan kalkabilmesi için işte bu dönemde devrimci teoriler ve devrimci düşünceler hızla gelişmeye başlar ve var olan sistemin eleştirisi başlar. Ama sonra diyor ki o sistemin eleştirisi sadece soldan gelmez. Küçük burjuvaziden de gelir, orta sınıflardan da gelir, sağdan da gelir. Önemli olan, onu etkileyecek olan gücün, organize en ileri avangard düşüncesiyle, birleşmiş bir yapılanmayı içermesidir. Şimdi işte burada, bana öyle geliyor ki, tartışmamız gereken, kendi kendimle de tartışmasını sürdürdüğüm, eğer yanlış anlamazsanız bir yazar olarak, kendisine ve toplumuna karşı sorumluluğu yüklenmiş bir insan olarak, bu konunun, önce kendimde aydınlanmasını istiyorum. Demek istiyorum ki, ben yazar olmadan da insanlar aydınlanabilir. Ama bana düşen görevler var. Ben buna katkıda bulunabilir miyim? Bunu iyi bilmem gerekiyor. İnsanoğlunun hayatına baktığımız zaman bu düşünceyi doğrulayan gelişmeleri çok açık-seçik gördüğümü söyleyebilirim. Batı kültürlü, Batı Uygarlığı'ndaki evrensel bir uygarlıktır. Bana göre evrensel bir dünyanın, yarınki dünyamızın temel felsefesinin temel kaynaklarını oluşturur. Yani Roma'dan, ta Mısır'dan, Hint'ten, Grek'ten gelen bir büyük insanlık mücadelesinin felsefik, ekonomik, sosyo-ekonomik verilerinin en açık-seçik ortaya çıktığı bir uygarlık yapısıyla karşı karşıyayız. Bunu özellikle **Engels**'in kitabında çok iyi gördüğümüzü düşünüyorum. **Engels**'in, hep o gözden kaçırılan ama, üzerinde özellikle şu zamanlarda anti emperyalist, anti kültür emperyalizmi konusunun çok tartışıldığı zamanda tekrar başvurmamız gereken bir yapıt olarak gördüğümü söylemekte ısrar ediyorum! *"Anti Dühring"*. İşte bu uygarlığın modern ilk yeni temeli bana göre Ortaçağ'da başlıyor. Biliyorum, büyük bir iddia bu. Ama gittikçe buna inanıyorum, gittikçe bunun ilk olarak dinsel ögelerden yola çıktığını görüyorum. Rönesans'a gelinceye kadar Ortaçağ'ın yaşanan büyük bir süreci, büyük bir macerası var ve aydınlanmanın insanla, aydınlanma arasındaki ilişkinin bence galiba ilk yazıyı keşfetmeden de nasıl aydınlanmışlarsa, yani o tabletteki insan acısı, o direnen kadının direnişindeki güç, onu nasıl aydınlatmışsa ve bunun için o dönemde elinde okuyup da yola çıkabileceği hiçbir yapıt yokken **Homeros** yokken diyelim, bir takım yapıtlar yokken insan nasıl acısıyla aydınlanmışsa, nasıl bir şeyin haksızlığına karşı direnirken aydınlanmışsa, diyorum kişi; Batı Uygarlığı'nın temelini oluşturan din öğesine baş kaldırışta o kadar etken olmuştur. Rönesans'ın gelişmesine, Reform'un gelişmesine ve daha sonra onlardan sonra başlayan aydınlanma dönemi dediğimiz dönemin gelişmesine etken olmuştur. Burada insanlar gerçekten aydınlandıkları için bunları yapmış değillerdir. Bana göre öğrendikleri için, bildikleri için değil. Yaşadıkları koşullara baş kaldırmanın gereklerine inandıkları için baş kaldırıp aydınlanmışlardır. Kiliseye karşı baş kaldırma, aydınlanmadır. Birkaç örnek daha vermek istiyorum. İddiamı kanıtlamak için Ortaçağ'da kilisenin egemen olduğu dönemde, kilisenin egemen olduğu döneme **Engels**'in bir sözü ile katılmak istiyorum. Kısır bilgili olduğum için ikide bir bu kitaplara başvurduğum için bağışlayın, ama bilimselliğine inandığım için başvuruyorum. Bu dönem özelliklerinin **Munzer** dediğimiz o büyük baş kaldırıcısı ile, Ortaçağ'daki baş kaldırıcı, dinsel başkaldırıcısı ile "Ütopik Sosyalizm"in ilk kez başladığını söyler **Engels.** Ve biliyorsunuz ustalarımız "Ütopik Sosyalizm"e çok büyük önem verir. Sistemlerini geliştirirken dayanaklarının birisi de odur. Sosyalizmin bilimsel olarak insanoğlunun hayatında nasıl yer edeceği, nasıl mücadele edeceğinin gösterir. Olaya biraz daha yakından bakalım: Şimdi Ortaçağ'da **"Erezler"** dediğimiz, **"Kataristler"** dediğimiz büyük bir hareket var. Bu hareket II. ve III. yüzyıllarda başlamış. Feodal yapı geliştiği zaman baktığımızda şunu görüyoruz. Bu dehşet verici bir şey aslında ve çok doğru bir şey, tespit doğru. En feodal gelişmiş devletin bile geliri, kilisenin gelirinden üç kat aşağıda. Kilise, öylesine büyük zenginlikler elde etmiş, öylesine mal mülk sahibi olmuş ki, bir feodal krallığın gelirinden üç kat daha fazla gelir elde ediyor. Dinin büyük egemenliği maddi temelleri ile sadece ideolojik değil ama dini geliştiren maddi temeller. Hayatın kendisi, hayatın içindeki girişkenliği... Toprağıyla, okullarıyla, skolastik yapısıyla, ideolojisiyle, köleleriyle. Evet, kilisenin köleleri vardı ve kendisine bağlı soluk aldırmayan prensleriyle. Gıkları çıkmıyor adamların. Ve bir gelir ödüyorlar. Böylesine başkaldırı böylesine bir zenginlik başı taçlanmış büyük zenginlikler içinde yüzen bir büyük yapıya ilk baş kaldıranlar, yine kilisenin içinde olanlar. Bana göre de ilk aydınlanmayı sağlayan. Bu söylenmiyor. Çünkü bu söylenirse, aydınlanmanın maddi temelleri ortaya gelecek **Erezler** dediğimiz, **Kataristler** dediğimiz bu adamlar, **"Seigneurie d'Etat"** dediğimiz yani Feodal Devlet senyör-

lerinin devleti diye çevirebileceğimiz bu devletten adamın biri **John Ball** diye biri kalkıp diyor ki "Adem toprağı beller. Havva evde yün kazak örerken asil olan ve kiliseye tapan kimdi, peki. Hiç kimse. Köylüler, yazgınızı ele alınız ve vergi toplayıcılarının hesabını görünüz." (1380) Bence bu adam aydınlanmış bir insandır. İnsandır ve aydınlanmıştır. Ama yaşadığı koşulların **Marx**'ın dediği gibi maddi temellerden yani, "Hayatı belirleyen düşüncelerimiz değil, düşüncelerimizi belirleyen hayatın kendisi"nden doğrudan beslenerek. Aydınlanma yaşadığı düzeni eleştiri ise, ona başkaldırı ise eğer ve başkaldırıyı içeriyorsa eğer Ortaçağ'ın **Erezîleri** dilimizde **"Sapkınları"** diye çevirebileceğimiz insanları, 1200 yılında ilk aydınlanmanın yolunu açan insanlardır. Ve işin ilginç tarafı o sıralarda da zaten **"Artizan"** dediğimiz insan ortaya çıkmaya başlamıştır. Yani 1300'lerden 1400'lere doğru geldiğimiz zaman ilk burjuvacık insanlığın ana rahmine düşüyor. - Onu çok seviyorum ben- Doğup büyüyünce devrim yapacak sonra; 300 yıl sonra, 400 yıl sonra devrim yapacak. Burjuvaları sevdiğimi de söylemedim, bir açıdan. Çünkü onlar da yol açmışlar insanoğlunun hayatında. Bu Artizancık çıkmaya başlamış yavaş yavaş. Yani bu kim? Feodal beyin yanında çalışıyor da efendim işte nalbant çivi üretiyor, semer yapıyor yahut ne bileyim ben dingil yapıyor. Tekerleğin bir şeyini yapan adama, Feodal farkında olmadan bunu benim pazarın dışında sat demiş. O da götürüp satmaya başlamış. Çok ilginç bir değişme bu. Satmaya başladığı andan itibaren iş değişiyor. Artizan çıkıyor ilk defa ve büyüyor işte. O satış var ya, o sirkülasyon var ya, o büyüyor. Ve sonra Feodalitenin hesabını gördüğü gibi burjuva devrimini yapan insan ortaya çıkıyor. Ama ilk **Erezîler**, ilk baş kaldıranlar bu Artizanın farkında değillerdi. Onunla bütünleşmeleri 200-300 yıl sonra oldu. Ve o zaman da işte ideolojik örgütlülük dediğimiz burjuvanın öncü ideolojisi yavaş yavaş belirmeye başladı. Ama iddiam şu; **Erezîler, Katarîstler** biz de bir ölçüde Aleviler ilk aydınlanmanın insanlarıdır. Fermanla kafası kesilen insanlar -Bursa'da ziyaret imkanı bulamadım. Dinle hiç alakam yok ama doğrusu, Bursa'daki **Sütçü Baba**'yı ziyaret etmek isterim.-

Şimdi birkaç tane örnek vermek istiyorum. **Katarist** ve yahut **Kataros** veya **Eretik** dediğimiz harekete birkaç örnek vermek istiyorum. **Papaz Cluny** diye bir adam var. Önemli bir adam. Sadece bir papaz. 910 yılında bağımsız kilise oluşturuyor ve şu iddia da bulunuyor: "Tanrı, şeytanın kilesisini Roma'da kurdu. O kilise şeytanındır. Ve ona isyan etmemiz gerekmektedir." dediğim gibi papalık sadece dinsel bir örgüt olmaktan çıkmış, çıkıyor. Yani Seigneurie d'Etat'nun elde ettiğinin 3 katını elde eden bir zengniliği sahip olmuş. Ondan sonra önemli biri daha var. Arnaud Brescia diye bir adam. Kilise diyor; kilise cehennemin kendisi, katil, gerçek kilisenin cellatı olarak nitelendiriyor kiliseyi. Ve **Engels**'in "Köylüler Savaşı"nda bu esirler çok sık geçer ve ilk kez olarak köylü hareketlerini Plebyen ve köylü hareketlerini başlatan aydınlar olarak diye nitelendirmemiz mümkün. Ama bu aydınlar, bu aydınlanmış insanlar bana göre iddia ettiğim üzere, yaşadıkları hayatı maddi temelleri ile soygun düzenine karşı bir hareketi, köylülük Arnaud hareketi, Plebyenlerle birleştirerek sürdüren insanlar haline geliyorlar. Ve bu hareket o kadar geniş bir hareket haline geliyor ki, bu **Brescia** denilen adam, İtalya'nın kuzeyinde bir bölgede bir çeşit ilk komünist komün diyebileceğimiz komünü ilan ediyor, 1380 yıllarında falan. "Para yok" diyor. Hazineye altına her şeye el koyuyor. Parayı ortadan kaldırıyor. Bakınız, devletin ortadan kalktığı ama insanın insana çırılçıplak sorumlu olduğu dönemin ilk işaretini orada görüyorum. Ve bu hareket o kadar büyüyor ki dostlar, akın akın Orta Avrupa'dan, Kuzey Avrupa'dan insanlar, İtalya'nın yarısını işgal ediyor. İşte bu sırada köylülük hareketinin bu gelişkinliğine karşı, papa tarihe geçen şu bence çok anlamlı buyruğu veriyor. "Bütün isyan eden köylüleri, içlerinde Hristiyan olsun olmasın, hepsini kılıçtan geçiriniz. Tanrı kendisine ait olanları, içlerinden seçip cennete alacaktır. Alın hepsini kılıçtan geçirin. Tanrı işini görür, kendisine ait olanları, kendisinin sevgili kullarını alır ve ebedi hayattaki güzelliğe kavuşturur."

Dostlarım, Ortaçağ'a lütfen eğiliniz. Ortaçağ'ı "Karanlık bir çağ" olarak nitelendirirken, biz Marksistler ya da aydınlanmacı olma iddiasında olanlar, oradaki insan hareketinin, oradaki insan direnişinin bize uzanan uzantılarını kavramak, geliştirmek, yorumlamak ve bugünün içine almak zorundayız. Bu hareket IX. X. yüzyıllara kadar Avrupa'yı sarsmaya devam etmiştir. Erezi Hareketi değişik kılıflarda, değişik biçimlerde öyküsü yazılacak kadar güzel destanları içeren bu hareket, ta IX.-X. yüzyıllara kadar süregelmiştir.

İnsanoğlunun tarihine baktığımız zaman, niçin Reform Hareketi'nin geciktiğini sorabiliriz. Reform Hareketi insanoğlunun hayatında, bu çok önemli hareket **Erezîler, Katarîstler** ve diğer başkaldırıcılar olmasaydı, olamazdı da ondan. Biribirinin geleneğini sürdüren bir isyan ve birbirine bağlı düşüncenin gelişmişliğini Reform Hareketi'nde görüyoruz. Reform Hareketi olmasaydı, Rönesans olmazdı, Rönesans olmasaydı, **Philosophie des Lumières** dediğimiz çağ olmazdı. Bu müthiş bağlantılar, hep insanoğlunun aydınlanmasının ama, aydınla-

nırken lütfen kitap okudukları için değil, hayır. Hayatın kendisinin onlara verdiği aydınlanma gücüyle, hayatın kendisinin aydınlatmasıyla, aydınlandıkları için bize "Aydınlanma Dönemlerini" yaşattılar. Biraz önce de söyledim ya; yazarlar olmasa da insanlar aydınlanırlar. Ama yazarların önemi çok çok başka. Elbetteki kendimi çok küçümsemek istemiyorum. Sayın **Cengiz Gündoğdu**'yu hiç hesaba katmamazlık edemem. Sonra bir daha çağırmaz örneğin.

- (CG) İyi ki söylediniz. Yoksa çağırmayacaktım.

- Hiç küçümsemiyorum aydınları. Ama tapınılası insanlar olduklarını sanmıyorum. 1483'te hemen arkasından işte bu geliyor. Yani ben **Erezlilerin** isyanına çelenk sunuyorum. Onların önünde saygıyla eğiliyorum. Onlar reform yarattılar, Reform Hareketi'ni yarattılar. İnsanoğlunun yeniden bir sıçrama yapmasına, yeniden dünyayı düşünmemize yeniden dünyayı şekillendirmek için Ortaçağ'ın bu ilk çıkışındaki süreci hızlandıran bir ivme kazanmalarına doğrudan etken oldular, Reformcular. Tabi biliyorsunuz, çok üzerinde durmak istemiyorum. Reformcuların başında XVI. yüzyılda özellikle **Martin Luther, Kalven, Thomas Munzer** gibi büyük insanlar geliyor. Ama bakınız, özellikle **Martin Luther**, oportünist bir adam, Protestanlığı kuran adam. Almanya'da olmasının, orada çıkmasının bir nedeni de şu; Kilise'nin baskısından en çok şikayetçi olanlar Fransızlar, İtalyanlar, İngilizler, Orta Avrupa ve Doğu Avrupa halkları değil, onlar da şikayetçiler, Alman prenslikleri hızla gelişmeye başlamış ve prensler artık vergi ödemek istemiyorlar Katolik Kilisesi'ne. Bunun için biri lazım oluyor. Bu **Martin Luther. Martin Luther**, protestanlığın bu kurucusu olan adam (1483-1556) yıllarında prenslerin desteğiyle Roma Kilisesi'ne bayrak kaldırıyor. İdeolojik olarak bayrak kaldırıyor. Kiliseyi hiyerarşik bir yapının, donmuş, şekilci, sömürgen bir simgesi olarak görüyor ve tanrının insanları eşit yarattığını, kilisenin burada hiçbir fonksiyonu olmadığını, kilisenin insanlarla tanrının arasına girmede sadece çıkarı olduğunu söyleyerek, köylülere "vergi ödemeyin" diyor ve İsa'nın bir sözünden hareket ederek, "Sezar'ın hakkını Sezar'a verin." diyerek, Sezar'ı prensler olarak gösteriyor. Kilise olarak değil. Bu doğru bir tespit. Yani Sezar, var olan bir devlet yapısının kuruluşunun ve de tüm kurumlarının sorumlusu, yöneticisi... Ama kilise öyle değil ki. İsa "Sezar'a ödeyin" dediği zaman, Roma İmparatorunu kastediyordu. Çok oportünistçe bir laf o. Yine de çok seviyorum tabii o lafını. Bir parantez içi belirtmesi yapalım. İsa azizleriyle birlikte Bethleem kentine girmek üzereyken genç zengin bir adam ardından koşuyor. Adamın güzel yüzü İsa'nın yüreğini ışıtıyor. Genç güzel adam İsa'ya; "Seninle birlikte babanın cennetine nasıl girebilirim?" diyor. "Anne babanın dediklerini yap." diyor İsa. "Onları yapıyorum" diyor, "Kimseyi öldürme," diyor. "Hiç kimseyi öldürmedim, hiç kimseyi de öldürmeyeceğim" diyor. "Peki öyleyse, bütün malını dağıt, sat ve arkamdan gel," diyor ve sonra kente doğru yürüyor. Tam kente girecekken dönüp ardına bakıyor ve zengin güzel gencin ortadan kaybolduğunu görüyor. Işıyan yüreği kararıyor. O zaman İsa dönüyor havarilerine diyor ki; "babamın cennetine gelecek olan bir zengin, devenin iğne deliğinden geçmesi kadar zordur, imkansızdır." Bir taraftan bunu söylüyor, bir taraftan da "Sezar'ın hakkını Sezar'a verin" diyor. Tabii dinler çelişkilerle dolu. Revelüasyonlar yapmışlar ama, o çelişkileri de yaşıyorlar. Onlara da saygısızlık etmek istemiyorum. Dinler aslında insanoğlunu, bir ölçüde hayatlarını yeniden şekillendirmelerinin ve başkaldırılarının ideolojik yapılanmasına çok büyük katkıda bulunmuşlardır. **Musa** bile, **Firavun**'un kölesi olan ırkını oradan çıkarıp, almayı bilmiştir. Şimdi **Luther** diyor ki; "Hayır! Vergi ödemeyeceksiniz. Ve prenslere vereceksiniz." Onu da çok üstü kapalı söylüyor. Vergi ödememek var ya, o kilise despotlarına, o Engizisyon'a gönderen insanlara karşı vergi ödememek var ya, bunun işaretini almak var ya, Avrupa'da yeniden müthiş bir köylü başkaldırısı başlattıyor. Katline ferman çıkıyor Roma'da. **Martin Luther**'in öldürülmesi ve **Martin Luther**'i izleyenler, prensler, özellikle de Prusya Prensleri. Oradan oraya gizli gizli dolaştırıyorlar. Ve Martin Luther, Protestanizm'i yerleştirdiği zaman, işte "Sezar'ın hakkını Sezar'a verin." diyerek, köylüleri yeniden prenslere bağlıyor ve köylüler ve plebler, ikinci bir kazık yediklerini anlıyorlar, ama içlerinden biri var ki, buna isyan ediyor. **Thomas Munzer.** Bu müthiş bir adam. Temel felsefesini **Martin Luther**'den alarak savaşın sürgittiğini, prenslere de vergi ödenmeyeceğini, insanların eşit olduğunu ve yeni bir dünyanın kurulabilmesinin mümkün olduğunu söyleyen insan ve işte o köy ve Plebyen Hareketi'nin en radikal adamı. Ve yakalayıp yakıyorlar. Ama bu hareketin detaylarını Ortaçağ'da bize Reform Hareketi'nin devamlılığını anlatan öykülerini çok geniş bir şekilde Ortaçağ kitaplarında, Ortaçağ'ı anlatan kitaplarda bulmak mümkün. Özellikle bir kitabın adını edeceğim. Dilimize çevrilmedi ama, şu Sovyet Akademisi bir ara çok güzel çalışıyordu. Ve "Ortaçağ" diye bir kitap yayınladılar, 700-800 sayfalık bir kitap. Ortaçağ'ı bu kadar güzel anlatan, Marksizm'i diyalektik olarak Ortaçağ'ın ilişkisini bu kadar elle hayatın içindeki somut örnekleriyle anlatan bir başka kitabı ben henüz

okuyamadım. İmkanımız olsa da bu kitabı çevirsek ve bu kitabın çok satacağını da biliyorum. Çevirsek ve bassak ve okuyucumuz insanoğlunun mücadelesinin nerelerden başlayarak, nasıl mücadelelerden geçe geçe günümüze geldiğini somut örneklerini **Munzer'lerde, Bosh'larda, Scott'larda, Papaz Clunyi'lerde** bizim tarihimizdeki hareketlerde yakından görüp büyük bir bütünleşmeyi, büyük bir macerayı somutlaştırabilsin. XV-XVI. yüzyıldaki bu büyük direnişin aydınlanmasının yarattığı Reform Hareketinin ardından bu büyük hareketle bağlantılı olarak işte Rönesans karşımıza çıkıyor.

Aydınlanma ve insan ilişkisinde iddiamızı, savımızı yinelersek, insan yaşadığı maddi koşulların kendisine dayattıkları ile aydınlanma sürecini başlatan bir varlıktır. Maddi koşulların kendisine dayattıkları karşısında onları eleştirerek yani aydınlanma sebep-sonuç ilişkisini görmekle başlayan bir süreç bana göre. Bu neden böyle? Eleştirel bir bakış yaşadığın topluma, aydınlanmanın insandaki büyük ampulü. O aydınlatıyor işte. Neden bu böyle, neden oluyor? Bunu değiştirebilir miyim, getirdiği sonuç ne? Bu sonuçtan memnun değilim, bu doğru değil, bunu değiştirebilir miyim, eleştirel bir bakış. Ama bu dediğim gibi Marx'ın söylediği gibi hayatın düşüncelerimizi belirlemesinden başlayan bir süreç. Hiç kuşkusuz kategorik donmuş bir şey değil. Yani hayatın bize öğrettikleri hayatın bize dayattıkları ile sınırlı değil düşüncemiz. Sebep-neden ilişkileri ile algılıyoruz. Sonra da ben bunu yaşamak istemiyorum; buna karşı nasıl direnirim? Bunun yöntemleri nelerdir? soruları geliyor insanın aklına. Bu soruları soruyordu neolitik çağdaki o tabletteki kadın ve onun için isyan ediyordu. Kabul yoktu onda. Çocuğunu bağrına bastırırken bir şeyi kabul etmiyordu. Ağlasaydı eğer; çocuğunu sarıp sarmalayıp kaçıyor gibi olsaydı o yenilirdi. Ama ifade çok önemli neolitik çağdaki o tabletteki. O tableti donduran insanın ellerini öpesim geliyor. O tabletteki o kadının isyanı, haykırışı, karşı çıkışı insanoğlunun mücadelesinin simgesi işte. O haykırış gözümün önünden gitmiyor dostlar. 10 bin yıl önceki haykırışı sürüyor. Bitmesini istediğimiz şey, aydınlanmanın o kadındaki, isyan edişteki, hayır deyişteki karşı çıkıştaki gücün felsefesini, ideolojisini bütünleştirmek ve insanoğlunun önüne açık-seçik bir vizyon olarak sunabilmekten geçiyor. Ereziler, Katarisler'den başlayan Orta Çağ'dan Reform'a uzanan, Reform'dan sonra Rönesans'a gelip dayanan macera işte bu süreçten geçiyor. Yani **Alskhylos**'u okumadı o kadın; **Arlstophanes**'i bilmiyordu. Yazımı ve yazarları küçümsemek istemiyorum ama aydınlarımızın kendini herşeyin sorumlusu görmelerinin ötesinde bir hadisenin olduğunun altını çizmek istiyorum. Aydınların sorumluluğuu da zaten bunu farkettikleri zaman çok bilinçli bir şekilde doğru çizgiye ve yoğunluğa ve derinliğe ve insanı kavramaya yönelebilir. Rönesans bu süreçten, Ereziler'in, Reformcular'ın yüzyıllar artarda kalan mücadelelerinden sonra ortaya çıkan bir yapı. Ama bakınız iddiamı doğrulayacak bulguları burada da size kanıtlayabilirim. **Copernicus** olmasaydı, **Galilel** olmasaydı, **Leonardo de Vlncl** olmasaydı yaşamış olan bu insanın "Hayır! Dünya hem kendi hem güneşin çevresinde dönüyor" bulgusunu **Engels**, doğa bilimlerinin kilise karşısındaki bağımsızlığının ik başkaldırısı ve ilk yürüyüşe başlayışıdır diye selamlıyor. Fizikten hareket ediyorsunuz. Dünyanın dönüşünden dünyanın merkez olduğundan. Bunu bilmisel olarak izah ettiğiniz zaman, maddi buluşlarıyla aydınlanıyorsunuz. Tutunarak yürüyorsunuz bu bilinmez dünyada. Gerçekten bilinmez bir dünyada yaşıyoruz tümüyle. Bir sarsıntı olduğu zaman ilkel insan gibi korkuyoruz hala doğa güçleri karşısında. Ve hala belki ölümü çok doğru anlatamıyoruz. Ve insan acısını ve insan sevgisini tortusuz bir şekilde kavrama ve kavratma gücünü yeterince bulmuş olmada hala kuşkularımız var.

Rönesans 15. yy'ın başından 18. yy'a dek süren, önce İtalya'da başlayan feodal rejimin çöküşü ve burjuva topluluğunun etkinliğini duyarlatmaya başlamasıyla ortaya çıkan filozofik ve sosyolojik doktrinler bütünlüğü diye tanımlanıyor. Tabii burada gerek Rönesans gerek Rönesans öncesi diyebileceğimiz İtalya'da bir dönem var. Bu dönem **Dante** ile **Petrarca** ile özellikle **Deccameron** ile ondan sonra **Leonardo Brunl** ile başlayan bir dönem. Pre-rönesans dediğimiz dönemde başlayan sürecin ilk İtalya'da bu aydınların elinden şekillenmesinin bir nedeni de bana göre, belki başka türlü de izahı olabilir. Ama ben şöyle açıklığa kavuşturabiliyorum. Roma kilisesine başkaldırıların ilk yoğun olduğu yerler olduğu için burada tomurcuklanıyor. Yani ayrı cumhuriyetler haline gelmişlerdir. Zaten pre-rönesans döneminde, Rönesans döneminin incisi Milano ondan sonra Venedik Cumhuriyeti gibi kentler zaten cumhuriyet olmuşlardı. Cumhuriyetin ilk şekilleri kendini belli etmeye başlamış; prenslikler erimiş; feodal yapı var ama artizan güçlenmiş, artık bu kentlerden Uzak Doğu'ya ve kentlerden Atlantik ötesine. Ve Afrika'ya geçiş dönemi başlamış. İnsanların birbirleriyle harman-çorman olduğu dünyayı yeniden keşfettiği dönem. **Vasco de Gama** Ümit Burnu'nu geçtiği zaman arkadaşlarıyla beraber dehşete düşmüş. O dehşeti içimde hissediyorum. Uçsuz bucaksız bir deniz ve devimsi bir şey. Ve insanoğlu dünyayı keşfediyor. O dünyayı keşfediş var ya Odyseye'yi yaratıyor işte. Deccameron

yazdı. O olmasaydı bu olmazdı diyorum. Bu insanın böylesine keşfettiği kucakladığı yeni insan gördüğü yeni doğa görüşü o büyük uyanış o büyük keşif o büyük şaşkınlık. O şaşkınlığı sorgulamak kendisiyle kıyaslamak yeni bir dünya yaratmanın heyecanını getirliyor. Ve dostlarım bunun arkasından da işte Philolosophie des Lumières dediğimiz önemli bir çağ. Bana göre çok da önemli olmayan ama önemli olan, bir ölçüde de çok önemli olan aydınlanma dediğimiz dönem başlıyor. Yani tekrar özetliyorum. Ereziler 9., 10. ve 11. yy'a kadar devam eden bir süreç. Ondan sonra Reformistler ondan sonra Rönesans ondan sonra Aydınlanma dediğimiz dönem. Yani Voltaire ilk Erezl'ye ilk başkaldıran Papaz Cluny'e çok şey borçlu. Biz çok şey borçluyuz. Yani Montesquieu Munzer'e çok şey borçlu. Yani Herder, Papaz Kalvin'e çok şey borçlu... St. Augustinus, Albert leGrand, Thomas D'Aquin ondan sonra John Scott gibi adamların kurduğu o skolastik dediğimiz dönemin temel taşlarını sarsan, açıkçası bu aydınlanma dönemi dediğimiz dönemdeki yazarların ve onların büyük çabalarının kuşkusuz çok büyük etkisi vardır. Montesquieu'nin, Schiller'in, Goethe'nin, Rousseau'nun ve diğerlerinin, daha adını şu an hatırlayamadığım bir çoğunun çok büyük etkisi var. Ama bunlar birşeyin mirasını alıyorlar. Neyin mirasını alıyorlar? 1600-1700-1800 yıllarındaki; Goethe 1832'de öldü, 300-400 yıllık bir maceranın başkaldırının ve aydınlanma sürecinin başlayan mirasını sırtlarına alarak insanlara yeniden yol göstermeyi ve çabalarını bu konularda ölümsüz yapıtlar bırakarak yararlanabileceğimiz, her zaman okuduğumuz zaman tadına vardığımız günümüzü ve kendimizi aydınlatan kitaplara bizi kavuşturuyorlar.

Rönesans'ın bana göre en büyük önemli etkinliklerden bir tanesi çok lafı edilmemesine rağmen Grek kültürünün araştırılmasına çok önem vermeleridir. Grek hiç kuşkusuz insanoğlunun hayatında en önemli yapıtların aydınlanan o köleci dönemdeki aydınlanmanın ilk mücadelelerini veren büyük yapıtlar olarak bize gelmiştir. Yani Aristophanes, yani o büyük tragedya ustaları Euripides, Sophokles ve diğer bütün atomu ilk keşfeden o büyük diyalektiğin ilk ip uçlarını bulan Marks'ın Lenin'in sık sık adlarını ettiği büyük oluşumun aydınlanmanın köleci çağı eleştirebilmenin erdemine varmış olmanın özgür düşünebilmenin büyük besleme kaynakları olarak insanoğlunun hayatına gelmiş ve yerleşmiş olmaktadır diye düşünüyorum. Bu arada çok enterasan ortaçağ felsefesinin 12. yy'ın ve 13. yy'daki, geçenlerde okuduğum bir adamın öyküsü ile karşı karşıyayım; onu da kısaca anlatmak istiyorum. Aydınlanmanın tipik örneği olarak bunu görüyorum. Ve burada birey aydınlandığı zaman insanlara kendi aydınlığını nasıl ulaştırabilme sorumluluğunu ve gücünü bulabildiğinin tipik örneğini bu insanlarda görüyorum. Bu adam Averroès diye bir adam. Bir ismi de İbn-i Rüşd Muhammed. Hem müslüman hem Hristiyan bir adam. 1126-1198 İspanya'da yaşamış bu adamın yazdığı kitaplar; "Gerçeğin İki Yüzü", "Betimlenmenin Betimlemesi", felsefe ile din ilişkilerini yargılayan düşünceler ortaya koyması gibi üçü büyük yapıtı var. Ve hem Hıristiyanlar tarafından hem Müslümanlar tarafından, hem Hıristiyanlar karşı çıkmış hem Müslümanlar karşı çıkmış ve o büyük bir düşünceden beslenerek kendisi öldürülmüştür İspanya'da. Bu adamın iki yıl önce rastlantı eseri İspanya Entegnasyol'de yeni bir yapıtını buldular ve bu konuda Le Monde gazetesi kitap sayfasını bu adama ayırdı. Şimdi bakınız burada enterasan bir şey var. Tam 900 yıl sonra bir insana hala muhtacız. Bir insan aydınlandığı zaman başkalarını da aydınlatmak sorumluluğuyla karşı karşıya olduğundan bunun hesabını hayatını koyarak ödemesi gerekiyorsa, Averoès'deki gibi ödüyorsun. Ama sen 900 yılsonra da insanlara insanoğluna ışık tutmaya devam ediyorsun. Bu bence kitaplardaki tanrılardan çok daha güçlü bir oluşumdur. Dinsel kitaplardaki tanrıların skolastik dünya bakışlarından çok daha olgun, çok daha geniş, çok daha insana güven veren, insanın herşeyi değiştirebileceğini gösteren tipik bir örnektir. Averroès hepimize örnek olsun diyorum.

- İbn-i Rüşd'ü ilahiyet fakültesinde bir tarihte "ibn-i puşt" diye okutmuşlar.

- Öyle mi? Buyrun. Başka bir şey söyleyecektim ama söylemeyeyim. Ama şunu söylüyorum: Aydınlanma insanoğlunun maddi temellerden hareket ederek vardığı bir şeydir. Ve bu aydınlanma ile insanoğlu revelüasyon yapar. Yani sorgular. Birbirini ta Ereziler'den başlayan sürecin nasıl bugüne gelip dayandığını görüyoruz. Benim, bundan sonra bir söyleşim daha olacak. O söyleşi de daha çok konunun derinlemesine tartışmamız gereken, burjuva demokratik devrimini aydınlanma ile igili ve Sovyetlerdeki yarım kalan macerasına değineceğiz. Aydınlanmanın nasıl kitleleştiğini ve yarım bırakıldığı zaman. Yani biliyorsunuz demokratik burjuva devriminin en önemli sorunlarından bir tanesini insanların aydınlanmasını, feodal kalıntılardan arındırılması meselesini gündemine almıştı. O sorunun aydınlanma ve insan ilişkilerinin ayağı üzerinde durarak, bugünü bir daha gözden geçirme imkanını sizlerle bulabileceğimi düşünüyorum. Beni dinlediğiniz için teşekkür ediyorum. Size yararlı olup olmadığımı sorularınızla ve bana yardım ede-

rek anlamış olacağım. Çünkü bunları ben de henüz kendimle tartışıyorum.

- İnsanların yazarlara ya da aydınlara ihtiyacı olmadan da aydınlanabileceğini bunu da yaşadıkları koşullar çerçevesinde olabileceğini söylediniz. Yani zorunluluklardan dolayı karşı çıkmaları gerektiğini söylediniz. Bunu kabul ediyorum tabii.

- Bunu kabul ediyor musunuz? Kolay edilebilir bir şey değil çünkü.

- Böyle bir karşı çıkıştan söz ettiniz. Yani zorunluluklardan dolayı bir araya gelmek. Bir de işin öbür tarafı var. Zorunlu olmadığı halde bir karşı duruş var. Yani bir grup insan aç kaldığı için karşı duruyor ama başka insanlarda aç değil fakat aç kalmayı göze alarak ve aç kalacağını bile bile karşı duruyorlar. Bu tip insanları aydınlatmanın neresine karşı koyuyorsunuz?

- Sizi doğrulayacak bir örnek hemen verebilirim. Biri var. Ortaçağ'da Erezilerle iş birliği yapan... Kataristler dediklerimizden bir tanesi. Çok zengin bir adam. Venedik'li, Venedik'te ticaret yapıyor. Erezilere katılmış. İsyan ediyor; malını mülkünü satıyor; köylülerle birlikte savaşa giriyor ve kafasını papaya getiriyorlar. Bunu nasıl yorumlayacağız? Maddi imkanları varken insan düşünen bir varlıksa başkalarına yapılan haksızlığı kendisine yapılacak kadar vicdanı olan varlıktır... O öbür tarafta yer almıyor. Çok olmasa da bu insan yapısındaki gelişkin bir şey. İnsan vicdanlı bir yaratık kendisine yapılmış kadar acı duyabilecek bir iç dünyası var. O zaman isyan ediyor. Ama burada bireysel bir şey var. Kitlelerin aydınlanması. Biliyor musunuz ki devrimi kitleler yapar. Tek başına devrim yapamayız. Voltaire devrim yapmadı. Yapılan devrimin öncüsü oldu. Rousseau kendisi devrim yapmadı. Baldırı çıplaklarla isyan etmedi. Ama bir cumhuriyet görüşü var. İnsanlar devrim yaptıklarına göre kitlelerin aydınlanması konusunda kitlelerin kurumlara karşı çıkması: Yani Ortaçağda kiliseyi gerileten bugün haline getiren üç yüzyıl süren o köylüler savaşı aşamasına gelebilmesi için kuşkusuz aydınlanmanın bir köylünün üzerine bir plebin üzerine düşen ışık güçlü olmalıdır. Bu hayatın kendisiyle olur diyorum. Eğer bir de adamcağız kitap alır okursa bu kitapta ona doğru yolu gösteriyorsa tut ki tutasın. Yani kitleler, her zaman söylüyorum meydanlara çıkmıyorlar. 200-300 yılda bir çıkıyorlar. Ama çıktıkları zaman işlerini bitirmeden evlerine dönmezler. İşte o hayatın aydınlanması ile yola çıkar. Onun eline bir de kitap verebilirsek, üzerinize afiyet **Marx**'ı, **Lenin**'i okutursak, bu dünyayı nasıl değiştirebileceğimizi, nasıl 1790-93 devrimi burjuva devrimi barışı, kardeşlik, eşitlik, ekmek ilkelerini ona tekrar yol gösterecek şekilde bilimselliği ile beraber ortaya koyarsak, ne borsa kalır, ne döviz kalır; ama insan kalır. Benim size sorumluluğum kalır. Sizin bana sorumluluğunuz kalır. Ben size en iyiyi yazmak zorundayım o zaman. Siz bana en iyi ekmeği yapmak zorundasınız; papuç yapıyorsanız en iyisini yapmak zorundasınız.Bu aydınlanma düşüncesiyle insanın paradan devletten ve her şeyden belki kendisinden kurtulduğu bir dönem mutlaka insanoğlunun hayatına gelecektir. Ve de çok yakın zamanda, yaşadıklarımız öyle aydınlanmaya başlıyor ki insanda. İşte başlıyor. Brezilya'da, Meksika'da halklar: "Biz borçlarımızı ödemeyeceğiz" diyerek direnmeye başlıyorlar. İşte Marcos'un yerlileri köylüleri zıpçıktı tabancalarıyla Meksika ordusunun karşısında diretmeye başlıyor. İşte Avrupa'da artık işçiler, Lenin'in, Rosa'nın mezarına her ocak ayının, şubat ayının başlarında giderek ölümlerinin yıldönümlerinde "Ölmediniz! Ey halklar... Kalkın!.. Direnin!" diye bağırıyorlar. Ve işte şekillenmese bile yedi efendi nerede toplantı yapıp da Dünya Ticaret Örgütü'nün anayasasını hazırlamak için oradan buraya gitmek zorunda kalıyorlar. Şimdi Katar'a gidecekler. Ereziler'e borçluyuz bunları. İşin başından beri direnenlere.

- Bildiğiniz gibi İslamda bir de "Karmati Hareketi" var. Bu haraketi bir aydınlanma hareketi olarak görüyor musunuz?

- Evet görüyorum.

- Peki niçin yürümedi? Filozofu mu çıkmadı; yazarı mı çıkmadı?

- Onu ben de kendime soruyorum. Şimdi 400-500 yıllık Avrupa mücadelesinde Erezilerle başlayan, Rönesansla Aydınlanma dönemiyle ve ondan sonra zaten biliyorsunuz demokratik burjuva revelüasyonu geliyor; 1793 geliyor hemen arkasından. Osmanlı'da bu olmadı. Neden olmadı? Osmanlı en ileri Asya üretimi biçimine sahip. Asya üretim tarzı konusunda çok ciddi araştırmalar yapılıyordu bir dönem. Ben bunların bir kısmını izleyebildim. Çok ileri gelişmiş Asya üretim biçiminin tipik örneğini taşıyordu. Fakat Osmanlı'da yani o dediğimiz dönemdeki başkaldırıyı sürdürecek felsefi gelişme, biribirinin ardına yüklenen büyük bir akım sağlanamadı. Büyük bir karanlık vardı bana göre.

- Doğru. Bir de galiba hani o çivi yapan, işte o boncuk satan adam çıktı.

- Çıkmadı. Evet çıktı belki loncasıyla. Dünyadan payını almakla devam etti. Sonra Osmanlı oportünist. Yani batıdaki gibi sınıfları böyle kat kat bölünmüş değil. Bir de tanrının toprağı. Sen şu kadarını alacaksın; ben bu kadarını alacağım ama bana da vereceksin diyor. Düşünebiliyor musunuz Osmanlı kendi beyine karşı merkezden ordu gönderiyor. Yani böyle oportünist bir tarafı var. Çok in-

sanları sıkıştırmak istemiyor. Serbest bırakmak istiyor. Bunu da aslında Kibale dediğimiz Araplardan alıyor. Kibale dediğimiz dönemi incelemek lazım. Selçukilerden ele geçiyor. Sulçuklardan Osmanlılara geçiyor. Kibale'nin arkasında da Ptolèmèe dönemine rastlıyor. İşte Mısır'da barajlar yaptırıyor tarlayı suluyor. Oradan pay alıyor. Ama hepsi mevcut. Böyle bir süreç var Asya üretim tarzında. Bir de askeri rejim var. Dolayısıyla batının o kategorik bölünmelerinin, sınıf bölünmelerinin mücadelesinin yarattığı kitlelerdeki aydınlanma payı az. Memnuniyet var;

- Çok sıkılan, çok baskı altında kalan, çok zorluklarla karşılaşan insanların başkaldırmaya hazır olduklarını görüyorum. Şimdi Ortaçağ'da anlattığınız örneklerde de gerek o sınıflar arasındaki kesin çizgiler, işsizlik, topraksızlık, açlık, din baskısı, insanların kişiliklerinin neredeyse yok sayılması ve insanların bütün hayatlarının tanrıya adanmasının beklenmesi filan, yani bütün bunlar çok ağır baskı insanlar üzerinde ve sonunda patlayacak duruma gelmişler. Ama şimdi bir önder olmadan bu patlama nasıl oluyor?.. Yani mutlaka bir önder olması gerekiyor değil mi? İşte bu önderler önce... İşte Papaz Kulin'den söz ettiniz; Munzer'den söz ettiniz. Sonra yine arkasına gücü alarak yeniden ortaya çıkıyor. O da siyasi bir mücadeleyi arkasına alıyor öyle değil mi? Şimdi Güney Amerika'da başlayan başkaldırı. Tam insanlar çok sıkılmış etmişler. Bugün onların önderlikleri ve bugünkü koşullarda bile Türkiye neden başkaldırmıyor? Benim o ülkelerden önce beni ilgilendiren sorun kendi ülkemin sorunu neden Türkiye başkaldırmıyor ve de gerektiği kadar başkaldırmıyor?

- Bilsem! Ama galiba birazcık biliyorum.

- Şimdi Osmanlı'daki durumu anlıyorum. Çok keskin sınıf ayrımları yok.

- Osmanlı'da da var da...

- Ama bugün Türkiye'de çok keskin sınıf ayrımları var. Gitgide işsizlik artıyor. Gitgide büyük çoğunluğun ekonomik düzeyi düştü; yaşama standartları düşüyor. Gitgide işte Amerikanlaşıyoruz. IMF'nin istediği şey. Dünya Bankası'nın istediği şey. Küreselleşmenin istediği şey. İşte gelirin çok büyük bir bölümü %5'in elinde toplanıyor. Geriye kalan % 90 insan büyük bir hızla yoksullaşıyor. Şimdi bütün koşullar elverişli. Halkın patlaması elverişli ama bu halk sokağa dökülemiyor neden?

Tabii öncü güç dediğimiz bir şey var. Papaz **Cluny** diyelim veyahut **Munzer** diyelim ondan sonra diğer işte isimlerniden söz ettiğim kişiler. Ama bunlar varolan memnuniyetsizliği ve dalgalanmaları içinde yaşayan insanlar. Yani nesnel koşullar tamam. Bir devrimin olması için. Bir sürecin başlayabilmesi için iki büyük koşuldan söz edilir çok kez; nesnel ve subjektif koşullar. Bu insanların aydınlanmış ve arayan insanların arayışlarını bir nabız gibi ellerinde tutup öncülük bir yetkinliğe ve cesarete sahipler.

Bence Luther için verdiğiniz örnekler çok önemli. Şimdi asıl büyük başkaldırıyı Luther yapmış. Ötekiler küçük küçük başkaldırılarda bulunmuşlar. Ama Luther'in arkasında siyasi bir güç var. Bizim bugün Türkiye'de arkamızda siyasi bir güç yok. Tam tersine baltalayan güçler var; karşı güçler var. Ama nedense çok güzel beyinlerimiz varken beyinler nedense hep geri planda kalıyorlar ama dürüst insanlar.

- Affedersiniz bana güzel beylnlerden bir tane söyleyebllir mislniz ne kadar sevinç duyacağım.

İşte bilmiyorum. Bilsem... size soruyorum. Mutlaka vardır diyorum. Olması gerek. Yani bugünkü koşullarda Türkiye'de yaşayıp da yahut da dünyada yaşayıp da demin dediğiniz gibi çevrenizdeki insanların acısın yüreğinde duyan bir insan bulunmak istediğini düşünmek istemiyorum. Büyük bir ümitsizlik olur bu ve yaşama nedenimiz ortadan kalkar. Mutlaka bu insanlar vardır. Bu insanlar nerde diye merak ediyorum.

- Doğrusu ben de merak ediyorum. Ama bulacağız bunu. Şimdi bakınız insanoğlu, **Marx**'ın dediği gibi çözemeyeceği hiçbir sorunla karşı karşıya değildlr.Varolan sorunun içinde diyalektik olarak onun çözüm semptomlarını taşır ve gelişir. Diyalektik olarak bu böyledir. Şimdi aslında dünyamızda 800 milyon kişi açlık sınırının altında yaşıyor. 60 milyon insan her yıl açlıktan ölüyor. Su bulamadığı için bugün 3000 çocuk öldü. 27 milyon iç göç ve 3 milyon dış göçle insan yerinden yurdundan edilmiş. 358 dolar milyarderinin 8 tanesinin geliri ile, BM'nin hazırladığı bir raporda kalkınma ve dünyadaki açlık problemlerini çözme sorunumuz apaçık ortadayken ve işsizlik bu kadar artmışken, insanlar açlıktan ölürken ve insanlar savaşta birbirinin boğazına hiçbir yüzyılda olmadığı kadar acımasızca sarılırken niye isyan edemiyoruz? Öncümüz yok. Tabii çok derin bir sorun. Sovyetlerin yıkılmasından sonra ortaya çıkan durum çok başka. Çok sapkınlıkların yaşandığı bir dönem içine girdik. Ama isterseniz bu konuları bu can alıcı konuları ikinci bölümde tartışalım... Ve aydınlanmanın birey ve toplum yaşamındaki önemine bir kez daha örnekleriyle vurgulama yapalım.

• İnsancıl Atölyesi'ndeki konuşmanın metni.

İNSANCIL ATÖLYESİ ŞİİR ÇALIŞMASI

İnsancıl Şiir Atölyesi'nde, katılımcılara bir kelime veriliyor. Bu kelimenin çağrışımlarıyla şiir oluşturmaları isteniyor. Daha sonra yazılan şiirler ortak bir çalışmayla değerlendiriliyor. Bu değerlendirme sonucu ortaya çıkan şiirleri okurlarımıza sunuyoruz.

EL ÜSTÜNE ŞİİRLER

El
Ne kadar yüce,
Ne kadar alçaksın.
Yaratır, yıkarsın.
Yıkanı da yaratırsın.

Yeşim YILDIRIM

Ellerimiz
Elin avucumda
damlayan pınar
Elim avucunda
sunulmuş papatya
Ellerimiz önce sevi
sonra bengi

Özgüç GÜVEN

Beş Yapraklı Yonca
dokunmak
bir otobüs camında
yan yana yol alan
iki su damlasının usulca birleşmesi
kol kola girmeden diğer damlalarla
büyümeleri
git gide büyümeleri...

tutmak bir küreğin aşınmış sapını
daha da aşınmış bir yürekle
evde on altı kardeş
on altı çift umut ışığı
ve yürek aynı sevgi ile çarparken
parmaklarını kırmak bir maden ocağında
bir çift fırça darbesini daha yumuşak kılmanın
verdiği hüzündolu mutlulukla...

harfler kondurmak yan yana, üst üste
köprüler yapıp harflerle aşmak taştan duvarları
merdivenler kurup uzanıvermek yıldızlara
o yıldızlardaki ışığı serpmek dört bir yana
düşürüvermek tüm taşları, sopaları...

Burcu UPRAK

Gülümsemenin Şehri
Bilmediğin bir şehrin ortasında
Yapayalnızdın.
Önce ellerin mi hissetti yalnızlığını?

Uzun boylu, esmerce
Zayıf
Üstü başı motor yağı
Kıvır kıvır kısacık saçları.
Elinde ekmeği
Birileri zorla alacakmışcasına,
Sımsıkı tuttu ekmeği.
Gözlerin ellere takılı
Adama doğru yürümedesin
Tanıyor musun bu elleri?

Yan yana geldiniz,
Gülümsedin.
Adım atmak istedin,
Atamadın.
"Güneş hep üstünde olsun"
cümlesi mi dondurdu hareketlerini?
Böylesi ellerce şekilleneceğini düşünürken
Yepyeni bir dünyanın
Gülümsemesiyle karşılaştın.
Apaydınlık!

Söz verdiniz gözlerinizle
Buluşacaktınız bir gün
Gülümsemenin şehrinde.
Güneş batmakta
Gökyüzü alabildiğine kızıl
Artık yalnız değildin.

Eylem CAN

İnsangül

Sus!.. Anlatma
Biliyorum kim olduğunu
Tanıdım seni
Titreyen ellerinden
Yaşanır mı hiç
Bir utanç ülkesinde
Uzakta sanıyorsun
Sersemleten kokusunu ilkyazın
Değil insancığım, değil
Çekinmesen
Tutunsan o dikene
Ötesinde biz varız
Ellerinde kanayan
Sevgi damlaları
Elli iki yaprağında
Bir gonca gülün

Yılmaz ZİR

Nasırlı Çatlak Eller

Toplamışlar bir alana federeleri*
Komutan bağırır:
- açın ellerinizi
birinci el narin, iş görmemiş
- ne yaptın sen?
- Sizdenim ben.
İkinci el; tombul, kısa parmaklı.
- Ya sen?
- Ben papazım, kestiler bıyığımı sakalımı.
Üçüncü el; nasırlı, çatlamış.
Savaşı kazanmışcasına, şişkin
Süzüyor, küçümser, alaycı bakışlarla;
- duvara!
Dördüncü, beşinci, ... on bininci...
Elleri,
Nasırlı, çatlamış.
Eliyle gösteriyor duvarı
Diğer el, tetikte,
Bekliyor komutu,
- Ateş!
Nasırlı, çatlak eller
Düşüyor birerbirer...

Medet TURAN

* Komünde karşı devrimcileri durdurmaya çalışan, barikatlarda savaşan işçiler.

DEVRİMCİ BURJUVA ROMANINDAN SAHNELER

B. Sadık ALBAYRAK

Nahid Sırrı Örik'in *Sultan Hamid Düşerken* romanından sahnelerle başlamak istiyorum. 10 Temmuz (Miladi takvimle 23 Temmuz) 1908 ihtilalinin, Talât ölçüsünde ön saflarında bulunan Şefik, Sultan Hamid'in paşalarından birinin damadı olduktan sonra, iktidarın ve servetin etkisiyle yozlaşmıştır. Roman, Şefik'teki bu değişimi anlatırken, onun kişiliğinde, iktidara gelen ve sömürü üzerine kurulu bir hayatı savunan burjuva sınıfının nasıl gericileştiğini, insani niteliklerini nasıl yitirdiğini de gösterir.

Şefik'teki değişimi başlatan, romanın ondan daha belirleyici karakteri Nimet'tir. Sultan Hamid'in hırsız paşalarından Şahabeddin Paşa'nın kızı Nimet, Nahid Sırrı'nın her cümlesine içkinleşmiş bir biçimde, tam anlamıyla egemen sınıfın bir bireyidir. Aristokrat sınıfın asalak hayatının oluşturduğu bencillik, kendini beğenmişlik, topluma ve insanlara mevkilerine göre bakış, bütün duygularının maddi çıkarlar ekseninde belirlenişi Nimet'in karakterinin ana çizgilerini oluşturur. İhtilalin şiddetli fırtınasından korunmak amacıyla yardım istemek için gittiği İttihat Terakki merkezinde karşılaştığı Şefik'te onu çeken şey de, iktidara yakın oluşudur. Nimet, babasından daha esnek bir biçimde, aristokrasinin çöküşünü ve burjuvazinin yükselişini görmüş ve o ölçüde de ihtiraslarını karşılayacak seçimlerde hesapçı ve cüretkâr hareket etmiştir.

10 Temmuz ihtilalinden sonra istibdat zenginleri için hayat pek güçleşmiştir. Nahid Sırrı Örik, Nimet'in devrimle ortadan kalkan "özgürlüğünü" anlatırken, Nimet'in kişiliğinin ana çizgileri de ortaya çıkar. *"Bakan ve görmeye tenezzül etmeyen gözlerle mağrur ve güzel, arabada ve kayıkta halkı âdetâ yarıp, âdetâ çiğneyip geçerek ilerleyiş, o beygirlerle kürekçilerin değil, zenginlikle kudretin götürdüğü araba, ve kayıklarda giderken halkın varlığından o sanki habersiz ilerleyiş, bu ilerleyişteki doyulmaz gurur zevki, bir hafta içinde bunların hepsi kendisi için de maziye intikal etmiş demekti."* (s. 46) Bu bir hafta içinde İstanbul'da devrim rüzgârları esmektedir. Şöyle devam ediyor Nahid Sırrı: *"Artık her yere halkın kinini, halkın küstahlığını hesap ederek gidecek olduktan, kendi adamları, cariye ve hizmetkârları yanında da hakarete uğramak ihtimali bulunduktan sonra o sazlı, o kapanık Göksu'ya gitmekte ne mâna vardı!" (s. 46) Sultan Hamid Düşerken,* halkın kininin sokağa taştığı ve eyleme döküldüğü devrim günlerinin ortasında düşenler ve yükselenleri romanlaştırır. Romanın iki ana karakteri Şefik ve Nimet, yaşamlarını belirleyen çelişkileri ve ihtiraslarıyla, sonunda geldikleri yerle, insanı düşüren değerleri sorgulatırlar. Genç ve temiz burjuva devrimcisinin, sömürüyle edinilmiş servete ortak olunca nasıl yozlaştığını görürüz. Nahid Sırrı'nın romanındaki bu tipin gelişim çizgisi, burjuva devrimcisinin evrensel durumuna da uygundur. İktidara gelen burjuvazinin dünyanın her yerinde ortadan kaldırdığı haksızlıkların daha büyüğünü kendi çıkarları için sahneye koyduğunu biliyoruz. Nahid Sırrı'nın başarısı, bu tipik gelişim, daha doğrusu, gerileme çizgisini, gerçekçi bir roman estetiğiyle ortaya koymasında yatar.

İstanbul'u muzaffer devrimci, İttihat ve Terakki'nin önderlerinden Şefik'in gözünden çizişine bakalım... *"İstanbul, bütün konakları ve bütün yalıları ile temmuz güneşinin içinde pırıl pırıl parlayan sokaklarda muhteşem arabalar ve denizlerinde yaldızlı kayıklarla muşlar dolaşan İstanbul, zengin olunca hayatın çok daha başka bir mâna, tasavvur edilmez bir güzellik ve müstesnalık kazandığını nice muzaffer ihtilalciden sonra kendisine de çarçabuk fısıldamıştı."* (s.74) Zenginlik peşinde kendi kişiliğinin olumlu değerlerini yitiren, ideallerini terk eden ve sonunda "sosyal varlığı"nın gerektirdiği biçimde devrimcilerin bir düşmanı durumuna düşen Şefik, *"İstanbul iki üç sabah sonra, 31 Mart askerî ayaklanmasıyla"* (s.173) uyandığı vakit, *"içindeki hislerin sevinçten mi yoksa kederden mi ileri geldiklerini farkedemiyordu."* (s. 174) Ama Nahid Sırrı'nın bunu çok iyi anladığını biliyoruz, romanın sonlarına yaklaşırken, 31 Mart'ı bastırmak için Selanik'ten yola çıkan burjuva devrimcilerinin gönüllü kuvveti Hareket Ordusu İstanbul'a yaklaşırken, mebusluk mevkiine çıkmış Şefik'i şöyle çiziyor: *"O* (Nimet-b.s.a.) *karşısına çıkmamış bulunsaydı belki mebusluğu da istemeyecek, askerlik hayatından ayrılmayacaktı. Ve düşüncelerinin burasına gelince, şimdi kendisinin de Enver, Niyazi, Hafız Hakkı*

ve ötekiler gibi bu ordunun içinde İstanbul önlerine varmış, İstanbul'a girmeye hazırlanmakta olacağı hatırına geldi.

O zaman birdenbire ruhunda, varlığında kendi de farketmeksizin bir sarsılma, bir çöküntü oldu." (s. 213) Nahid Sırrı'nın gönlü ihtilalcilerden yana; ihtilale sırtını dönenin çöküşünü böyle gösteriyor.

Sultan Hamid Düşerken'de karakterlerin iç dünyasının çatışmalı ve değişime açık bir biçimde çizildiğini görüyoruz. Şefik bambaşka bir yerden, umutlardan, hülyalardan buraya düşüyor. Nimet, konaklarda büyümüş paşa kızı, iktidarın, mal mülkün, sahip olmanın peşinde, aşağıladığı bir insanın karısı olmayı göze alıyor. Nahid Sırrı, Nimet'i çizerken, onun duygularındaki değişimin bu temel motivasyona bağlılığını çok iyi göstermiştir. 31 Mart ertesinde bir yemek sahnesi: *"Sofrada idiler, ve iyi yemek yemeyi henüz tabiî bir şey saymaya midesi alışmayan Şefik hiç değilse on saatten beri aç kalmış bir insan iştihasıyla aşçıbaşının eserlerine iltifat ederken, Nimet bundan sonra, bu adamla geçecek hayatın düzlüğünü, mânasızlığını düşündü. Gecenin birkaç saatinde bu adamın verdiği saadetten hafızasında sabahla beraber hiçbir şey kalmıyordu. Ve bu adam günden güne ehemmiyeti azalarak sadece bir iç güveyi, ailesi meydana çıkarılmaktan, ailesinin adı anılmaktan utanılacak bir iç güveyi olacaktı."* (s.175) Böyle bir koca Nimet için dayanılmazdı. Nahid Sırrı, bir yemek sahnesini anlatırken, sınıfsal bilincin nasıl belirleyici olduğunu gösteriyor bize. Yemek iştahı veya aşçılara iltifat etmek bile bu sınıfsal bilincin değerlendirmesinden geçiyor ve aşağılanıyor. Yazarın, cinsel hazzın etkisi üzerine söylediği de çok önemli. Yazar, burjuva çöküş edebiyatında abartılan ve fetişleştirilen cinselliği, karakterinin hayatı içinde sınırlı bir yere oturtuyor.

Nimet, hayata hep sahip olma motivasyonuyla baktığı için, sahip olduklarıyla hiç yetinmiyor, hep daha çoğunu ve başkalarını istiyor. Sofra sahnesi şöyle devam ediyor: *"Nimet birden Talât Bey'i hatırladı. Acaba nereye kaçmıştı? Ele geçince belki parçalanacak, belki bir mahkemede hüküm giyecek ve eğer kaçıp kurtularak hudutlar dışına varırsa yeni bir ihtilâl düşüncesine girişebilecek olan bu adamın karısı olmak, bunun korku, ümit ve heyecanları acaba daha güzel bir şey değil miydi?"* (s.175-176) 31 Mart günlerinde tehlikede olan Talât Paşa'nın, bundan önce, Temmuz günlerinde Nimet'le karşılaştıkları bir sahne var. Romanın beni en çok etkileyen sahnelerinden biri bu; hem yazarın, hem devrimci tipinin sürekli uyanık eleştirel bilincinin somutlandığı sahnelerden biri. Yine Nişantaşı'ndaki konaktaki sofradalar; Talât'ın yemek yemesi Nimet'in yargılayıcı bakışlarıyla anlatılıyor; kocasıyla kıyaslıyor ve şu sonuca varıyor: *"Şefik bu adama nisbetle ilk günden daha düzgün halliydi. Şimdi ise kıyas kabul etmez!"* (s.166) Yemekten sonra Şefik'in nazırlık bahsi açılır. İttihat Terakki'nin üç paşasından biri, Talât Paşa, Nimet'in tutarlı ve sorgulayıcı politik değerlendirmeleri karşısında şaşırmıştır. *"Ve kendisini dinlerken Talât Bey bir an onun güzelliğini unuttu, sade sözlerin mantığı ile, kuvveti ile sürüklendi. Onun samimî olamayacağını, şimdi hiçbir adamını iş başında görmek istemediği devre ait bulunan babasını âyan yaptırmak için zavallı Şefik'i ne derecelerde yormuş bulunduğunu pek güzel bildiği halde, bütün bunlar zihninden velev ki bir müddet için tamamıyla silindi, ve en ciddi edasıyla, velev ki bir müddet için pek samimî bir muhatap saydığı bu genç kadına, güya sadeliği iltizam ederek sol koluna yalnız bir bilezik takmış olan kadına kimbilir kaç köyün teri ve kadını pahasına vücuda gelmiş bu pırlantalardan dolayı da kendisinden uzaklaşmayarak içini dökmek arzusuna mağlup uzun uzun dert yandı."* (s.167) Burjuva devrimcisinin değiştirdiği düzenin sorumlularından birine, bir an eleştirel silahlarını bırakarak, belki de zaafla, bakmasını yazar böyle çiziyor. Olmaması gereken bir durum, ama insani bir durum.

Yazar ve onun çizimiyle Talât Paşa, toplumsal gerçekliğin ortasındaki safının bütünüyle bilincindedir. Yazar, Talât Paşa'nın, Sultan Hamid'in rüşvetçi paşasının kızıyla samimi bir konuşmaya başlamasını iki kere "velev ki" yazarak açıklamaya çalışıyor. Hem yazarın, hem onun çizdiği burjuva devrimcisinin bilincinde Nimet'in kolundaki pırlantaların "kaç köyün teri ve kadını pahasına" orada bulunduğu önemli bir sorudur. Bence, bu anlatımı unutulmaz ve çarpıcı kılan da budur. Bugün sömürücülerin villaları önünde, halkın alın terini kasalarına transfer etmelerinin araçları bankaları önünde, her gün yalanlarını yaydıkları gazeteleri ve televizyonları önünde, müzeleri, kültür merkezleri, tekel yayınevleri önünde kaç yazar aynı soruyu sorabilme uyanıklığını gösterebilmektedir?

Nahid Sırrı Örik, *Sultan Hamid Düşerken*'i 1946 yılında yazıyor. Yazıldığı yıla göre, Osmanlıca sözcüklerin oldukça yoğun kullanıldığı bir dili var; romandaki cümle kuruluşlarının yalnızca Osmanlıca değil, yabancı dillerin etkisini içerdiğini de söyleyebiliriz. Bu etkilerin bileşimiyle yazarın damgasını taşıyan bir dil; bunun getirdiği ağdalı anlatım sorunlarından sözedebiliriz, ama bu dilin bunların ötesine götüren ufuk açıcı yaratıcılıkları da var. Nahid Sırrı romancı yaratıcılığıyla, yukardaki örnekte görüldüğü gibi, bazen bir cümlede toplumsal bir yasanın özlü bir imgesini ortaya koyabiliyor.

İşte, Osmanlı düzeninin temel niteliklerinden birini resmeden bir roman cümlesi; Şehzade Reşat'tan bahsediliyor: *"Osmanoğulları arasında tahta çıkmamak şartıyla hiç kimsenin erişmemiş bulunduğu bir yaşa varmış olan bu yorgun ve hastalıklı şehzade, aynı bezgin hâli hareminde bile hissediyordu."* (s.183) Osmanlı tahtı uğruna baba, kardeş ve evlat katilliğini olağan bir yasa haline getiren Osmanoğullarının bu yüzü, şehzadenin ruh hali anlatılırken birden bire karşımıza çıkıyor. Yazar bu gerçeği, somutun içinde, imgeselin gücüyle anlatıyor bize.

Sultan Hamid Düşerken'de, bir devrim rüzgârı içinde yaşanan ne etkileyici sahneler var. İstanbul'da, Sultan Hamid Paşalarının konaklarının yerine oligarkların köşklerini ve plazalarını ve 21. yüzyılı düşleyerek okunacak sahnelerden biri de şudur: Sömürücü paşalar, *"Yüzlerce kişiden mürekkep kalabalıklar tarafından sarılmış konak ve yalılarından alınıp arabalarına bindirilerek, sersemlemiş ve zelil, türlü hakaretlere uğratılıp yüzlerine tükürüle tükürüle, sade eski Serasker Rıza Paşa Vanköyündeki yalısından istimbotla Sirkeci'ye gelmek şartıyla- bunlar Zaptiye Nezareti'ne getirildiler. Eşyasız ve pis bir odaya hep birlikte tıkıldılar."* (s. 73) Daha sonrası hüsran olsa da, paşaları halkın öfkesinden korumak için bir önlem olarak uygulansa da, halkın harekete geçtiği ve sonuç aldığı tarihsel bir sahne olarak *Sultan Hamid Düşerken*'den güncel bilincimize aktarmakta yarar var. Bugünün devrim rüzgârını yaratacak işçi sınıfının, burjuva ihtilalinin jakoben tavırlarını özümseyerek aşması gerektiğini biliyoruz. Mavi tulumuyla İstanbul'u özgürlüğüne kavuşturacak işçi sınıfı, tükürmekten ve geçici tutuklamalardan daha iyisini yapacak, insanlığa karşı işlenen bütün suçların davasını görecektir.

Şimdi, başka bir romana ve başka bir konağın tasvirine bakalım; Yakup Kadri Karaosmanoğlu *Hüküm Gecesi* romanının başlarında bir konağı anlatıyor. *"Nişantaşı'nda, sessiz bir konak bahçesinin yarı açık kapısı önünde idiler. Hasip Bey alışık bir tavırla bu kapıyı itti. Üç defa ses veren bir küçük çanın altından bahçeye girdiler. Güz mevsiminin ilk kuru yaprak yığınları ile yıllardan beri terkedilmiş bir yer hali alan bu bahçede Abdülhamid devrinin dillere destan olan ihtişamını hatırlatır hiçbir şey yoktu. Hafif bir iki devrim soluğu bu eski sadrıazam konağının bahçesini hemen birkaç yıl içinde İstanbul'un en bakımsız tekke ve türbe bostanlarına çevirmişti."* (s.26) Yakup Kadri, sanki, *Sultan Hamit Düşerken*'in kaldığı yerden devam ediyor. Konakları kuşatan kalabalıkların ve radikalliği budanmış burjuva ihtilalinin *"hafif devrim soluğu"* zengin köşkünü bu hale çevirmiş. *Hüküm Gecesi*, tam da bu sorunu eksen alıyor; burjuva devrimcilerinin tutarsızlıkları, çıkarcılıkları, döneklikleri, *"kanun kanun kanun diye kanunu tepeleyen"* politikaları *Hüküm Gecesi*'nin tipleri aracılığıyla sahneye çıkardığı gerçeklerdir.

Hüküm Gecesi 1926-1927 yıllarında yazılmış; *Sultan Hamid Düşerken*'den 20 yıl önce. Aradaki yıllara rağmen, iki romanı birbirinin devamı kılacak ölçüde yaklaştıran etken, gerçekçi nitelikleri ve ele aldıkları tarihsel toplumsal dönemdir. Bundan daha önemlisi, toplumsal sürecin tipik kişiliklerini romanlaştırabilmiş olmalarıdır. *Hüküm Gecesi*'nin Ahmet Kerim'i ile *Sultan Hamid Düşerken*'in Şefik'i arasında ortaklıklar bulmamız bu nedenledir. Yaşam serüvenleri birbirinden çok farklı gelişse de, bu iki tipi de harekete geçiren temel motivasyon eski toplumun çürümüş ilişkilerinden kurtulmak ve yeni bir toplum kurma özlemidir. Şefik, İttihat Terakki saflarında, eylem içinde bunu ararken, Ahmet Kerim, 10 Temmuz devriminin hayal kırıklıklarının yarattığı bir insandır; İttihat Terakki'den kaçarken Hürriyet ve İtilaf'a yakalanır. İkisi de burjuva devrimcisinin iktidar ve zenginlik özlemiyle doludur. Muzaffer Şefik'in İstanbul'a bakarken duyduğu zenginlik hasretini Yakup Kadri'nin Ahmet Kerim'i de duyar; bir gazetede etkili bir yazar olarak, daha entelektüel zevklerle incelmiş biçimde: Yazar olarak etkinliğiyle bir "mücahit" konumunda bulunan ve bunun mutluluğuyla sarhoş *"Ahmet Kerim, gerçi, hayatta bundan başka daha birçok mutluluk kaynakları bulunduğunu bilecek kadar duygulu, genç ve sanatkârdır. Güzel döşenmiş bir odadan, iyi giyinmiş bir kadına, iyi giyinmiş bir kadından mermer bir heykele ve bundan meselâ Mozart'ın bir müzik cümlesine kadar insanlığın estetik görünüşleri ile bir hayatın nasıl bir peri masalı haline gireceğini pekiyi tasarlardı. Çoğu zaman bu duygu onda, yalnız bir düşünce olarak kalmıyor, bütün güzel şeylere karşı bir onulmaz hasretin yarası kanıyordu. İşte o zaman, herkes gibi Ahmet Kerim'de de derinden derine yakıcı bir kudret ve zenginlik ihtirası tutuşmaya başlardı. Zira ne yazık ki, bu dünyada bir dilim ekmek gibi bir sanat ve şiir parçasının da ancak para ile alındığını bilirdi."* (s. 34) Yüzyılın başlarında bunun bilincinde bir roman kahramanı ve romancı Yakup Kadri var; bugün ise, bu metalaşmaya isyan etmek bir yana, yapıtını metalaştırarak zenginliğe kavuşmaya çalışan yazarlarla kuşatılmış durumdayız.

Burjuva devrimcisi, dünya nimetlerini sonuna kadar istiyor, elde edince devrimciliğini ve aynı anlama gelmek üzere, insanlığını yitiriyor. Ahmet Kerim'in hayat çizgisi böyle gelişmiyor. En yakın arkadaşı Ahmet Samim'in öldürülmesi üstüne, bütün

değerlerinin altüst olduğu bir sarsıntı geçiriyor; siyasi cinayetlerle gelen bir baskı döneminin aristokrat ve burjuva sınıfının politik kadrolarında yarattığı çürümeyi gözlemliyor. *"Yüksek, asil ve ateşli ideallere susamış bir neslin susuzluğu onun nabızlarında vuruyordu. Bu nesil her doğan güne 'Bana fikrim için ne getirdin?' diye sormaktadır. Bir zamanlar bu gençlik için 'hürriyet' tatlı bir rüya idi. Fakat bu tatlı rüyadan 31 Mart sabahının kanlı ve çamurlu gürültüsüyle uyandığı günden beri bir sarhoş mahmurluğu içinde kıvranıp durmaktadır."* (s. 157) Eşitsiz gelişmenin hüküm sürdüğü tarihi ve toplumsal koşullarda, güdük bir burjuva ihtilalinin, kısa sürede restorasyona uğraması, onu hayata geçiren kuşağı da kişiliksizleştirmiştir. *Hüküm Gecesi*, Ahmet Kerim'in, onun şahsında Yakup Kadri'nin bu dönüşe duyduğu tepkinin romanıdır. Tepkisinin güçlülüğüyle döneminden sarsıcı sahneler sunar bize. *Hüküm Gecesi*'nden yaklaşık 20 yıl önce yazılan bir roman ise, *Nesl-i Ahir* (Son Kuşak), 1908 ihtilalini yapan kuşağın trajedisini anlatır. Karşılaştırma ve *Sultan Hamid Düşerken*'le çarpıcı bir buluşma açısından, Nesl-i Ahir'den de bir köşkün anlatımını aktarmak istiyorum. Sürgünden dönen ve doğuya sürülmüş asker babasını görebilmek için Abdülhamid Paşalarından birinden yardım istemek zorunda kalan İrfan'ın gözünden çizilen bir köşk: *"Kimbilir ne kadar ailenin gözyaşlarıyla meydana gelen, çatısında ve duvarında nice evlatsız kalmış annelerin, babasız kalmış çocukların öc alma hayalleri dolaşan bu gösterişli, görkemli köşkün kapısından girerken, kırmızı giysileriyle ona bu yapının ta eşiğinde türlü kanlı acılıkların önsözünü anlatıyor sanılan kapıcıların arasından geçerken nasıl yüreği burkulmuş; sonra uşaklara, böbürlenen ve büyüklenen tutumlarıyla dinlemeyen, yanıt vermeyen o yaratıklara kendisinin yalvaran sesini işittikçe artık daha ileriye gitmeden hemen oradan, bir pencereden atılıp paramparça kaldırımın üzerine düşmek için nasıl gereksinme duymuştu."* (s. 77) Sömürünün ve zulmün saldırgan bir anıtı gibi çizilen bir köşk; yazar ve kahramanı, bu gerçeklik karşısında canını hiçe sayacak ölçüde güçlü bir tepki duyuyor. Zaten istibdada karşı örgütlü mücadelenin içinde yer alan İrfan'ın sonu da Galata köprüsünden atlayıp yokluğa sürüklenmek olacaktır. *Nesl-i Ahir*, 10 Temmuz ihtilalinin hemen ertesinde yazılmıştır. *Tanin*'de tefrika ediliyor. Halit Ziya, uzun bir aradan sonra devrimin heyecanıyla yeniden yazmaya girişiyor. Ama romancı sezgisi, içinde yaşadığı devrimin kurtuluşu getirecek devrim olmadığını kavrıyor olmalı, devrimci karakterin sonu zafer değil, yokoluş oluyor. Her üç romanın da dönemin tipik burjuva devrimcisine yükledikleri yazgı yokoluştur. Halit Ziya'da trajik bir biçimde ölümle gelen bu son, Yakup Kadri'de, bütün umutlarını, hayallerini, inançlarını yitirerek Sinop sürgününde "otlaşan", kişiliksizleşen Ahmet Kerim'le karşımıza çıkacaktır. Nahit Sırrı Örik, devrimin arkasından gelen yılların birikimiyle bu tipi daha geniş bir tarihi ve toplumsal çerçevede romanlaştırır; burjuva sınıfının iktidarla yitirdiği devrimci değerleri, ahlakı gösterir, bu sınıfın sömürüyle yoğrulmuş özünü ortaya çıkarır. Bu da tarihi ve toplumsal açıdan insani bir yokoluştur.

Yeri gelmişken, bu ülkede yaratılan romanın mucizelerinden birini anmadan olmaz; Üç İstanbul, 30'lu yılların ürünü (1938) bu kitap da aynı devri romanlaştırır. Üç İstanbul'un Adnan'ı ile Ahmet Kerim ve Şefik'in ortak kişilik çizgilerini hemen teşhis edebiliriz.

Romanlar, aynı tarihi dönemi eksen alsalar da, yazıldıkları yılların ve yazarlarının ideolojik, politik süzgeçlerinden tarihe bakarlar. Devrim'in sıcak günlerinde yazan Halit Ziya'daki öfke ve radikalliği bu çerçevede anlamlandırabiliriz. Yakup Kadri'nin bakışında ise, ayrıntılı bir incelemeyle ortaya konacak, Cumhuriyet'in yol açtığı kırılmalar vardır. Üç İstanbul ile Sultan Hamit Düşerken'in, yazarlarının yaşamı ve yazıldıkları dönemin koşulları içinde incelenmesi verimli sonuçlara götürebilir.

Geçerken bunları not ettikten sonra, son bir köşk çizimiyle karşılaştırmamızı zenginleştirelim. *"Rabia, Selim Paşa Konağının geniş caddesine çıkınca yeni bir dünya keşfetmiş gibi sevindi. İki yanı büyük bahçeler içinde, bahçe ortalarında konaklar, her kapının üstünde büyük bir fener... Kapılardan birine uşağın ardı sıra girdi. Hanımelleri, yasemin ve akasya kokuları, fıskiyenin şırıltısı... Bunlar çocuğun yüreğine tatlı bir çarpıntı verdi."* (s. 26) Evet, hatırlayacağınız gibi, *Sinekli Bakkal*'ın Rabia'sının gözünden anlatılan bir konak bu. Halide Edip'in romanı ilkin İngiltere'de ve ingilizce, *"Soytarı ile Kızı"* adıyla yayımlandı. Daha sonra türkçeye çevrildi. Romanın konusu andığımız öteki romanlarla benzerdir, II. Abdülhamid devrinde yetişen Rabia'nın çevresinde paşalar, Jön Türkler ve Avrupa'dan gelmiş Pregrini'yi tanırız. Seyit Kemal Karaalioğlu, Sinekli Bakkal'ın türkçe yayın tarihini 1936 olarak veriyor. Romanda, Rabia'nın işkence gören ve sürgüne gönderilen babası, devrimcilere yönelik baskılar anlatılsa da, yukardaki parçada da gördüğümüz gibi, Halide Edip, çatışmalara daha yumuşak bir gözle bakmaktadır. Halit Ziya'nın zulmün izlerini gördüğü konakta, Halide Edip *"yüreğe tatlı çarpıntılar veren"* güzellikler bulmaktadır. Burjuva düzeninin yerleştiği koşullarda, devrimci niteliklerini yitirmiş ve tutuculaşmış bu sınıfın yazarları da, devrimi yazar-

ken bile uzlaşmanın övgüsünü yaparlar. Yalçın Küçük'ün *"Kemalist Estetik"* kavramıyla incelediği *Sinekli Bakkal* Rabia-Pregrini evliliğiyle Doğu-Batı bütünleşmesini simgelerken Vehbi Dede tipi ile, devrimin maddeci felsefesinin izlerini mistisizm tülleriyle örtmektedir.

Burada söylenenler, *Sinekli Bakkal*'ın değerini ortadan kaldırmıyor; ancak yazıldığı koşulların ve estetize ettiği sınıfın konjonktürel çıkarlarına çözüm arayan ideolojik niteliğini belirginleştirmeye çalışıyor.

Devrimci burjuva romanının değişik yazarlar eliyle ve değişik toplumsal koşullarda aynı konuya, II. Abdülhamit dönemine nasıl farklı baktıklarını tartışmak için adını andığımız beş roman zengin ipuçları sunuyor.

Hüküm Gecesi'nin otlaşan Ahmet Kerim'i gibi, *Sinekli Bakkal*'ın paşazade ihtilalcisi Hilmi de, neredeyse aynı cümlelerle teslimiyetçiliğin övgüsünü yapar. O bunları düşünürken, Rabia'nın babası Kız Tevfik, onu ele vermemek için işkenceye direnmektedir. *"Odasına çıktığı vakit kafasında birbirini kovalayan düşünceler, ölçülerini, kimliklerini kaybetmiş, birbirine çarpan bir sürü divanelere benzetmişti.*

"(...) İçinde her zamandan çok şiddete, zora zulme, acı veren her şeye karşı bir başkaldırma, bir öfke duyuyordu. Şimdi bile bu çirkin şeyler (buraya dikkat-b.s.a.) -bir zulüm anıtı yıkmak için dahi kullanılsa- gene zararlı, gene tiksinilecek şeylerdi. Dünya ona çirkin bir boğuşma meydanı gibi geldi. Padişaha, hükümete başkaldıranlar, ihtilal yapmak isteyenler, hepsi hepsi aynı çirkin hamurdan yoğrulmuş insanlar ve kuruluşlardı. Yalnız fert masum, yalnız fert zavallı ve bazan da iyi idi." (s. 137) Egemen sınıftan ihtilalcinin başarısızlık ve baskı karşısındaki tipik düşünceleridir bunlar. 12 Eylül darbesi sonrasının küçük burjuva devrimcilerinin, bugünün liberallerine götüren düşünceleri... Gerçekçi burjuva romanı, jakoben burjuva devrimcisinin duyarlı portresini çizdiği ölçüde, dönek burjuva devrimcisinin de bugüne kalan örneklerini yaratıyor. Hilmi düşünmeyi şöyle sürdürüyor: *"Buzlu şerbet içilen, pencerelerinden yasemin kokusu gelen ılık odalarda tartıştıkları Fransız İhtilali kimbilir fertlerin hayatını altüst eden bir zulüm ve aşırı bir baskı havası içinde geçmişti."* (s. 137)

Nereden nereye, bir sömürü ve zulüm anıtı olarak çizilen paşa konağından, insana ferahlık veren bey konaklarına...

Roman kahramanının kolundaki bileziğin kimin emeğine elkonarak elde edildiğinin hesabını soran yazardan, kapaklarının üzerinde sömürü kurumlarının damgasını taşıyan kitaplar yayınlayan yazarlara...

ADNAN YÜCEL AĞITLAMASI-2

Gün günden ayrı doğarken gözlerinde
Hangi türkü söylenecek?
Sen şavkıyan dağlara akşam düştüğünde.
Kimden sorarım Askere Boik'i,
Karacaoğlan'ı
Bir de kanı düşlerinden kanatlı kuşları.

Gelmedin, yüreğime topladığın çiçekleri
Yakamda yakarak ısındım hayaline.
Görmedin, sevdasını geceye dokuyan yari
Saçlarını yine ördü özlemden öteye.

'Ve seninde yargın bir gün yalvaçların
O ürkünç masallarına tutsak düşerse'*
Sümbülteberi koklayan kuşları izle
Ömründe gökyüzüne düşlediğin tek imge
Sürülsün kartalın kanlı göğsüne.

*Lucretius

Necmi KARKIN

Devrimci burjuva romanından sahnelerin birinci perdesini burada kapatıyorum... Arada gerçekçi romanın güzelliğiyle buluşmanız dileğiyle...

Kaynaklar
- Nahid Sırrı Örik, *Sultan Hamid Düşerken*, 3. baskı, 1994 İstanbul.
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 1987, İstanbul.
- Halid Ziya Uşaklıgil, *Nesl-i Ahir* (Son Kuşak), kitap olarak 1. baskı, 1990, İstanbul.
- Mithat Cemal Kuntay, *Üç İstanbul*, 1983, İstanbul.
Halide Edip Adıvar, *Sinekli Bakkal*, 28. baskı, İstanbul 1970.

(Bir eski İstanbul kabadayısının toplumsal içerikli şiiri)

HACAMAT SOKAĞI

Hristo'nun kahvesinde oturuyoruz
Üçbeş canyoldaşı kodes kırığı
Yıllardan eski bir İstanbul
Günlerden bahar.

Bahriyeli karşımda sağımda Adalı Bekir
Kopil Agop solumda zar düzüyor
Çok kötü mariz var işin sonunda
Kaşgöz ediyorum oralı değil
Şimdi işi uyanacak İzmirli
Bekir'in kan kardeşi tam çaprazda
"Ülen kara dinli" demesiyle
masa sandalye tekmil havada.

Ağzım da kurudu mu sana iyice
Ooohooo saat olmuş yedi buçuk
Akşam meyhanedeyiz anlayacağın
Sözleştik sabahtan her sabah sözleşiriz
Çıkalım dedim kaç sefer bir daha söylüyorum
Hava da bozuk çalıyor zaten mekanda
Çıkalım dedim mi aynen çıkıyoruz

Keşke çıkmaz olsaymışız anlıyor musun
Bahriyeliyi vurdular gece yarısı
Rakıları devirdik hem nasıl devirmek
El ayak sarktı haliyle gafil avlandık
Gözümüzün önünde anında gitti
Hiçbir şey yapamadık.

Sırra kadem bastı herifler geceye karıştı
Koşamıyoruz da üstüne üstlük
Hepimiz sağa sola yuvarlandık
Hacamat sokağında.

Kanı hâlâ yerde Bahriyeli'nin
Neden sonra bir şayia çıktı
Tufeylinin işi dediler ama hangisi
Fakir fukara babasıydı
borcunu sildirdi kaç garibanın
bilekle tabii parayla değil.

Ulan ölüsü kandilli dünya
Kahpe devran
Paraya tapanlara baş eğdin
Paraya adam satanlara
Yiğitleri harcadın teker teker
Kaç kişi kaldı şurda adamlık nişanesi
Yazıklar olsun sana.

Sinan KUTLU

O.PAMUK'A İLİŞKİN: "YUMMA GÖZÜN GÖR GİBİ!"

II. AYRIM: ROMAN ÜSTÜNE KENAR NOTLARI

Temel DEMİRER

"Geçmiş geleceğe ışık tutmuyorsa akıl karanlıklar içinde yürümeye başlamıştır."(1)

"Saatini Kaybetmiş Postmodern Zamanlar" Türkiye'sinde, yaşananlara roman, ne kadar tanıklık edebildi? Bu soru edebiyat dünyasını ikiye bölüyor. Genel kanı, biçimsel arayışların, postmodern fantezilerin yaşamın önüne geçtiği yönünde...

Ekonomik krizler, Kürt sorunu, açılıp kapanan partiler, Susurluk hadisesi, 28 Şubat, deprem, vd'leri... Türkiye'de insanlar bu sıkıntıları soluk almadan ve de bazen nasıl olup bittiğinin bile farkına varmadan yaşarken; ne ilginçtir ki bu ülke, belki de tarihinde en çok "tarihi roman"ı bu dönemde okudu. Onca gelişme ve keşmeşekin içindeki insan, nedense sultanların, padişahların dünyalarına, saraylara, haremlere çekilmeyi yeğledi...

İşte tam da bu koşullarda "Hayatta bazı soruların kesin bir cevabı yoktur," vurgusuyla ekler Murat Belge:(2) "Bunu bildiğimiz halde, bu soruları sormaya devam ederiz. Örneğin 'Edebiyat nedir?' böyle bir sorudur. Tabii bu soruyu soran herkes, aynı zamanda bir cevap da düşünmüştür. Ama çok saf olmadıkça, kimse kendisinin verdiği cevabın nihai olduuna inanmaz. 'Bence... diye başlayan bir açıklamadır bu ve böyle daha pek çok açıklama vardır. Bütün işbölümü ve uzmanlaşma gerekleriyle XX. yüzyıl bilginin bir başka türlü istiflendiği ve incelendiği bir çağ olduğu için, 'Edebiyat nedir?' gibi bir soruya verilen cevaplar da başlı başına bir bilgi alanı haline gelir. Çeşitli açıklamalar sınıflandırılır. Falancalar edebiyatın hayatı yansıttığı temel varsayımına göre bir söylem kurmuştur; filancalar edebiyatın, edebiyatçının iç dünyasının dışavurumu olan bir yaratı olduğu temelinden yola çıkmıştır. Bunlar da kendi aralarında dallanıp budaklanır. Yazarı temel alan, eseri temel alan, okuru temel alan yaklaşımlar vardır; sosyolojiye ya da psikolojiye ağırlık tanıyan yaklaşımlar vardır vb. Edebiyatın dili, başlı başına bir inceleme alanıdır. (...) O halde, edebiyat bize hayat hakkında bir şey söylemez mi? Kimilerine göre, evet söylemez; kimilerine göre, hayır söyler. Ama herkes, neyi söylüyorsa söylesin, bunu tarihyazımı dalının ya da sosyoloji ve benzerlerinin söylediğinden farklı bir biçimde söylediği konusunda hemfikirdir. (...) 'Edebiyat nedir?' gibi bir soruya verilecek cevabın kesin olmaması, herkesin bu konuda aklına geleni söylemesinde bir sakınca olmadığı anlamına gelmiyor." (3)

Belge'nin saptaması; müthiş agnostikliği (bilmezciliği) yanında, "Saatini Kaybetmiş Postmodern Zamanlar"ın trendiyle de uyum içindedir.

Bu tür bir karmaşa sadece Belge için değil; "Roman artık milli dertleri, milli okur için, milli bir duyarlılıkla anlatan bir şey olmaktan 'bizlerin' hiç de denetiminde olmayan gelişmeler sonucu çıkıyor. Roman her geçen gün bir 'üst kültür' ürünü, 'seçkinlerin' okuduğu bir sanat olmaya doğru evriliyor. Yalnızca yerel seçkinlere değil, dünyada roman okuyan sınırlı bir kesime seslenen bir sanattır," (4) diyebilen O. Pamuk için de geçerlidir...

Hakkında i-) "Romanla birlikte ve romanda tüm edebiyatın geleceği doğmuştur." (5) ii-) "Roman insan merkezlidir." (6) iii-) "Romancı çağının tanığı olmalıdır,"(7) denilen bir edebiyat türü olarak roman(8) da yeni soru(n)larla yüz yüzedir... Tıpkı Adalet Ağaoğlu'nun saptamasındaki üzere: "Maddiyatçı sistem insanı kendisine dahi nasıl yabancılaştırdıysa, romanı da romana yabancılaştırdı. Roman romana yabancılaştı..." (9)

II.1) Romanın Hâli

"ölsem ayıptır,
sussam tehlikeli,
çok sevmeli öyleyse
çok söylemeli." (10)

Ve de bu "olgular" eşzamanlı kesitte de; tarih, seks, siyaset, mistisizm bulamacı öykülerden yola çıkılarak peş peşe ve inanılmaz bir hızla üretilen metinlerin roman diye sunulduğuna tanık oluyoruz epeydir. Edebiyat edebiyat ya da roman roman olalı böyle bir "zul"e maruz kalmış mıydı?

Bu sorunun yanıtını Ahmet Oktay'ın kaleminden vermek daha doğru olur: "Türkiye ekonomisi 'hayali ihracatçılar' ve 'hortumcular' olduğu kadar 'açlar' ve 'işsizler', Türkiye toplumsal yaşamı 'fuhuş', 'cinayet' ve 'tinerci' üretiyorsa, Türkiye kitap endüstrisi de romancılar üretiyor. Üstelik, hemen her ay değilse bile her iki ayda bir. Ne olduğunu pek kimse merak etmiyor ya da bilmiyor ki, şimdiye kadar bu konuda herhangi bir yazınsal ve toplumbilimsel açıklama gelmedi. Sanki İstanbul'un çeşitli semtlerinde ve yeraltında romancı fabrikaları kurulmuş.

Buralarda harıl harıl çalışan gönüllüler bulunduğu gibi, zincire bağlanmış, kamçı zoruyla kalem sallayan forsalar da mevcut. Doğrusunu söylemem gerek: Her ay yeni bir yeteneğin, ne yeteneği; O. Pamuk benzeri 'kendinden önceki romancıları aşmış' yeni bir dehanın demecini ya da söyleşisini okuyamazsam eni konu rahatsız oluyor, kültürel eksiklik duyuyorum. (...)

'Yağdır Mevlam romancı' dememek elde değil! Sadece şu son iki yıl içinde üretilen, pazara sürülen, meşrulaştırılan romancıların sayısal açıdan tespitini meraklı okuyuculara bırakıyorum. Benim sorum, benim derdim bu aşırı üretim/tüketim olgusunun semptomatik olup olmadığı.

Emekli gazetecilerin, çiçeği burnunda gazetecilerin, anılarından, mesleki deneyim ve birikimlerinden, marjinal konumlardan yararlanan avukatların, doktorların vb... Tarih, seks, siyaset, mistisizm bulamacı öykülerden kalkınarak peşpeşe ve inanılmaz bir hızla ürettiği metinlerin, artık eğlence sektörüne eklemlenip eklemlenmediğini iyice düşünmemiz, tartmamız gereken kitap endüstrisince gönül rahatlığıyla roman diye sunulduğuna tanık oluyoruz epeydir. Gerçi 'ne yapsan gider' (any thing goes) anlayışını meşrulaştıran ve değer -yargısal yaklaşımları sinik bir gülümsemeyle karşılayan postmodernist düşünce, toplumsal hiyerarşilerin olduğu kadar yazınsal/sanatsal hiyerarşilerin yıkılmasını ve horlanmasını birer demokratikleşme belirtisi/belirtkesi sayıyor ama edebiyatın eğlendirmeyi kapsayan etik bir amacı da olduğuna inanan ve pazarı ön-almayan yazarların, bu postmodernist sinik gülümsemeyi S. Zizek'in betimlediği bağlamda bir kinizmi benimseyerek (11) daha gürültülü ve reddedici bir karnavalesk kahkahaya dönüştürmesi de olanaksız değil. Çünkü 'herşey romandır' önermesi, son kertede kendi negatif olumsuzlayıcı önermesini getirir: 'Hiçbir şey roman değildir.' (...)

Postmodern ile tarihsel ve cinsel içerikli popüler romanların da ikinci, üçüncü baskılara ulaştığı Türkiye'nin kitap endüstrisinin yıldızları olan hem postmodernist hem çok -satar romancıların, edebiyat düzleminde önemli bir eksiklikleri olduğu gözleniyor: İyi Türkçe yazamıyorlar. Yazınsal metnin, öncelikle 'gereksiz sözcük kullanmama', 'sözcükleri doğru kullanma', 'betimlemelerde gerçekliğe ve ussallığa uygun olma', 'biçem kaygısıyla boş sözcülüğü birbirine karıştırmama' gibi öğelere dikkat etmesiyle belirginleştiği söylenebilir. Ama bu yeni romancılar, soyut, yer yer gizemli ve mantık dışı bir dille yazmayı, biçemcilik (üslupçuluk) sanıyorlar. Amatör olduklarından doğal sayılabilir. Doğal olmayan, anlatımları perişan bu metinlerin roman ve kötü Türkçelerinin biçem sayılması. Burada genel konuşuyorum, isteyen son romanlardan birini açıp, kendisi sınayabilir.

Türkiye'de kitap endüstrisi ve bu endüstrinin yan kuruluşu durumundaki yazınsal magazin basını, hiçbir yazınsal değer yargısı içermeyen, hatta bu türden eleştirel ölçütleri küçümseyen ve dışlayan bir tanıtım/reklam biçemini benimseyerek yazınsal metni tümüyle değişim değeri üzerinden değerlendirmeyi seçiyor. Metalaştırılan roman, toplumsal/siyasal matrisinden koparılıyor ve öncelikle birhaz nesnesine dönüştürülüyor. Bu dönüştürmenin en tercih edilir öğesi ise, hemen kestirilebileceği gibi, erotik, pornografik ve politik fanteziler. Medya sayesinde gündelik sunum ve algılanma biçimleri standartlaşan, anlamsal düzlemde bir içerik kaybına uğrayan kimi marjinal konular, örneğin tinerci çocuklar; bir metinde içerilmişlerse; yazınsal magazin basını tarafından kitabın dağıtımından önce aşkınlaştırılıyor, yazınsal başarının yeni bir doruğu olarak niteleniyorlar. Bu arada farkına varılması, üzerinde durulması gereken bir olgu daha var: Yazınsal magazin basını, son aylarda gözden kaçamayacak ölçekte eleştirmen de üretiyor. Neredeyse her iki ayda bir, yeni romancıyla birlikte onun yeni eleştirmecisi de zuhur ediyor. Bu yeni eleştirmecilerin yazınsal/düşünsel birikimlerinden pek emin olamasak bile yazılarındaki kendini beğenmişlikten, aşırı özgüvenden kaynaklanan pervasızlıktan ve hepsinden öte, reklamcı-pazarlaması biçim/biçemden emin olamazlık edemeyiz.

Şaşmamak gerekir: Büyüklerinden böyle öğrendiler. Yine de bu yazarların eleştiri sözcüğünün içeriğini acımasızca boşalttığını, işlevsizleştirdiğini söylemeliyiz. Sözcüğün çözümsel (tahlili) araştırmasal (tahkiki) ve eleştirel (tenkidi) sözcükleriyle olan içsel bağını ciddiye alan yok. Tam da bu eleştirel yön değiştirme dolayısıyla ve bu yeni eleştirmeciler sayesinde, tüm ilk yapıtlar birer yazınsal başarıya dönüşüyor ve romanımıza soluk veriyorlar. Çeşitlenen, genişleyen, cirosu ve karı artan kitap endüstrisi, ister istemez, üretimini piyasa koşullarını yönlendirecek biçimde değerlendirecek eleştirmecileri de üretecekti. Romancıları ürettiği gibi.

Doğal karşılamak gerekir. Daha kitap (şiir, roman, öykü, inceleme, araştırma vb.) yayımlanmadan önce ya da yayımlanmasının haftasına onun okuyup değerlendirmek müthiş bir okuma hızı, metnin gösteren/gösteren düzeneğini anında kavrama yeteneği, kısaca düşünsel ve yazınsal 'cevaliyet' ister. Kutlamak gerekir.

Ama edebiyat açısından bu hiper trofiyi doğal saymak pek olası değil. Satıştan başka elimizde hiçbir yazınsal ölçüt kalmadı. Bir romanı roman yapan değerlerin ve bir romanın yeniliğinin ne olduğunu kimse soruşturmuyor.

Eline kalem alan her okur-yazarın, potansiyel romancı olduğuna inandırılmış durumdayız. Bu gelişmenin ekonomi-politiğini anlamak gerekir. Bu noktada Aziz Nesin'in ünlü 'Fil Hamdi' adlı öyküsü anımsanabilir: Düzenin ürettiği bir sahtekar olan Fil Hamdi'nin 'icrayı faaliyetinden' bizar olan İçişleri Bakanlığı emniyet örgütüne bir genelge yayınlanarak bu sahtekarın tez elden yakalanarak Ankara'ya gönderilmesini emreder: Genelgede Hamdi'nin 'eşkalini'de verir. İlçe emniyetleri bölgelerindeki eşgale uygun kişileri yakalayıp Ankara'ya sevkiyata başlar. Bakanlık bir süre sonra şu genelgeyi yayımlar: 'Elde yeterince Fil Hamdi birikti. Tutuklamayı ve sevkiyatı durdurdun.' Aşırı üretim sakıncalıdır." (12)

II.2. Romanın "Tarihi"si (mi?)!

"Bizi yakan ve yıkan ateşi genelde kendi elimizle tutuştururuz." (13)

Gündüz Vassaf'ın, "Aşağı yukarı altı bin yıllık bir yazılı bir geçmişten sonra tam 'Tarihin Sonu' diye kitaplar yazılıp tartışmalar başlamışken; tarihin tarihinde yepyeni bir döneme girdik. Artık tarih para ediyor. Arşivlerde üç günlük sakalla birkaç fincan soğuk kahveye talim eden alışılagelmiş kitap kurtlarının yanında aynı yere en pahalı terzilerden çıkma takım elbiselerini giyip şoförlü limuzinlerle gelen çokuluslu şirketlerin yeni tarihçileri de var şimdi. (...) Tarih öyle bir şey ki hem kimi konular hiç yazılmıyor, hem de aynı konu üzerine en ufak bilgi için yüzlerce tarihçi koşuşturuyor. Tarih ve tarihi romanı birbirinden ayırt etmek ise giderek zorlaşıyor. Son gelişmeler ışığında belki gereği de yok. Şimdilik şirket tarihçilerimiz var. Yakında bir tarih şirketi de kurulursa hiç şaşmamalı,"(14) diye betimlediği "YDD"nin "Saatini Kaybetmiş Postmodern Zamanlar"ının alamet-i farikalarından tarihsel roman konusunda; Tahsin Yücel, "Yazar çağından kaçıyor. Günümüzde çoğu romancılarımızda çağlarından bir kaçış da gözlemliyoruz. Tarihsel romanyazma eğilimi (15) bu kaçışın belirtilerinden biri,"(16) diyor.

"Tarihsel roman ve postmoderncilik romana büyük bir patlama getirdi. Bu arada bu akımın sloganı olarak 'medya yazından önce gelir' kuralı yaygın ve etkin bir geçerlik kazandı. Kısacası roman olarak ele aldığınız anlatı, yazın niteliği, yani romanın kendisi önemli olmaktan çıktı. Medya değeri açısından etkin olup olmadığı öneminin üzerinde durulmaya başlandı daha çok. (...)

Yazar, romandan çok medya yoluyla okura nasıl ulaşabileceğini, bunun için ne yapması gerektiğini düşünüyor. Sonuçta yapıt yerine medyaya uygun haber oluşturabilecek davranışlar öne çıkıyor. Medyaya uygunluk ise postmodernlik ve alabildiğine fantezi ile sonuçlanıyor. İtalya'da Umberto Eco ile başlayan modernlik üstü romanlar, okurları hem Ortaçağa götürdü, hem de modernliğin sona erip ermediği tartışmasını yarattı. Bu durumun bizdeki yansımasını O. Pamuk'ta gördük." (17)

"Televizyon dizilerinde olduğu gibi, entelektüel bir faaliyet olan tarihi romanlarda da ortak beğeninin oluştuğunu görüyoruz. Çok farklı kesimlerden insanlar bu kitapları alıyor. Bunun nedeni tarihi olunca önemli gibi geliyor okura. Oysa bu tip romanlarda tarih, bugünün insanının anlayabileceği kadar güncelleştirilmiştir. Tıpkı Hollywood'un tarihi filmleri gibi..." (18)

Bir başka deyişle: "Tarihsel roman okuyanlar aslında farkında olmadan bir Hollywood filmi izliyor değil midir?" (19)

(Sürecek)

1. Tocqueville.

2. "Roman Aydınlanma döneminde ortaya çıkmış bir edebiyat türüdür. Ondan etkilenmiş ve onu etkilemiştir. Ampirist felsefe geleneğiyle dolaysız ilişkileri vardır. Gerçekçidir başlangıçta. Kısa zamanda çok popüler olmuş ve entelektüel hayatın bütün sorunları oradan topluma yansımıştır. XX. Yüzyıla geldiğimizde bütün sanat dalları gibi roman da çağın karmaşıklığını daha iyi gösterebilmek için kendini yeniden yapılandırır, farklı anlatım teknikleri geliştirir v esonuçta, alışıldık görece 'saydam' dilini terk eder. (...) Evet, roman türü

Aydınlanma'nın bir ürünüdür. Ne kadar değişirse değişsin, bu onun temeli olduğu için, bugün de roman okuyan biri bu işi Aydınlanma'dan bugüne kalmış ölçütlerle yapar." (Murat Belge,"Roman Okuma Yöntemleri", Radikal, 9 Şubat 1999, s.9.) diyen Murat Belge'ye; Ahmet Taner Kışlalı'nın itirazı şudur: "Ne yazık ki, bu bilgelerde de ufak tefek bazı bilgisizlikler var. Örneğin özel Bilgi Üniversitesi'nin sayın yöneticisi tarafından, bizlere bu yazılarda verilenderslerin birisi şu tümcelerle başlıyor: 'Roman, Aydınlanma döneminde ortaya çıkmış bir edebiyat türüdür... Gerçekçidir başlangıçta'... Aydınlanma XVIII. yüzyılın ürünüdür. Oysa bugün anladığımız anlamda roman, daha XVI. yüzyılda, Rönesans döneminde Cervantes'lele başlar. Ama kökenleri daha da eskiye gider; Başlangıçta gerçekçi olduğu da doğru değildir. Gerçekçilik bir XIX. yüzyıl akımıdır. İki satır içinde birkaç yüzyıllık bilgi yanlışları. Bu kadarcık kusur, kadı kızında bile bulunur." (Ahmet Taner Kışlalı, "Normal Zekalılar İçin Bir Yazı", Cumhuriyet, 29 Şubat 1999, s.3.)

3. Murat Belge, "Cehalet ve Demagoji", Radikal, 13 Şubat 1999, s.9.

4. Orhan Pamuk, "Derli Toplu Roman Değerlendirmesi", Cumhuriyet Kitap, No.632, 28 Mart 2002, s.6.

5. Mikhail Bakhtin, Karnavaldan Romana, çev. Cem Soydemir, Der: Sibel Irzık, Ayrıntı Yay., 2001.

6. Mustafa Şahin, Cumhuriyet Kitap, No.539, 15 Haziran 2000, s.15.

7. Celal Hafifbilek, Cumhuriyet Kitap, No.549, 24 Ağustos 2000, s.5.

8. Roman konusunda bkz: Fethi Naci, Yüzyılın 100 Romanı, Adam Yay., 1999; Jale Parla, Don Kişot'tan Bugüne Roman, İletişim Yay., 2000; Ömer Türkeş "2000 Yılı Romanları", Virgül Dergisi, No.38, Şubat 2001, s.38-43; Aydın Çubukçu, "Romanın Başına Gelenler İnsanın Başına Gelenlerdir", Evrensel Kültür Dergisi, No.110, Şubat 2001, s.9-10, Yelda Eroğlu, "Birey Toplum Geriliminde Romana Eleştirel Bir Bakış", Sosyalist Politika, No.28, Mart 2001, s.116-120; Berna Moran, Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, Cem Yay., 1994; Raymond Williams, Marksizm ve Edebiyat, çev: Esen Tarım, Adam Yay., 1990; V.N. Voloşinov, Marksizm ve Dil Felsefesi, çev: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., 2001; Aydın Şimşek, "Sosyalist Gerçekçiliğin Varlık Nedenleri", Sol Dergisi, No.150, 14 Eylül 2001, s.60-62; Mikhail Bakhtin, Karnavaldan Romana, çev: Cem Soydemir, Der: Sibel Irzık, Ayrıntı Yay., 2001; Ahmet Oktay, Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları, Tümzamanlar Yay., 2000; Feridun Andaç, Edebiyatımızın Yol Haritası, Can Yay., 2000; Fethi Naci, "Niçin İş Romanı Yazılmıyor?", Cumhuriyet Kitap, No.539, 15 Haziran 2000, s.3; Tevfik Çavdar, "Yazında Toplumcu Gerçekçilik Öldü mü?", Sol Dergisi, No.89, 9 Haziran 2000, s.11; Turgay Fişekçi, "Roman Okumanın Öğreticiliği", Cumhuriyet Kitap, No.514, 23 Aralık 1999, s.15; Ali Mert, "Piyasa ve Hız Sorunu Işığında: Romanın Sonu mu Geldi?" Sol Dergisi, No.94, 14 Temmuz 2000, s.34-35; Ömer Türkeş, "Romanların Ardından", 2000'de Yeni Gündem Eki Artı Gündem, 27 Ocak 2001, s.8; Ahmet Karcılılar, "Roman Okurun Yolculuğudur", Milliyet, 15 Temmuz 1999, s.18; Ülkü Tamer, "Bırakınız Yazsınlar", Radikal, 23 Mart 2002, s.2; Zeki Coşkun, "Romanın Asıl Kaybettiği", Radikal, 1 Eylül 2000, s.23; Zeki Coşkun, "Roman Çok Kötü Düştü", Radikal, 28 Temmuz 2000, s.23; Meryem Algan, "Sanat Nereye Kadar Politik?", Sol Dergisi, No.79 31 Mart 1999, s.62-63; Jale Parla, "Roman En Sağlıklı Tür", Milliyet, 27 Ocak 1999, s.20; Asuman Kafaoğlu-Büke, "Edebiyat Eleştirisinde Nereden Nereye?(')", Cumhuriyet Kitap, No.612, 8 Kasım 2001, s.15, Hasan Bülent Kahraman "Edebiyatı Niye, Nasıl Öğretelim?", Radikal, 17 Ocak 2002, s.20.

9. "Romanın sesinde belirleyici olan okur değil artık; okuru belirleyen arka kapak yazıları, güzel güzel paketlenmiş boy boy ilanlar, yayınevlerinin yayın, dağıtım, iletişim kolları, kanatları: Ekonomi politik. (para piyasası.) Kitap özellikle de 'en çok satan tür roman' ticari bir mal ise, ihtiyacı iç değer, iç zenginlik, etkisi sürekli kalıcı roman yerine; böyle bir kültür siyaseti yerine, ürünü göze sokma siyasetinin belirlenmesine rıza gösterilmesi ne kelime, bunun özellikle yaratılması gerekli. Bunun iyi yanı, karşıtının da kaçınılmaz olarak doğacağı umududur." (Adalet Ağaoğlu, "Roman, Roman Yabancı", Yeni Binyıl Kitap Eki, Yıl.2, No.53, 29 Aralık 2000, s.6.)

10. Metin Altıok.

11. İdeolojinin Yüce Efendisi, "Bir İdeoloji Biçimi Olarak Sinizm" başlıklı bölüm, ss.44-45, Çev. T.Birkan, Metis Yay.,

12. Ahmet Oktay, "Romancı Enflasyonu", Radikal Kitap, No.51, 10 Mart 2002, s.15.

13. Bertrand Russell.

14. Gündüz Vassaf, "Tarih Şirketleri", Radikal, 21 Mart 1999, s.23.

15. "Unutulmasın" Roman, geride bıraktığı sorularla okuyucuyu yeni sorular sormaya, bu konuda kendi düşüncelerini tartmaya yöneltir'ken; (Asuman Kafaoğlu-Büke, "Düşünce Romanı", Cumhuriyet Kitap, No.621, 10 Ocak 2002, s.19.) "Tarihle edebiyat arasında kesin bir-ayrım noktası bulmaya kalkmak boşuna bir çabadır." (Ergin Yıldızoğlu, "Tarih, Roman, Ahmet Altan ve Ahlâkı", Cumhuriyet, 27 Haziran 2001, s.4.) Ayrıca bkz: Ateş Süphanlı, "Tarihsel Roman Modası", Yaba Edebiyat Dergisi, Yı.22, No: (Yeni Dönem): 10 Mayıs-Haziran 2001, s.3-4; A. Ömer Türkeş, "Romana Yazılan Tarih", Toplum ve BilimDergisi, No.91, Kış 2001-2002, s.166-212; Hasan Bülent Kahraman, "Sanatın 'Doğrusu' Nedir?", Radikal, 13 Aralık 2001, s.20.

16. Aktaran: Erdal Doğan, "Romanın 'Hayat'la Dansı", Radikal, 23 Mart 2002, s.21.

17. Orhan Duru, "Roman Medyadan Önce Gelir", Yeni Binyıl Kitap Eki, Yıl.2, No.53, 29 Aralık 2000, s.4.

18. Ünsal Oskay, "Aydın, İffetini Koruma Peşinde", Radikal, 16 Temmuz 2000, s.23.

19. Hasan Bülent Kahraman, "Tarihsel Roman ya da Hollywood Gerçekliği", Radikal, 31 Aağustos 2000, s.23.

20. Kızılderili Sözü, Siyu Kabilesi.

Mustafa Göksoy

DİRENÇ YAPRAKLARI
(Şiir)

İNSANCIL YAYINLARI

TARİHE, TOPLUMA ve SANATA TOPLU BAKIŞ

Mehmet AYDIN

Geçen yılın Ekim ayında yazar ve şair Aydın Şimşek'in bir araştırma kitabı yayımlandı. (1) Yazar, yapıtını çok geniş bir kaynakçadan yararlanarak oluşturmuş. Orada erk (iktidar) kavramı; politika, tarih ve sanat akımları alanlarına yayılarak ele alınıyor. Yazın ve düşünce akımları, tarih sürecine göre enine boyuna irdelenmeye çalışılıyor. İnsan, doğa, toplum, nesne ve gerçeklik ilişkileri çok boyutlu olarak işleniyor. Aydın Şimşek, sanat konusunda hem ustaların verilerini, hem de kendi görüşlerini bir bireşim bağlamında sergilemektedir. Ne var ki, tüm sanat akımları arasında romantizme tarihsel çizgisinden daha geniş bir yer ayırarak, onun varlığının öteki akımlar içinde sürüp gittiğine inanıyor.

Yazar bugün çağcıl dünyanın, insanı nesnenin egemenliğine alarak yabanıl bir ortama soktuğuna değinip globalleşme ve Yeni Dünya Düzeni'nin dayatmalarını gündeme getirmektedir. Sıcak para, enerji ve gücün yoğunlaşarak tüm ülkelere baskı aracı biçiminde yayılmasını gözler önüne seriyor. Belgelere yaslanarak, insanların sömürülmesi, doğanın yağmalanması, çıkarılan savaşlar yüzünden milyonlarca çocuk ve yaşlının ölmelerinden, çocuk ticareti-fahişeleri ve suçlularından, yaratılan nesne-bilinç erkinin parçalanıp geriye itilmesinden söz ediyor.

Şimşek'e göre değer yargılarının yerine günümüzde; zorbalık, anlam yitimi, savaş çığlıkları, sınıfsal-ırksal ve cinsel zedelenme, güvensizlik, inançsızlık, olumsuz ve ilgisizlik öne çıkmıştır. Oysa insanlığın geleceğine, yeni iletiler ve umutlar taşımak gerekir. İnancın ve değerlerin yok oluşuyla erdem, doğruluk ve güzelliğin de çöküşünü tanık olmaktayız.

Sanat ise insanlar için bir can simitidir. O, yaşamı anlamlı kılar. Yüzeyde değil derindedir. Emeğe dayalı yaratıcı bir eylemdir. Etkileyici, devinimli, yeni anlamların kaynağı, hep canlı ve yeni, yaşamı yoğunlatıran sürekli bir üretimdir.

Sanatta olduğu gibi dilin işlevi de değişmiştir. Dil bir anlatım aracı olmaktan çok, genelde bir bildirme aracıdır. Gelişip soyutlandıkça hem düşünmeyi sağlar, hem de onu kolaylaştırıcı bir dizgeye dönüştürür. Ayrıca o, eylemlere açılım sağladığı için, dilin eylemle de bir bağı ve bütünlüğü vardır. "Dil ve diller, ilk ortaya çıkışlarında somuttur. Ancak somut düşünceden, soyut düşünceye geçiş, konuşma yetisiyle gerçekleşmiştir."

İnsanoğlu, yaratıcılığın sınırsız olduğuna inanır. Bu olguyu da ilkin nesneleri kavrayıp denetlemek için imler, sözcükler, imgeler ve eylemin türünü dış dünyanın varlığına karşı tutmak amacıyla büyü gücüne yaslanarak geliştirmiştir. Bu yönden ilk insanda sanat; güzellik, incelik ve etikten yoksundur. Aslında büyü, önceleri korunma ve güvenmenin tepkisi olarak ortaya çıkmıştır. Zamanla üretim araçlarının çeşitliliğiyle başlangıçta dine, sonra bilime, daha sonra da sanata dönüşmüştür. Temelde üretim araçlarıdır ki "iletişim ve bildirişim diliyle" sanat üzerinde salt egemenlik kurmuştur. İlk özel iyelik (mülkiyet) ise önderler, bilge yaşlılar ve emekçilerin toplumda ayrışmasıyla ortaya çıkmıştır.

Edebiyatın ilk ürünleri, yazının bulunuşundan önce tanrı-insan ilişkilerini söylencelerle dile getiren ilk sözlü ürünlerdir. Budunlardaki yeni dağılma ve parçalanmalarla algısal bilgiden, ussal bilgiye geçilmiş; böylece emek paylaşımının ortaya çıkardığı değişiklik, toplumun sınıflara ayrılmasını oluşturmuştur.

Öte yandan, "değişimin temel dinamiği olan bireyselleşme, kendini daha yoğun bir biçimde politika ve sanata taşımıştır." Rönesans'tan sonra insan din ve Tanrı'ya içkinliğinden (aidiyetinden) kurtulmuş, duyular dünyasını bulgulamaya yöneliştir. Aslında insan tek başına amaç olup tek tip yaşama, karşı çıkan bir varlıktır. Onun bireyselliğinin temelini özgürlük, ahlak, özgünlük ve sanata yatkınlığı oluşturur. Bireyselleşmeye ise otorite engeldir. İktidarın yönlendirdiği ya da denetlediği kamu alanlarının tümü de doğal olarak otorite sayılır.

İnsanlaşma ve bireyselleşme girişimlerini oluşturan iki büyük uygarlık dalgası, tarım ve endüstrinin bulunuşudur. İşte tarım uygarlığından endüstri devrimine geçişin arasında ilk bireysel çıkışların izlerini görürüz. Tarihsel süreç içersinde her gelişim, var olandan ileriye doğru bir kopuştur. Herhangi bir kişide genetik özellikleri, çevresel birikimi, kültürel gelişimi ve ruhsal iletişimiyle o tür bir gelişime ve kopuşa dönüşerek kişiden bireye geçiş süreci yaşar. İnsanın bireysel evrimlenmesinde, deniz tecimi çok büyük etken olmuşsa da biz'den ben'e asıl dö-

nüşüm, üretim ilişkilerinin doğal bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Ancak, hiçbir zaman kişiselleşme ile bireyselleşme aynı şey değildir. Kişiselleşme bir yığılma, ilgisiz ve yansız kalmadır. Bireyselleşme ise duygu gücüyle tiranlara ve iktidarlara karşı olmanın yanında koro sesinin dışına çıkmadır.

Bugün çağdaş insanın varlığı, değerlendirme ölçütüne göre; kişi, toplumsal özne ve birey kimlikleriyle sıralanmaktadır. Birey gerek kişilikten, gerekse toplumsal özneden ayrımlı bir pratiktir. Ayrıca zamanımızda bireysel özgürlükler için büyük bir savaşımın da verilmekte olduğu gözlerden uzak tutulmamıştır.

Yapıtta, kültürlenme kavramı ele alınırken, kültürün tanımı, kaynakları ve niteliklerinin açıklanmasına yer verilmiştir. Kültür, doğanın yarattıklarına karşılık, genel insanlık durumunun bir tür yaşamöyküsüdür. Genelde bilim üretimi, yaşamsal üretim ve özdeksel yaşamın üretimini kapsar. Onun bilim alanındaki görüntüsü uygarlık, beşeri alandaki varlığı eğitim, estetik alandaki çizgisi güzel sanatlar, teknolojik alandaki yansıması ise üretimdir. Kültürün kaynakları da hemen ortaya çıkmamış, tarihin en karanlık dönemlerinden günümüze aşama aşama gelmiştir. Bu, totemcilikten, dine, üretilen ürünlere, budundan devlete ve en son üretim araçları üzerindeki iyelik gücüne dek uzanır.

Kültürün nitelikleri de çok boyutludur. O öğrenilir, toplumsaldır, kurallar dizgesidir, doyum sağlayıcı, değişken, tarihsel ve süreklidir. Bilindiği gibi kültürün temel öznesi ve sorumlusu, kuşkusuz yalnızca insandır. Onun doğal sonuçları da kültürlenme, kültürleşme ve kültürlemeye dayanır. Kültürleşmenin asıl doğal sonuçları, sanat akımlarını ortaya çıkarmıştır.

Bu anlayışa dayanarak daha sonra kitapta, evrensel değerlere ve sanat akımlarına göndermeler yapılır. Düşünce gelişimleri ve sanat akımları bağlamında, toplumun ve yaşamın dinamikleri öne çıkarılır. Klasik sanat akımlarıyla modern sanat akımları ayrı ayrı sergilenerek aradaki ayrımlara yer verilir. Tarihsel değişim ve dönüşüm gücünün; sanatla, sanatçının değişim ve dönüşüm gücünü de belirleyip zorunlu kılacağı vurgulanır.

Yazar, 10. yy.'dan sonraki her türlü akımları, genelde tek merkezde toplayarak Avrupa bilincine bağlar. Avrupa bilincini ise eskiyi yıkmaya yönelik ilerici çizgi ile, eskiyi sürdürmeye yönelik gerici çizginin belirlediğini söyler. Ne var ki bu ulam (kategori), hemen her toplumda vardır. Ayrıca Avrupa'daki kapitalist ülkelerin amansız paylaşım hırsları; çeşitlilik gösteren sanat akımlarını, sınıf savaşımlarını, hem faşizmi hem de sosyalizmi ortaya çıkarmış, yeni kuşakları, bunalım kuşakları durumuna sokmuştur.

Sanat akımlarının ardından, *Sanat ve İktidar* sorunları ele alınmış; gerçekliğe yeni açılımlar getirilmeye çalışılmıştır. Gerçekliğin boyutları mantıksal kesinlik, nesnel doğruluk ve etik iyilik olarak belirlenir. Yansızlık, aldatmaca ve sorumluluktan kaçma olarak değerlendirilir. Temelde gerçekçilik, durağan ve mutlak değildir. Gerçekler, çelişkilerin birliğiyle kavranır. O kaba, eleştirel, toplumcu ve yeni gerçekçilik biçiminde bölümlenir. Eleştirel gerçekçilikte sanatçı ve şair; salt düzeni eleştirmekle yetinmekte, sosyal ve siyasal gelişimlere seyirci kalarak, onlara apolitik bir tavır almayı yeğlemektedir. Bu anlayış, içeriği dışladığı gibi salt olanlarla yetinip öngörü ve olasılıkları da hesaba katmaz.

Toplumcu gerçekçilikte ise yazar; sosyal ya da yaşam gerçekçiliğini yalnızca yansıtmakla kalmaz, onu açıklar ve yargılar. Toplumcu gerçekçi sanatçı, yaşama ve ilişkilere bir dünya görüşüyle yanlı bir biçimde, ilerici ve devrimci bir dinamikle müdahale ederek; dünyayı yorumlar, derinleştirir ve onu açımlayıp açıklar. Toplumcu gerçekçilik; var olan değerleri ve kurumları ele alırken onların çökmeye ve göçmeye yönelik yanlarıyla, henüz ortada olmayıp sezilmeyen yeni yanlarını da gösterir. Ayrıca o değerlerin nereye doğru gittiğini de dikkate alır. İçerik ve biçime aynı ağırlıkta yer verir. Toplumsal yaşama etkin ve bilinçli bir biçimde katılır. Satansal içerikle gerçekçiliğin içeriğinde eylem, bilgi, bilinç,yansıtma, yönelme ve yöntem vardır. Bunun için gerçeklikle ilgisi olan her şey tarihsel, özdeksel ve ideolojiktir.

Ancak sanat; özneyi dışlayarak, politikanın daraltılmış bir kolu ve işleyişi durumuna getirilmemelidir. Estetik birikimden yoksun bir toplumculuk ve gerçekçilik, tek başına sanat değeri taşıyamaz. İyi bir sanat ürünü için estetiğin, bilinç ulamlarının, düşgücünün ve soyutlama tekniğinin devreye girmesi gerekir.

Sanatsal alanda günümüzün yeni iktidarı, artık postmodernizmdir. 1950'lerden başlayarak dünyada modernizmden postmodernizm sürecine girilmiştir. Bugün postmodernizmin özneden (sanatçıdan) beklediği, sanatsal nesneyi ve biçimi ortaya çıkarmaktır. Yasallaştırılan erk ise ekonomik erktir. Çünkü o, bütünüyle rakamlara yaslanır. Ekonomik olan ise estetik olanın yerine arabeski, evrenselin yerine popüleri, derin olanın yerine sığ olanı yeğler. Ekonomik yasallık da, sanat tecimleri ve toplayıcılarının beğenilerine dayanır. Böylece ekonomik güç, sanat erkini de belirleyip yasallaştırmış olmaktadır.

Sonuç olarak konuyu bağlarsak, "Siyasal Tarih Sürecinde Sanat ve İktidar" yapıtının okuyucuya, yeni ve özlü iletiler sunacağı kanısındayım.

1. Şimsek Aydın, *Siyasal Tarih Sürecinde Sanat ve İktidar*, Ümit Yayıncılık, Ankara, Ekim, 2000.

Öykü

KÖFTEYLE PİYAZ

Eylem CAN

Fatma, pazar sabahı günün ilk ışıklarıyla uyandı. Ne zaman önemli bir işi olsa saat çalmadan uyanırdı. Gözlerini ovuştururken Metin'in nefes alıp verişini dinledi. "Zaten çok geç yattı. Biraz daha uyusun." düşüncesiyle usulca yataktan kalktı. Parmaklarının ucuna basarak odadan çıktı. Yan odanın kapısını aralayıp onbir yaşındaki kızı Işık'ın da uyuduğunu görünce mutfağa yöneldi.

Kendisine günün ilk kahvesini yaptı. Kahve içmeden uykunun çekici kollarından sıyrılamıyordu. İlk yudumunu aldıktan sonra Işık'ın kahvaltısını hazırlamaya başladı. Kızarmış iki dilim ekmeğin üzerine sürülmüş yağ, bal, yanında iki parça beyaz peynir, iki parça kaşar peyniri, üç tane siyah zeytin, ılık süt, rafadan yumurta. Tabaktakilere bakarken, "Sağlıklı olmalı Işık. Böyle zayıf olmamalı, uzamalı" diye düşünüyordu. Düşüncesinde haklıydı, çünkü Fatma'nın boyunun uzaması Işık'ın yaşlarındayken durmuştu.

Sınıfındaki kızlara göre boylucaydı Fatma. Daha fazla uzamasını istemeyen annesi, Fatma'nın başına çalı süpürgesiyle vurarak uzamayı durdurmak istemişti. Darbeler nedeniyle değil de boğazlarından yapılan kısıntının büyümeyi durdurduğunu anlayamamıştı. Başkaca kısıntı yapabilecekleri yer de yoktu zaten. Fatma, sağlıklı insanlar gibi büyüyememiş, hastalıklarla gencecik yaşta tanışmıştı. Beslenmeyi karın doyurmak sanmışlardı. Bol ekmeğe katık edilen peynir, bol tarhana, makarna, mevsimiyse karpuzla ekmek-peynir, köfte yapılırsa -arada bir- sayılı köfte... köyden bal, pekmez gelmişse sofra şölene dönüşürdü. Saatin çalması Fatma'yı çocukluk günlerinin yokluğundan kopardı. "Işık, kahvaltın hazır," diye seslendi...

Işık kalkmış, odasında sınav gereçlerini gözden geçiriyor, unuttuğu bir şey kalmasın istiyordu. Belgelerini kontrol etti. Kalemleri, silgisi, kalemtıraşı, suyu, şekeri... herşeyi tamdı. Zaten üç kez kontrol etmişti. Küçük kırmızı çantasına eşyalarını yerleştirirken, görüp yaşadıklarından usanmış yaşlı biri gibi iç çekti ufacık beden. Sınav çok önemliydi evdekiler için. Işık pek anlamıyordu bu sınavın önemini anlayamıyordu. Başarısızlıktan korkuyordu, yanlış yapmaktan... Daha okula başlamadan saati doğru okuması istenmiş, başaramayınca da tuvalete kapatılmıştı. Üçüncü sınıftayken, beşinci sınıf problemleri önüne sürülen, onları çözemeyen Işık'ı düşündü. Uyumak istiyordu sadece. Uyuyan güzel gibi yüzyıllarca uyumak. Uyandığında sınavlar, testler olmasın istiyordu. Oyun oynayabilmek istiyordu. Sanki odasında değil, kırlarda, yeşil otların arasındaydı. Saatin sesi düşlerinden sıyırdı, "Işık kahvaltın hazır" seslenişi odasına döndürdü...

Ayaklarını sürüye sürüye mutfağa geldi. Dün, sınav yerini görmek için gittikleri yerde, yedikleri köfteyle piyaz alıştığından acıydı, hâlâ midesi yanıyordu. Annesi hazırladıklarını yemesi için zorlarken bir yandan da uzun kahverengi saçlarını iki belik yapmış, uçlarına beyaz kurdeleler takıyordu. "Işıkcığım sana güveniyoruz." dedi. Işık, çığlıklar atıyordu. "Güvenmeyin bana. Ben, bu sınava girmek iste-mi-yo-rum." çığlıkları duyulmadı ama iri kahverengi gözleri dolu dolu, yalvarırcasına bakıyordu annesine. Sanki annesi "tamam" dese girmeyecekti sınava. Annesiyle babasının eğitim anlayışına göre Işık, susmayı, istememeyi bu yaşına karşın öğrenmişti. Arsız çocuklar isterdi sadece. Uslu, akıllı bir çocuk olan Işık, isteklerini içinden söyler, karşısındakinin anlamasını beklerdi. Pazara gittiklerinde canı mısır mı istedi, annesine bakar "Bana mısır alır mısın?" derdi içinden. Annesi bu isteği bilemediği için hiçbir şey alınmazdı...

Saat çalınca sıçrayarak uyandı Metin. Askerden döneli üç yıl olmasına karşın hâlâ her sabah koğuşta açacağını sanıyordu gözlerini. Karanlık bir eylül sabahı "Yeter sana bu kadar okumak" diyen askerlerce şubeye teslim edildiğinde otuz iki yaşındaydı. Yeşil üniformayı giymemek için nerdeyse profesör olacaktı. Sırtındaki üniformayı çıkarmıştı çıkarmasına ama ya beynine giydirdikleri?

Fatma'nın Işık'a seslenişini duydu ama ne dediğini anlayamadı. Evinde olduğunu fark etmesi gülümsetti. Gerinerek esnedi. Başucunda duran gözlüğünü alıp taktı. Yüzüne büyük gelen bu gözlükler bile iri yeşil gözlerinin güzelliğini saklayamıyordu. Yataktan kalkıp aynanın karşısına geçti. Kısacık kesilmiş siyah saçlarını parmaklarıyla taradı. Elini tombul yanaklarında gezdirdi. Bugün için tıraşa ge-

rek olmadığına karar verdi. Küçük bebeği Işık'ı düşündü. Sanki bir an aynada onu görür gibi oldu. "Benim daha ince işlenmiş halim" diyerek, parmaklarını dokunmak için aynaya doğru uzattı. Görüntü kayboldu. "Büyük gün bebeğim" fısıltısıyla odadan çıktı...

Mutfağa geldiğinde Metin, çaydanlıkta ısıtılmış su lavabonun yanında ılınmaya bırakılmıştı. Her sabah olduğu gibi saçları yıkandı. Havluyu başına sararken, daha şimdi şimdi kendine gelmeye başlayan kan çanağı gözleriyle "Günaydın Işık." dedi. Işık, bu gözleri tanıyordu. Gözler, bir önceki gün, bir büyük rakı içmişcesine bakıyordu. Üzerinde beyaz askılı atleti, siyah eşofmanıyla ayakları çıplak olduğu halde taş zemin üzerinde dikiliyor, bir şey düşünüyormuşcasına Işık'a bakıyordu. Işık'ın kalbi sıkışmaya başladı. "Bakalım ne soracak şimdi?" diye geçirirken içinden, uzaktan gelen sesle irkildi. " bir diğer musluk havuzu bir saatte boşaltıyor. Bütün musluklar birden açılırsa..." gözleri kararmaya başladı. Bütün mutfak etrafında dönüyordu. Düşmemek için dolaba tutunmaya çalıştı, dolabı ıskaladı eli. Babası beş kişi olmuştu karşısında. Hep bir ağızdan konuşuyorlardı, ne dedikleri anlaşılmıyordu. Ne zaman babası bir şey sorsa nutku tutulur, bildiğini de unuturdu. Gözlerinin önüne güzel fotoğraflar getirerek, içinde bulunduğu durumdan sıyrılmaya çalışıyordu. Babasının heybetli bir çınar olduğu oyununu oynamaya başladı. Kaslı bacaklarından tırmanıp omuzlarına oturdu. Kartpostaldaki babayla kız gibi. Gözlerinin önüne getirdiği bu görüntüye sığındı. Sevgiyle birbirine bakan, babayla kıza... Annesinin yumuşacık sesiyle babası tekrar tek kişi oldu. "Metin, çocuğu rahat bırak, kafasını karıştırma." Annesine minnetle bakarken Işık, babası söylenerek mutfaktan çıktı. "Burada bana cevap veremeyen çocuk, sınavda bir bok yiyemez. Yazık emeklerime. Yazık. Yanlış ata para yatırdık..."

Metin, Işık'ın eğitimi konusuna hep tepki göstermişti. Kendisi zor şartlarda okumuştu. Pazarda limon satmış, kahvede çay dağıtmış yine de okulunun en başarılı öğrencisi olmuştu. Kızı ondan daha ileriye gidebilmeliydi. Başarısız olamazdı. Yapamadığı lisansüstünü yapmalıydı. Varlık içindeydi, nasıl başarısız olabilirdi? Kimse onu çalışmaya zorlamıyordu. Eve ekmek getirme kaygısı yoktu. Tek yapması gereken çok çalışmaktı. Üstelik Metin eve geç saatte de dönse, Işık'ı uyandırmak gerekse de derslerinde yardımcı oluyordu. Metin'e kimse yardım etmemişti. Karısı Fatma dışında. Ama bu yardım derslerini öğretmek değildi. Hergün Işık'a test çözdürüyordu. Yanlış yaptığında veya soruları düzensiz çözdüğünde cezalandırıyordu ama cezanın eğitimdeki öneminin farkındaydı. Sirkteki hayvanları nasıl eğitiyorlardı inanılmaz gösteriler için? "Işık büyüdüğünde anlayacak, yaptıklarımın onun iyiliği için olduğunu" cümlesini yineleyip duruyordu içinden.

Metin, insanların parası olmadığında hiç sayıldıklarını erken yaşlarda öğrenmişti. Ailesi iflas ettiğinde yanlarında ne bir dost kalmıştı, ne hatırlarını soran bir tanış. Metin büyük bir inatla okumuş, iç hastalıkları hekimi olmuştu. Muayenesini binbir güçlükle açtıktan, para kazanmaya başladıktan sonra, yıllardır görünmeyen zengin akrabalar ortaya çıkmamış mıydı? Işık, hayatının her anında parıldayan bir yıldız olmalıydı. Güçlü olmalıydı. Ayakları yere sağlam basmalıydı. Güce giden yol zorluklarla doluydu ama Işık için başka bir yol yoktu...

Işık, ağlamaya başladı sessizce. Çok çabuk ağlardı zaten. Annesi gözyaşlarını sildi. "Sana güveniyorum." diye fısıldadı. Bu fısıltı Işık'a bomba patlaması gibi geldi, kulakları uğulduyordu. Fatma, Işık'a güveniyordu. Işık okumalı, mühendis hanım, doktor hanım olmalıydı. Kendisinin yapamadığı ne varsa kızı yapmalıydı. Işık'ın iyi bir eğitim alabilmesi için gereken neyse yapmaya hazırdı. Arabada, evde, kürkte... gözü yoktu. Para, Işık'ın eğitimine aktarılacaktı. İyi bir eğitim için önlerindeki ilk engel bu sınavdı. Alman Lisesi'ne, Robert'e, Galatasaray'a... girerek başlayacaktı maratona...

Fatma, Metin'le tanıştığında ortaokul, evlendiklerindeyse lise öğrencisiydi. Lise diplomasını eline alması gereken dönemdeyse, kucağında Işık'la evcilik oynamaya başlamıştı. Işık'a "Seninle birlikte büyüyorum ben de." derdi. Metin'in okulunu bitirmesinde Fatma'nın yardımları önemli yer tutuyordu. Yuvasında da mutluydu ama okulu bırakmak onarılması güç bir yara olarak kalmıştı içinde...

Üç düşükten sonra "Artık çocuğun olmaz" dendiğinde ışık gibi doğdu dünyasına. Fatma, henüz yirmi yedi yaşında olmasına karşın yüzüne kış biraz erken uğramıştı. Erken çiçek açmış bir kiraz ağacı gibi karşılaştığı ilk soğukta bütün çiçeklerini döküvermişti. Mavi siyah saçlarına beyaz teller çöreklenmişti. Göğüsleri doymak bilmeyen çocuğun saldırılarına maruz kalmış, vücudu bir iki yıl içinde çökmüştü. Bir tek gözleri gencecikti. Yuvarlak yüzündeki çocuk gözleri, küçük kara elmaslar gibi parlıyor, şaşkın bakıyordu. "Umudum Işık'ım" diyordu bu gözler...

Işık, salonda yere oturmuş, bağdaş kurmuş, hazırlanmalarını bekliyordu. O kadar erken kalkmalarına karşın yine geç kalacaklardı. Her zaman, her yere geç kalırlardı. "Çok geç kalsak da beni sınava almasalar" diye düşünürken, Fatma hazır olduklarını söyledi. Işık'ın siyah pelerinini giydirdiler. Ayak-

kabılarını giymesine yardım ettiler. Bazen büyük bir insan gibi davranmasını beklerlerken, bazen de ona küçücük bir çocukmuş gibi davranmalarını anlayamıyordu.

Pazar sabahı, bu kadar erken bir saatte, dışarıya hiç çıkmamıştı Işık. Çöpçüler, önceki günden kalma eğlencenin pis kokulu, pis görünümlü izlerini topluyorlardı. Birkaç anne baba Işık gibi küçücük çocukları çekiştirerek yürütüyor, güvercinler taşların arasında yiyecek bir şeyler arıyordu. Tek tük geçen arabalar, boşça otobüsler, hızlı hızlı yürüyerek otobüslere yetişmeye çalışanlar... Ilık bir ilkyaz günü olmasına karşın Işık titriyor, okula gidememelerini diliyordu. "Bir araba çarpsaydı keşke... ama kimse ölmesindi... Ayağım kırılsa..." aklından bunları geçirirken kendini sınav kapısında buldu. Yüzü alev alev yanmaya başladı. Kafesinden çıkmaya çalışan kuştu kalbi. Öptüler, iyi şans dilediler, sınıfına uğurladılar.

Kendisi gibi donuk bakışlı bir sürü çocuğun arasında yerini aldı. Işık, yaşıtlarına göre ufacıktı. Sıraya oturtulmuş oyuncak bebeklere benziyordu. Yalnız elleriyle ayakları vücuduyla zıtlık oluşturacak kadar büyüktü. Eyşalarını masanın üzerine sıraladı. Ölümünü bekleyen bir idam mahkûmuydu artık. Hemen bitmesini istiyordu bu işkencenin. Sorular çabucak dağıtıldı. "Kardeş olun ey insanlar..." diyen zille yarış başlamıştı. Kitapçığı açtı. Bomboştu. Sayfaları çevirdi hızlı hızlı, hiçbir şey yazmıyordu. Öğretmen yanına gelene kadar öylece oturdu. "Kızım, niye cevaplamıyorsun soruları?" sorusuna "Sayfalar boş" cevabını verdi. Öğretmen bir sayfalara bir Işık'ın kıpkırmızı gözlerine, çektiği düğme gibi burnuna, titreyen dudaklarına bakıyordu. "Hayır, sayfaların dolu. Haydi cevaplamaya başla. Geç kalıyorsun." Öğretmen başında dikilirken bir sayfa açtı. Okuyormuş gibi yapmaya başladı. Eline kalemini aldı. Bu hareket öğretmenin uzaklaşmasına neden oldu. Orada öylece ne kadar oturup boş sayfalara baktığını anlayamadı. "Son bir saatiniz" uyarısıyla panikledi. Sayfalarda anlamlandıramadığı siyah benekler belirmeye başladı önce, sonra bunlar harflere dönüştü. Elleri titreyerek harfleri yan yana getirip kelime oluşturmaya başladı. Kalan zamanın nasıl geçtiğini anlayamadı. Beyninde Ahmet'in harçlığı, Ridaniye Savaşı'na karışıyor, Ayşe bardakla havuzu boşaltıyordu...

Kitapçıklar toplanırken işkence bittiği için mutluydu. Bir belirsizlik geride kalmıştı. Mutluluğu kısa sürdü. Esas işkence yarın başlayacaktı. Babası gazeteden sınav sorularını çözdürürken, verdiği her yanlış cevapta, yüzüne bir kez daha aptal olduğu vurulacaktı. Işık, başarısız da olsa babasının onu sevmesini istiyordu. Kartpostaldaki babayla kız olmalarını istiyordu. Bir kere de olsa "Aferin benim kızıma" dediğini duymak istiyordu.

Acele etmeden eşyalarını topladı, sınıftan çıktı, koridoru geçti, bahçeye girdi. Kaçınılmaz buluşmayı ancak bu kadar erteleyebilirdi, okuldan çıkan son öğrencilerden biri olarak. "Nasıl geçti" diye sordu babası heyecanla, çok fazla heyecanlanmazdı aslında. "Bilmiyorum" dedi Işık fısıldayarak. Suratlar asıldı. Işık'ın başarısız olduğuna dair bilet kesiliverdi. Ağır adımlarla cenazeden dönen üç kişi edasıyla yürürlerken, Metin'in sesi tokat gibi çarptı Işık'ın yüzüne. "Dün yedirdiğim köfteyle piyaz umarım boğazında kalır." Işık, yutkunmaya çalıştı ama beceremedi. Boğazı kurumuştu. Tırmandığı heybetli çınarın tepesinden kafa üstü yere düşmüştü. Belli etmemeye çalışarak ağlarken, bir daha asla köfteyle piyaz yiyemeyeceğini düşündü...

AKŞAMIN KAMASI

Akşam biriktiriyor kıpkızıl bir şişede
Onu seyrediyorum tenhada bir köşede
Işığın azar azar kanamasını

Birgün daha ölüyor; yüreğim endişede
Akşam saplıyor hınçla ruhumun ortasına
Ucundan kan damlayan alevden
kamasını...

Sedat ÜMRAN

YILDIZ GÜNCESİ

Cengiz GÜNDOĞDU

1 Temmuz Pazartesi

İnsancıl Atölyesi'nde bugün Lale devrini anlattım. Sıra şair Nedim'e geldi... Şair Nedim, şimdi edebiyat tarihinde yerini aldı. Ama Lale devrinin "reis-i şairanı" Osmanzade Taip, Nedim'i şair bile saymıyordu. Dönemin şairlerinden sözeden kasidesine Nedim'i almamış bu "reis-i şairan"

Peki, Osmanzade Taip, bu "reis-i şairanlığı" nasıl almış. Sultan III. Ahmet'in bir oğlu olmuş. Bu oğlan için şiir yazmış. Sultan da Taip'e "reis-i şairanlık" vermiş.

Ben bunu anlatınca, Hüseyin arkadaşımız *"Osmanlı'da Sanatta Star Sistemi"* dedi.

Hepimiz kahkahalarla güldük.

Bakalım, bugünün starlarına ne zaman kahkahalarla gülünecek.

3 Temmuz Çarşamba

Pazartesi, gecenin ileri bir saatinde... rakı bitmek üzere... kendimle ilgili şöyle bir karar aldım. Kaçta yatarsan yat, sabah altıda kalkacaksın, yürüyüş yapacaksın. Güneşi göreceksin.

İki gündür bu kararı uyguluyorum.

İlk gün, salı sabahı, saat altıda kalktım. Giyindim, çıktım dışarı. Dik bir yokuştan indim, deniz kıyısına vardım. Baktım, az ilerde bir çayevi. Çayevinde bir bardak çay içtim. Karşıda Üsküdar, sağda Sarayburnu... Sonra yürüyeceğim yerleri saptadım. O gün yürümedim, ama yokuşu yavaş yavaş hızlanarak çıktım. Gazeteleri aldım. Eve geldim. Ilık suyla yıkandım. Kahvaltımı hazırladım. Kahvaltının ortasında ilk cigaramı yakarken saate baktım, sekizdi.

Bu sabah yürüyüşe başladım.

İlk gün, salı günü aşağı inerken, o tatsız günler geldi aklıma... Hırslandım, sinirlendim ama çay bahçesinde otururken dinginleştim. Denizin enginliğini, iç dünyamı bütünüyle anlamlı bir güzelikle kavradım. Denizde gider gibi Marmara'ya açıldım. Ordan Ege'ye. Ne yana gitsem diye düşündüm. Cebelitarık Boğazı'nı geçip Ümit Burnu'ndan Büyük Okyanus'a geçtim. Bu hayali yürüyüşte iç dünyam yıkandı sanki...

Bugün aşağı inerken Sivas kırımını düşündüm, o cehennemi günleri düşündüm. Kendi kendime, nedir bu çektiğim acılar dedim.

Sivas kırımının hazırlayanları bulunmadı. Bulunmazdı. Sivas kırımının hazırlayıcılarının bulunabilmesi için hem toplumun, hem devlet aygıtının kökten değişmesi gerekiyor.

Madam Bovary, *"Bizim acılarımız birisinin işine yarayabilse, fedakârlık düşüncesiyle insan avunurdu!"* der.

Gerçekten de çekilen acı, hiç kimsenin işine yaramıyor. Söz gelimi, Madam Bovary'inin sevdiği Leon, kesinlikle acı çekmez. En zor gününde Madam Bovary'i yalnız bırakır.

4 Temmuz Perşembe

Zeytinyağlı plaki... yeşili bol salata... rakı... gecenin ileri bir saati... size, yol arkadaşlarıma yazıyorum.

Anımsar mısınız, geçen ay Kadıköy'de bir tanıdığa rastlamıştım. İçki içmiştik. Karısı, bir başkasını sevdiği için ayrılmışlardı. Tanıdık tam bir yıkımdaydı. Bugün yine ona rastladım. Kadıköy'de postanenin oralarda... Boynuma sarıldı. "Soğal Gündoğdu, kurtardın beni" dedi.

Sevmem böyle sözleri... Ayaküstü konuştuk. *"Ben seni kurtarmadım. Sen ayağa kalktın."*

Peki neydi ilk karşılaşmamızda olup biten. Karşımda acı çeken bir insan vardı. Bunu, kelimeleri vurgulayışında, ses tonunda, gözlerinde duyumsuyordum.

Bu durumda n'apılması gerekir. Benim yöntemim şu. Acı çeken insanın, bunu bana anlatanın acısını kendimde içselleştiriyorum. O ne kadar acı çekiyorsa, ben de o kadar acı çekiyorum. Böylece olaya dıştan, tepeden değil, içten bakıyorum.

Onun kullandığı kavramları tam hakkını vererek dinliyorum. Onunla konuşurken ikili anlama gelecek kavramlar kullanmıyorum. Bütün kavramları açık seçik kullanıyorum. Sözlerimde hiçbir belirsizlik olmuyor. Sonradan benim sözlerimi şunu mu demek istedi, yoksa bunu mu demek istedi biçimde yorumlamasının önünü kesiyorum.

Ben, o oluyorum. Bundan ötürü, onun karakterine aykırı, tepeden inmeci çözümler önermiyorum. Onun n'apabileceğini ta içimde duyumsuyorum.

Söz gelimi ona "Sabahları yürü" demedim. Çünkü belli bir saatte işinin başında olmak zorunda. Bunu yapamaz. Bunu yapamadığı için sorununu çözemez. Ben, onun karakterine uygun, çözümler koydum önüne.

Ayrılırken, *"Gündoğdu, sen sihirbazsın"* dedi. Bunu, bir daha söyledi bana, *İnsancıl Atölyesi*'nde.

Ama bu *"sihirbaz"* daha iki ay önce yerlerde sürünmüştü.

8 Temmuz Pazartesi

Sabah düşünceleri...

Aylardan beri ilk kez beni sevindiren bir durum çıktı ortaya. Şimdi onu anlatacağım.

Bu oturduğum evde nemlilik olduğunu söylemiştim. Hafif değil, ciddi, şiddetli bir nemlilik...

Utanarak söylüyorum, yeni bir ev aramaya başlamıştım. Ama bu evi sevmiştim, üzülüyordum.

Bu evin sahibi Ayvalık'ta oturuyor. Ben kızıyla sözleşme yaptım. Cumartesi günü evin sahibi aradı beni. Şöyle dedi. *"Cengiz bey, duydum ki, siz çok muteber bir insanmışsınız."*

Muteber, sözü geçen, sözüne güvenilir, saygın kişi demek... Bunu söyledikten sonra, şöyle devam etti. *"Bu evde rahat oturmanız için evin rutubetini keseceğiz. Bu iş 750 milyona çıkıyor. 500 milyonu ben vereyim, 250 milyonu siz verin. Az bir zamla bu evde iki yıl oturun."*

Ben bu az miktarın ne olduğunu, bunu kimin saptayacağını sordum. Ev sahibi *"siz"* deyince, ben şunları söyledim. *"Beyefendi, bu saptamayı bana bırakırsanız, olacak olan şudur. Size haksızlık yapmamak için öyle bir zam yaparım ki, siz de şaşırırsınız. Çünkü başkasına haksızlık yapmamak için kendime haksızlık yapmayan biriyim."*

"O zaman zammı ben yapayım" dedi evsahibi. Gerçekten de az bir zam yaptı.

Peki, 250 milyonu nasıl ödeyeceğim. Nasıl olacak, taksitle...

İşte beni sevindiren durum bu.

Gece yazıyorum şimdi. Nemliliği durdurma işi az daha olmuyordu. Usta bugün telefon etti. İşe başlamak için 250 milyonu hemen benden istedi. *"Kalsın"* dedim. Bu tatsız durumu konuşurken, benim nemli evde otursam bronşit olabileceğimi düşünen hekim yolarkadaşım, dergiye geldi. *"Ben veririm"* dedi. Çarşamba 50 milyon, cumartesi 200 milyon verilecek.

Usta, çarşamba günü işe başlıyor.

Görüyorsunuz yolarkadaşlarım, bir üzülüyorum, bir seviniyorum, böyle yaşıyorum.

Şimdi iki yıl bu evdeyim. Ölmezsem tabii... Gördünüz mü, ölümü düşündüm yine. Descartes, insan hayatını, dört-beşyüz yıl uzatmanın yöntemini aramış uzun zaman. 1530 yılında başlayan bu çalışmalardan sonra 1546 yılında Chanut'ye şöyle diyor Descartes, *"Şunu size mahrem olarak söyleyeyim ki, fizikten edinmeye çalıştığım nosyon, bu haliyle, ahlakta sağlam temeller kurmama çok yaradı ve bu alanda, hekimlikle ilgili başka birçok alanlara oranla daha kolay tatmin oldum. Oysa hekimliğe çok daha fazla zaman harcamıştım. Böylece, hayatı korumanın çarelerini bulmak yerine, çok daha kolay ve daha emin başka bir çare buldum: ölümden korkmamak."* (Descartes, Metot Üzerine Konuşma, Türkçesi, K. Sabir Sel, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1994)

Montaigne ölüm üstüne şunları söyler, *"Tabiat bunu böyle istiyor. Bize diyor ki; 'Bu dünyaya nasıl geldiyseniz, öylece çıkıp gidin. Ölümden hayata geçerken duymadığınız kayguyu, hayattan ölüme geçerken de duymayın. Ölümünüz varlık düzeninin, dünya hayatının şartlarından biridir."*

Emily Dickinson, *Öldüğümde Bir Sinek Vızıltısı Duydum* adlı şiirinde ölümü şöyle anlatır, *"Öldüğümde bir sinek vızıltısı duydum / Bedenimi sarmalayan dinginlik / Havadaki dinginlik gibiydi / Bir kasırganın merkezindeki // Ağlamaktan kurumuştu yanımdaki gözler / Ve nefesler tutuluyordu / O son saldırı için, ki / Kral tüm görkemiyle izlenecekti // Vasiyetimi yaptım, bana ait verilebilecek / Ne varsa dağıttım hepsini / Bir imzayla-ve sonra / Bir sinek girdi // Vızıltısı kararsız, titrek, mavi / Işıkla benim arama / Ve pencereler silindi ve sonra / Görmedim görmeyi."*

Her neyse, yaşarsam, o çok istediğim gibi, bir sabah kalkamazsam, sabah çayımı içmek için çayevine gidemezsem, Yıldız Güncesi'ni yazamazsam, demek ki ölüm gelmiş.

Nasıl geldiysem, öyle çıkıp gitmişim.

10 Temmuz Çarşamba

Sabah yazıyorum.

Otuz yaşından sonra, hep, güneşin doğuşunu gören evlerde oturdum. Şimdi oturduğum ev, güneşin doğuşunu görmüyor. Bunu, eve girer girmez anladım. İçim acıdı ama, yangından kurtulmalıydım. Sabah, güneşi göremeyecektim. Öyle oldu. Günlerce görmedim güneşi. Nasıl doğuyor, bulutların içinden mi çıkıyor, n'apıyor, bilmiyordum hiçbirini.

Yerleşince... yangın bitince, molozlor kaldırılmaya başlayınca, sabah yürüyüşlerine başladım. Gittim, güneşi buldum, doğarken.

Şu bilinmeli. Gündoğdu'yu güneşsiz bırakırsanız, hiçbir işe yaramaz Gündoğdu. O, bulut kovalamıştır, yıldızlarda dolaşmıştır. Evrendeki toz parçası bile dostudur Gündoğdu'nun.

Bu sabah, baktım, güneş yok. Kocaman kocaman bulutlar gelmiş. Biliyordum ama, güneş ordaydı... bulutların arkasında. Bizi ısıtan, bizi ışıtan güneş...

Çay bahçesinde oturuyorum. Çayımı içerken güneşe gülümsüyorum.

Güveniyorum güneşe.

Gece... saat 0.45...

Bugün bir ara şöyle düşündüm. Güneş benim için bilmem kaç bin kilometre uzakta, bilmem kaç bin derece sıcaklıkta bir nesne değil.

Sevgideğer yolarkadaşlarım, size söylemek istediğim şu. Bir insanı sağlıklı tanımak istiyorsanız, o insanın doğayla ilişkisine bakın.

Anlamı nedir doğanın o insanda...

11 Temmuz Perşembe

Diyelim, birine bir iş verdik, yapsın diye. Yapamazsa, elinden alırız işi. Diyelim, ilişkide olduğumuz biri var. Sürekli bunalım çıkarıyor. Keseriz ilişkimizi.

Şimdi Türkiye bütün bunları yaşıyor. Türkiye'nin başında, beceriksiz, iş yapamayan ortak bir yönetim var. İşi alamıyorsun elinden.

Bu yönetim iş başına geldiği günden beri durmadan bunalım çıkarıyor. Ancak ilişkimizi kesemiyoruz bu yönetimle.

Şimdi iktidar mücadelesi için iç bulandırıcı bir kumpaslar dizisi oynanıyor Türkiye'de.

Bir insan, ülkesini, insanını, evrensel insani değerler ölçeğinde sevmezse, o insan sürekli kumpas düşünür. Bunun bir örneğini İsmail Cem'den veriyorum.

İsmail Cem, bugün DSP'den istifa ettiğini açıkladı. Yarın, niçin istifa ettiğini basın toplantısıyla açıklayacak.

Peki, bugün niye açıklamıyor. İki gün basının gündeminde kalmak istiyor da ondan.

İş göremeyecek kadar hasta olan Bülent Ecevit'e geldikte... Daha ilk gün istifasını vereceği yerde, görevde kalmakta direniyor.

İşte böyle çalkalanan bir gemide, pateteslerin, o yamru yumru patateslerin çarpışmasını izliyorum.

Kişisel ilişkilere bakıyorum. Söz gelimi, adama haber gönderiyorsun: *"Sokakta kaldım. Gel"* diyorsun. Umursamıyor. Ülke çalkalanıyor. *"Kendinize gelin"* diyorsun. Umursamıyor.

Bilmem kaç yıllık dostuna, zor günlerinde el uzatmayanlar, ülkeyi zora düşürenler, geceleri esenlikli nasıl uyuyorlar, anlamıyorum.

"Nedir bu yaptıkların" dendikte *"İşimiz var"* diyebiliyor.

İşiniz batsın.

14 Temmuz Pazar

Bu sabah, bir kitapla çıktım yürüyüşe. Yürüyüşten önce, çayevinde çay içiyorum ya, işte o sıra okumak için.

Masamda çay, karşıda deniz... şair Mustafa Göksoy'un *Direnç Yaprakları* adlı şiir kitabını okuyorum. Hemen kalkmıyorum çay bahçesinden.

Mustafa Göksoy'un şiirinin güzelliğini yaşıyorum. Kocaman bir gemi geçiyor. Güneş, bulutlardan sıyrılmaya çalışıyor... Ben Mustafa Göksoy'un şiirleriyle yürüyorum.

Mustafa Göksoy, en başta, okuru, bir hesaplaşmaya çağırıyor. *"Gerçeği kendine unutturan /Kabullenemez geleceği"* diyor.

Unutmamamız gereken bir şiir bu, hem kendimiz için, hem toplum için... Mustafa Göksoy bu şiiriyle hayatın temeline giriyor... İşte ben, iki ay önce gerçeği unutuverdim, yerlebir oldum.

Bu şiir şöyle biter *"Gerçeği kendine unutturan/ Önce kendine düşman."*

Belli. İnsanı tanıyor Mustafa Göksoy. Öznel duygularını mutlaklaştırıp, insandan uzaklaşmıyor şairimiz. Bir beni anlatıyor, bir seni...

İnsanın şairi Mustafa Göksoy, mağarasına çekilip masallar anlatmıyor, dönemine tanıklık yapıyor. Bunun için şairin şiirleri insani bir hüznün içinden geçerek sertleşiyor. Bakın ne diyor, *"Paranın egemenliğinde /Renksizleşiyor duygular / Saldırgan güçlü ağlarında / Kayboluyor erdemler // İrademiz tutsak şimdi / Boğuluyor dostluklarımız."*

Renksizleşen duygular... boğulan dostluklar... paranın egemenliği...

Evimdeyim. Evimde yazıyorum. Kapılardan pencerelerden hüzün giriyor eve... Bir selamın bile zor geldiği eski dostlarımı düşünüyorum. Nasıllar acaba... Beş on kuruş geçince ellerine mutlu mu oldular.

Mustafa Göksoy, burjuva dünyasının, insanı nasıl metalaştırdığını, insani değerleri nasıl parçaladığını pek güzel anlatmış. Bakın ne diyor bir başka şiirinde, *"Miras kavgasının o utanmaz ağlarında / Ölülerden arta kalanlar çıkıyor mezarlarından /) Mülkiyetin hırsı bürümüş gözleri/ Her köşede hazırdı ihanet / Saldırgan sözler dökülüyor / Kinlerini nefretlerini vahşetiyle kusuyorlar."*

"Ölüm hak / Miras helal" ilkesini yerle bir ediyor bu şiir. Miras kavgasına girişenlerin bilincini, neden miras kavgasına girişildiğini anlatıyor.

Rousseau'nun da lanetlediği mülkiyet hırsı. Şimdi burda duralım. Mustafa Göksoy'un şiirindeki izleksel zenginliği söylemeliyim. Ne diyordu şair, *"Gerçeği kendine unutturan / kabullenemez geleceği."*

Dostlukların para yüzünden yıkılması bir gerçek değil mi. Miras kavgaları bir gerçek değil mi. Ama bunları unuttuk. Unutulması da gerekiyordu. Bakın ne diyor Tolstoy; *"Bir gerçeğin kabul edilişi ya da daha doğrusu, herhangi bir yanılgıdan kurtuluş -kölecilikte olduğu gibi- her zaman mevcut durumun çekim gücü ile insan bilinci arasında süregelen çetin bir mücadeleden sonra mümkün olmuştur. // Başlangıçta çekim gücü öylesine güçlü ve bilinç o denli zayıftır ki, yanılgıdan kurtulmak için girişilen ilk deneme sadece olumsuz bir baş sallayışla karşılanır. Yeni gerçeğin bir saçmalık olduğu iddia edilir. Kölesiz yaşanır mı? O zaman kim çalışacak."* (Lev.N.Tolstoy, Savaşa Karşı Yazılar, Pencere Yayınları, İstanbul, 1994.)

Tolstoy'un diliyle söylüyorum, bugün "mevcut durum" ne. Paranın gücü. Para-dostluk seçiminde zayıf bilinç parayı seçiyor.

Devam ediyorum. Mirasın paylaşımı da "mevcut durum" değil mi. Zayıf bilinç miras kavgasına girişiyor.

İkisi de şöyle diyor, *"Ne yani dost yüzünden parasız mı kalalım. Ne yani mirası mı paylaşmalıyım."*

Mustafa Göksoy şiirlerinde *"mevcut durumun çekim gücü ile insan bilinci arasında süregelen çetin mücadeleyi"* anlatıyor. Bu mücadeleden çıkan kıvılcımlardan, başını, kollarıyla koruyan, yanpiri yanpiri mağarasına çekilen mağarasında salya sümük şiirler yazan şairlerden değil şairimiz. Mustafa Göksoy, kıvılcımların arasında geleceğe yürüyor, umutla. Paraya egemenken, dostluklar yıkılırken, analar acı çekerken "içi şiir dolu" şairimizin sesi duyulur, *"Özgürlüğe açılan kavgada / Filizleniyor yeni bir çağın koşulları / Kendini yeniden yaratır düşünceler / Emeğin hünerinde olgunlaşır yaşam."*

Şairin ardı sıra ben de yürüyorum... Gidiyoruz geleceğe... O sıra sessizce bir yere gidenleri gördüm.

Kimdi bunlar. Şairimiz, sessizce, başı eğik, bir yere gidenleri şöyle anlattı, *"Tarihin sonu diyen bitkin ruh / kökü kurumuş ağaçlar gibi / sessizce ölüme gidenler."*

Sevgideğer yolarkadaşlarım, bakın, şimdi size ne söyleyeceğim. Yürüyüş sırasında, bir hayli terlemişim, Mustafa Göksoy'un şiirinde beni sarıp sarmalayan gizi arıyorum. Beynimin içinde fırdolayı dönüyorum, her bir köşeyi yokluyorum. Yürüyüşün sonuna doğru, terli yüzümde bir gülümseme belirdi. Bulmuştum o gizi. İrwin Edman'a göre şairi ilgilendiren kelimelerin taşıdığı gerçekler değildir, kelimelerin kudretidir. Öyle ya, gerçekler, bunaltıcı, bıktırıcı bir sesle de söylenir. Gerçekleri, salya sümük söyleyenler de var. Bir yandan da kafalarını duvara vururlar.

Eksik olsunlar, bir adım bile atmam böylesi kişilerle.

Mustafa Göksoy'a geldikte... şairimiz dilin gücünü, şiirin yapısını biliyor. Kendi başına sessizce duran kelimeler, şairimiz elinde, bir bakıyorsunuz kasırga oluyor, bir bakıyorsun kamçı. İşte Mustafa Göksoy'un beni saran gizi bu.

Şiir kelimelerden oluşmaz. Kelimelerin oluşturduğu canlı bir yapıdır şiir. Bunu biliyor şairimiz. Bildiği için kelimeler, kudret kazanıyor. Ancak böylesine derin bir beceriyle, insanlık tarihi *Sümer* adlı şiirle sekiz dizede anlatılabilir. *"Düşüncenin düşüncesi söz yapar / Bulunur yazı / Kalem caka satar haklı tahtında / Sarsılır gökyüzü / Yalçın kayaların kılcal damarlarında / Yürür kelaynaklar / Düşüncenin düşüncesinde yıkanan yazı / Sarı sabırdan yol olur gökyüzüne."*

İnsan için yazan şair, şiirini yazdıktan sonra, bırakır şiirini... şiir yollara düşer.

Şiir gider... Bir insana rastlar... o insana yaşadıklarının anlamını söyler. İşte *Kökü Aynı Sevdamızın* adlı şiir, *"Fildişi kuleden çamur gülüşlere bakmadan / Nasıl da sıcacık buluşmuştu gözlerimiz / Bizi saran ateşin / coşkun ırmağını sevmiştik / Derin sessizliği duyarak anımsa / Anımsama inancının temelinde bilinç olanı / Fildişi kuleden çamur gülüşlere inat."*

Annem yaşamış böyle bir sevdayı. Ama *"çamur gülüşler"* yerle bir etmiş o sevdayı...

Yürüyoruz Mustafa Göksoy'la... Soruyorum şairimize. *"Ben de annemin kaderini yaşayacağım." "Hayır"* diyor şairimiz, sonra şu şiiri söylüyor, *"Güneş ışıkları sevdamız / Gözlerimizde yağmurun ezgisi / Rüzgarın dilinde orman türküleşir / Koşar yüreğimiz güneşe."*

Güneşe koşan yürek, çamuru kurutur diye düşünüyorum. Derin bir üzüntüyle bir cigara yakıyorum. Kocaman bulutlar geliyor... Şairimiz yürüyor. Ormana *"Güzelim ağaçlarda su"* olmak için. Bir bakıyorum, ışıkları topluyor bulutlardan. Elinde ışıklarla bize şu şiiri söylüyor, *"Hayatın hesabını kuran / köreltir zekâsını / Anlamaz insana karşılıksız yönelimi / Arıtır içtenliği // Yüreği cüce devler / Su başlarını tutmuş / Oyundan haksızca atılan çocuğun / Düşkırıklığı içimdeki // Bir bebek saflığında / Gene de bağlıyım değerlerime."*

Değerlerime bağlıyım. Ama bende "bir bebek saflığı" yok... Hakkımı istiyorum. Hakkımı, milimine kadar alacağım. Kesinlikle. Mutlaka.

Yanılıyor muyum yoksa... Hak alma, en bireysel hak alma mücadelesi saf bir bebek olmakla çatışmaz mı... Yanılmışım. Bebek saflığı, başlı başına bir saflık değil. Değerlere bağlı saflık. Arılık... temizlik. Tabii bu anlamda ben de safım. Ama bu saf-

lık, hakkımı milimine kadar geri alma mücadelesiyle çatışmaz.

Ayrılık zamanı geldi... Şairimiz gül desenli direnci geleceğe taşıyor. Gidiyor *"hep yeni yerlere"*. Bakıyorum, uzaklarda *öfkelerimizi rüzgârlara* işliyor...

Şair Mustafa Göksoy, şiirin hakkını veriyor.

15 Temmuz Pazartesi

Sevgideğer yolarkadaşlarım, size şunu söylemem gerekiyor. Aylar sonra, ilk kez bir pazar günü güzel geçirdim.

Dün, biliyorsunuz, Mustafa Göksoy'un *Direnç Yaprakları* üstüne bir değerlendirme yaptım. Aslında bunu daha önce yapacaktım. Yapamadım. Olanları biliyorsunuz. Mustafa Göksoy, benim duygumu pek güzel anlatmış. *"Oyundan haksızca atılan çocuğun"* düş kırıklığını yaşıyordum. Mücadeleye girişsem hakkımı kesinlikle alırdım. Ama kimse üzülmesin diye mücadeleye girişmiyordum.

Şimdi bekliyorum.

Ama bu duygu beni altüst etti.

Şunu herkes bilsin. Kesinlikle bilsin. Bana yapılan haksızlık, insan türüne yapılmıştır. Benim bir özelliğim varsa o da şudur. Ben insan türünün sorumluluğunu milimetresine kadar yaşayan bir insanım.

İstediğim hakkımın kabulü... Bu, beni hemen dinginleştirir. Haksızlık yapan, haksızlık yapmamış gibi yaşayamaz. Öyle olmadı. Öyle olmadığı için günlerce sürdü içimdeki yangın. İşte bu yüzden Mustafa Göksoy'un eseri gecikti. İşte bu yüzden Murathan Mungan'la, Perihan Mağden'in kitaplarını değerlendiremedim. Değerlendiremezdim. Sersem sepelek yaşadığım günlerde gündemimden çıktı onlar.

Mustafa Göksoy'u da çıkardım gündemden. Kırgın mıydım Göksoy'a. Hayır. Kırgın değildim. Bir ara benim hakkımı korumuyor, hadi yeterince korumuyor diye düşündüm. Ama bunun yanlış olduğunu çabucak anladım. İçimde yaptığım çıkarımlar, hep aklıyordu Mustafa'yı...

Şiir kitabı masamın üstünde duruyordu hep. Kaldırmıyordum, okumuyordum da. Dün, dışarı çıkarken yürüyüş için, kitapla göz göze geldik. Kitabın arkasına baktım. Göksoy gülümsüyordu. *"Ne o, küs müyüz"* diyordu. *"Yo, küs değiliz"* dedim. Kitabı aldım çıktım. Birikmiş düşüncelerimle eve geldim. Günce'yi yazıverdim.

Bu, sevindirdi beni.

Sevgideğer yolarkadaşlarıma şunu söylüyorum. Okuyun, *Direnç Yaprakları*'nı. Belki bencileyin, adlandıramadığınız, duygunuzun adlandırıldığını görürsünüz. *"Hah, işte buydu anlatamadığım"* dersiniz.

Şimdi geliyorum pazar gününü güzel geçirmemin nedenine. Dün 18.00 sularında, daha önce sözleştiğimiz gibi üç arkadaşım evime geldi. Eylem, İnci, Hilal. Önce çay içtik. Sonra üçü, dört bir koldan iğne deliğine varıncaya kadar evi temizlediler.

Temizlik bittikten sonra, yorgunluk çaylarını yudumlarlarken şurdan burdan konuştuk.

Güzel bir gündü dün benim için. Kuşlar ötüştü durdu içimde. Çiçekler açtı. Ağaçlar yeşerdi...

Pırıl pırıl bir dere, söğüt ağaçlarının eğilmiş dallarını yıkaya yıkaya akıp durdu içimde.

Bir çocuk, annesiyle yıldız oyunu oynadı.

17 Temmuz Çarşamba

Sabah yürüyüşleri devam ediyor... Size, bunaltıcı bir sıcakta yazıyorum. Bu sabah yürüyüşe başlamadan oturup çay içtiğim yerde, hain şeytan İsmail Cem'i getirdi aklıma. Sabahın güzelliğiyle İsmail Cem hiç yakışmaz ama, hain şeytan dedim ya...

İsmail Cem, DSP'den ayrıldı. Şimdi Türkiye'yi kurtaracakmış. Anımsarsınız, Sema Pişkinsüt, DSP Kurultayı'ndan yaka paça atılırken, İsmail Cem Ecevit'in tam arkasındaydı. Bu konuyu Yıldız Güncesi'nde yazdığımı anımsıyorum.

Sormak gerekir İsmail Cem'e. Şimdiye kadar Türkiye'yi kurtarmak için neden harekete geçmedin.

Kimle kurtaracak. İMF'den gelen Kemal Derviş'le... Tatsız bir konuydu bu. Böylesine tatsız bir konunun, sabah sabah canımı sıkmasına izin veremezdim. Yanımda Montaigne'nin *Denemeler*'i vardı. Rastgele bir denemesini açtım. *Hayat ve Bilim.*

Şöyle diyor Montaigne, *"Bilmek ve bilmemek nedir? Öğrenimin amacı ne olmalıdır? Mertlik, tok gözlülük ve doğruluk nedir? İyiye özenmeyle açgözlülük, krala bağlılıkla kölelik, hür yaşamakla keyfine göre yaşamak arasında ne farklar vardır? Ölümden, acıdan ve ayıptan ne zaman korkulmaz?"*

Montaigne, çocuklara bunların öğretilmesini ister. *"Çocuklarımıza kendi dünyalarından önce sekizinci kat göklerdeki yıldızların ve devinimlerinin bilimini öğretmek büyük bir saflıktır."*

Son derece önemli bunlar. Gerçekten de genç insan önce kendi dünyasını anlamalı. Bu dünya nasıl bir dünyadır, öbür dünyalarla nasıl ilişkiye girecektir.

Keyfilikle, özgürlüğü karıştıran birini düşünün...

Montaigne şöyle devam eder, Anaksimenes, Pythagoras'a şunu yazmış: *"Gözlerimin önünde ölüm ve kölelik dururken yıldızların düzeniyle nasıl uğraşabilirim? (Çünkü o sırada İranlılar vatanına*

karşı savaşa hazırlanıyorlardı). Herkesin şöyle düşünmesi lâzım. Bizi para tutkusu, mevki tutkusu, saygısızlık, geri kafalılık içimizden yıkarken gidip gidip de dünyanın dönüşüyle mi uğraşacağım."

Biz, gençleri "içi yıkık" yetiştiriyoruz. Bu içi yıkıklık hayat boyu devam ediyor. Bu içi yıkıklığı düzeltmek amacıyla *İnsancıl Atölyesi*'nde *Hayat Derslerine* başlıyorum.

İlk ders, Aristoteles'e göre *Mutluluk Nedir, İnsanın İçi Nedir.*

18 Temmuz Perşembe

Bugün, yürüyüş için yola koyuldukta, yürürken birdenbire, birçok şeyin değişebileceğini, *İnsancıl* için güzel, esenlikli günlerin başlayabileceğini düşündüm. Yolumun üstünde bir kedin bana *"Miyav miyav"* dedi. Ben de *"Günaydın güzel kedi"* deyip kediyi okşarken, *İnsancıl*'la ilgili güzel şeyler düşündüm.

Yürüyüşten önce çay içerken güzel gün düşü kurdum. Yoksulluğumuz bitmiş... Nasıl bitmiş diye sormayın. Düş bu. Düşte nedensellik aranmaz.

Yoksulluğumuz bitmiş. *İnsancıl Atölyesi*, akar kokar yerden, güzel bir yere taşınmış. Pırıl pırıl bir atölye...

İsmet Alıcı'ya bir ev tutmuşum. Şadiye Güle'nin bütün sıkıntılarını çözmüşüz. Berrin Taş'ı İnsancıl'a yakın bir yere taşımışız. Para sorunlarını Berrin Taş'ın üstünden almışız. Art arda, düşündüğümüz eserleri basıyoruz.

En önemlisi telefonlar, "Acaba kim" diye yüreğimizi kaldırmıyor. Her akşam, her sabah *İnsancıl*'ın sorunlarını nasıl çözeceğiz diye beynimizi çatlatırcasına zorlamıyoruz.

Beş yıldır, pazar günleri dışında dinlenmedik. Bu yüzden tatile çıkıyoruz. Deniz kıyısında kızarmış balıkla rakı içiyoruz. Tabii isteyen bira ya da şarap içiyor.

Sonra kalktım, yürüyüşe başladım. Yürüyüş bittikten sonra, terli terli eve dönerken, bulutların üstünde yıldızlara tutuna tutuna yürür gibi bütün bunların olabileceğini düşündüm.

Gidişte rastladığım kedi için, dönüşte poğaça aldım. Orda, beni bekliyordu sanki... Poğaçayı ufaladım. Kedi, poğaçayı iştahla yerken, ben eve doğru yürürken yine yıldızlardaydım.

İçim seviniyordu.

21 Temmuz Pazar

Gece yazıyorum sevgideğer yolarkadaşlarım. Bu sabah yürüyüşten sonra, gazeteleri alıp eve dönerken, tatildeymişim duygusuna kapıldım.

Tatildeyim, öğleden sonra sevdiğim kadın gelecek. Çabucak gelmek istediği için yüzü terli... İçimde koşturup duran yıldızlarla eve geldim.

Saat 14.00 sularında kapı çalındı. Açtım baktım. O.

Utangaç, ama kararlı bir gülümsemeyle bana bakıyordu.

Yüzü terliydi.

22 Temmuz Pazartesi

Kimi arkadaşlar, başta Kemal Bekir, *Star Sistemi* yazılarını çözümlememi gereksiz buluyor. Bu değerlendirmelerin onların etkisini kıramayacağı görüşündeler.

Onların etkisini kıramam. Bunu biliyorum. Şunun için onları çözümlüyorum. En azından edebi okur, onların etkisinde kalmasın, bu birinci neden. İkinci neden şu. Geleceğin insanı, benim de yaşadığım bu dönemde, herkesin onursuz bir sürü insanı, bir aptal olduğunu sanmasın.

Şunu da belirtmem gerekiyor. Ciddi edebiyat okurlarının bu çözümlemeleri topluca okuduklarını biliyorum.

Sevgideğer yolarkadaşlarım şimdi size *Edebiyat ve Eleştiri* dergisinin 62. (Temmuz-Ağustos) sayısında çıkan bir yazıdan sözedeceğim. Yazının adı *"Çalıntı Üzerine Bir Yolculuk"*, yazarları Evren Mehmet Dinçer - Bora Erdağı. Yazının bir yerinde şöyle deniyor, *"... **Ahmet Yıldız** çalarak roman yazmak için örnek kitap Beyaz Kale" adlı yazısında, Pedro'nun Zorunlu Seyahati ile Pamuk'un metni arasında muhtelif sayfalardaki paragraflarda benzerliklerden daha çok olan, bazı cümleleri gösteriyor. Bu ne demektir? Böylesi bir durum ne ile açıklanabilir? Alıntılamak, esinlenmek, çalmak, araklamak(...) Bu iddiaları cevaplanmalıdır. (...) Yine belirtmeden geçmek doğru olmayacak **Cengiz Gündoğdu** da **Pamuk**'un son romanını hallaç pamuğuna çevirmiş, teşbihte hata olmayacaksa işini bitirmiş. Ancak **Pamuk**'un ve yayıncısının her şeye rağmen Sessiz Ev'e çekilmemesini diliyoruz."*

Yazı şöyle bitiyor, *"Yalçın Küçük ve Ahmet Yıldız tespitlerinden dolayı yargılanmalıdırlar ya da Orhan Pamuk ve yayıncısı bu iğdiş edilmişlikten kendilerini kurtarmalıdırlar. Cengiz Gündoğdu'ya da Kar incelemesi dolayısıyla Kar övücüleri ve savunucuları tarafından düzeyli olarak cevap verilmelidir. Dedikodu ya da fısıltı ağları ile değil, gazete köşelerinde küçük öznel yargılarla da değil, aksine, açık ve seçik olarak kavranacak bir tarzda yazın dünyasının çeşitli ortak platformlarında karşılık verilmeli, tartışma başlatılmalıdır. Gelecek ve ilerleme için, edebiyatımızın içinde bulunduğu kaotik ortamın ortadan kalkması için ve gelişmesi için bu tarza ihtiyaç vardır."*

Yazarların bu çağrısına katılıyorum. Başta Orhan Pamuk, sonra *Kar*'ın övücüleriyle ciddi bir tar-

tışmaya hazırım. Bu tartışma neyin ne olduğunu ortaya çıkaracaktır.

25 Temmuz Perşembe

Sabah.

Dün Demirtaş Ceyhun söyledi. Bu sabah gazetede okudum. Şair Adnan Yücel ölmüş. 49 yaşında. Kanserden.

Üzüldüm.

Yakınlığımız yoktu ama tanışırdık. İnsanın şairiydi Adnan Yücel.

Kanser olduğunu duymuştum. Sonunda ölüverdi 49 yaşında. Ne ki 49 yaş... Ben 59 yaşındayım, kırıla döküle yaşıyorum. Adnan Yücel ölüveriyor.

Nasıl üzüldüm... Sabah yürüyüşünde Adnan Yücel'i düşündüm. Başka şeyler de düşündüm. Hepsi tatsızdı...

Gemiler gidip geliyordu... Uzak yol kaptanı olsaydım, ben de çekip gitseydim uzaklara dedim.

Sonra ölümü düşündüm. Hem yürüyorum hızlı hızlı, hem ölümü düşünüyorum. Ölüm belki de sonsuzlukta bir dinlenmedir. Gelir, alır götürür insanı belirsiz bir sonsuzluğa...

Ben neden ölümden korkmuyorum dedim kendi kendime. Kendimi önemsiyorum da ondan korkmuyorum ölümden.

Benim ölümüm şöyle olsun isterdim. Sevdiğimle kavgalı, dargın olduğum gün ölmeliyim. Üzülmez o zaman. "İyi oldu... öldü de kurtuldum" der.

Biliyorum, ölüm yanı başımda... Ama yaşarken mücadeleye devam.

Şimdi gecenin ileri bir saatinde yazıyorum. Herman Hesse'nin *Boncuk Oyunu* adlı romanında Josef Knecht, tarikattan ayrıldıktan sonra, yürüyerek başkente giderken bir şarkının melodisini flütle çalar. Şarkı şöyledir, *"Başım, kollarım, bacaklarım / Bitkin yatıyordum yerde / Ama şimdi ayaktayım / Neşeli ve de zinde / Gökyüzüne çevrilmiş yüzüm."*

Romanda bunu okudukta cız etti yüreğim. 19 Mayıs'tan sonra günlerce, *"Başım, kollarım, bacaklarım/ Bitkin yatıyordum yerde."*

İşin en acı yanı, buna neden olan kişileri, tek bir sözle yerle bir edecek durumda olmama karşın. Neyse... bugün *"zinde / Gökyüzüne çevrilmiş yüzüm."* Neşeli değilim ama. Nasıl neşeli olabilirim. ABD, Irak'ı cehenneme çevirmeyi düşünüyor. Hiç utanmadan, hiç sıkılmadan yapılıyor bu cinayet tasarımı. Dünya kamuoyu da sessizce izliyor olup biteni.

Tolstoy bu konuda şöyle der, *"Ulusların karşılıklı olarak sonu gelmeyen, bitip tükenmeyen silahlanma yarışı da aynı düzenlilikte sürüp gitmektedir. Uluslararası kitlesel cinayetleri hedefleyen bu yarış yerin altında ve üstünde kurulan tesisler, üretilen uçaklar ve gemiler yüzünden köleleştirilmiş işçilerin emeği gittikçe artan bir oranda boşa harcanmaktadır. Uluslar cinayet olayları her zaman vardı..."*

26 Temmuz Pazar

Merhaba sevgideğer yolarkadaşlarım, size, pazar sabahın tazeliğinde yazıyorum. Bu sabah, gülerek uyandım. Sevinçle uyandım. Heyecanla uyandım. Çünkü yıllar, yıllar sonra, sessizlikte Vivaldi'nin Dört Mevsim adlı eserini dinleyeceğim.

Yürüyüş için hemen giyindim.İçimde esip duran kasırgalar... kabaran denizler... sarsılan dağlar... yürüyüş yerine koyuldum.

Ben Vivaldi'yi dinlerken yıldızlara giderim... o kadına. Yine yıldızlara gidebilecek miyim. O kadın nerde. Beni bekliyor mu. Çok mu geç kaldım yoksa... Ya beni beklememişse. Kırıp dökmüşsem onu bu mücadele içinde.

Birden herşey durdu içimde. Hüzün bir sis gibi kapladı bütün varlığımı. Güneşle çay içerken, seslerden görkemli eserler yaratan bestecileri düşündüm. Hüzün dağıldı... İnsan... yaratıcı insan çok güçlü varlık. Biliyorum, sömürüyü kaldırmadık, savaşları bitiremedik, birbirimizle saygılı, sevgili ilişkiler kuramadık.

İnanıyorum, yaratıcı insan bir gün, sömürüsüz, savaşsız, saygılı, sevgili ilişkilere dayalı bir dünya kuracak.

Sonra yine Vivaldi... yine yıldızlar... yine o kadın, hüzünlü gülümseyişle, uzak bakışıyla...

Heyecandan yürüyüş temposunu tutturamadım.

Kahvaltı arasında bir cigara yaktım. Düğmeye bastım. Dört Mevsim başladı. Bir titreyişle sarsıldı bedenim. İşte yıllar... yıllar sonra.

Hayır, bundan sonrasını yazamam. Bir yazarım ben, ama kelimeler yetmez duygularımı anlatmaya. Ressam olsaydım renkler, besteci olsaydım sesler yetmezdi.

Yalnız şu kadarını söyleyebilirim. Toprak, su, hava, ateş... bir de ben. Dönüşüp durduk. Toprak olduk ürün verdik... su olduk ağaçları kurumaktan kurtardık, ateş olduk kötüleri yaktık. Yolları temizledik, evreni aşka yaraşır bir duruma getirdik. Sonra ateşle hava olduk. Aktık yıldızlara doğru... o kadına.

Hüzünlü gülümseyişli... uzak bakışlı kadına...

Çok mu geç kaldım. Bütün kulaklar sağır mı oldu. Gözler görme yetisini yitirdi mi.

Yoksa ağlıyor muyum.

Akşam.

Bu gece konuklarım var. Bir süre böyle olacak. Şunun için. Bu ev, birçok kişinin cömertçe katkıla-

rıyla oluştu. Cömertçe katkılarla eksiksiz bir ev oldu burası.

Bu arkadaşlara gönül borcumu ödeyemem. Ama bir şeyler de yapmak gerekiyordu. En iyisi arkadaşları fakirhanede ağırlamak. Arkadaşların hepsi birden bu eve sığmaz. Küme küme ağırlıyormu.

Şimdi gülüyorum. Şundan. Ağırlama diyorum ya, benim yaptığım bir şey yok. Bir arkadaşım hazırlıyor herşeyi. Bir başka arkadaşım bulaşıkları yıkıyor. Çarşamba gecesi öyle oldu.

Bu gece üç kişiyiz. Belki özel konular konuşulacak... Üzüntüler, acılar dillendirilecek...

Bu sabah sersem sersem yürürken heyecandan başıma iri bir yaprak düştü. Yaprağı aldım, eve getirdim, duvara astım.

Duvarlarda çeşitli resimler var. Az önce boş yerleri yapraklarla donatsam mı diye düşündüm.

Niye olmasın... Yatak odasına varıncaya kadar yapraklarla donatırım evi. Eve, bir ad takarım. Yapraklı Ev.

Sevdim bu adı. Tamam, bu evi yapraklarla donatmalıyım. Bundan böyle bu evin adı Yapraklı Ev.

Yapraklı Ev'e ilk girdiğim gün Mustafa Göksoy'un dediği gibi *"oyundan haksızca atılan çocuğun düş kırıklığı"* acısı vardı içimde. Dağlar boyu alevler ne varsa içimde yakıyordu. Sıfırın altına düşmüştüm.

Düşüş bu evde duruldu. Yangın bu evde söndürüldü. Molozlar bu evde toplandı...

Bu ev, Yapraklı Ev, benle birlikte anılmalı. *"İşte Gündoğdu... Yapraklı Ev'de oturan insan"* denmeli.

Yarını bekliyorum heyecanla. Yapraklara dikkatle bakacağım. Hızla değil, yavaş yavaş donatacağım evi.

Burası, Yapraklı Ev olacak.

29 Temmuz Pazartesi

Yapraklı Ev'de Aristoteles'in bir resmi asılı. Severim Aristoteles'i. Hep gözümün önünde olsun istedim.

Günlerdir Aristoteles'in *Nikomakhas'a Etik* adlı eserini okuyorum. Ayraç Yayınevi'nin yayınladığı bu eseri yunanca aslından Saffet Babür çevirmiş. Eserin sekizinci kitabında dostluk konusunu işler Aristoteles.

Aristoteles'e göre dost demek iyi demektir. Erdem açısından birbirine benzer dostlar. Daha sonra şöyle devam eder. *"... kendi içinde tutarlı olanlar, birbirine karşı da tutarlı olurlar, kötü şeylere gerek duymaz, bunlara değer vermez, hatta onları engelledikleri söylenebilir."*

Aristoteles, bu düşüncesiyle, ikibin yıl öteden bugüne uzanıyor. Gerçekten de kendi içinde tutarlı olmayanlar dost olamıyor. Sen, kendi içinde tutarlıysan, ne kadar uğraşırsan uğraş, kendi içinde tutarsız biriyle dostluk yürümüyor.

Dost dendikte ne anladığımı da söylemeliyim. Koşullar n'olursa olsun, dost, dostuna yıldırım düşürmez.

Aristoteles şöyle der dostluk için, *"Bunlar iyi olduklarından ötürü birbirleri için karşılıklı iyi şeyler isterler, kendi başına iyidirler."*

Bunu ancak kendi içinde tutarlı olan biri yapabilir... Aristoteles, *iyi şeyler isterler* demekle yetinmiyor, *"birbirlerine iyilik yapmak için can atar"* diyor.

Dostluk, işte bu.

Aristoteles'i bu düşüncelerinden ötürü seviyorum.

Tabii, *"Hadi gel, dost olalım"* demekle dost olunmaz. Dostluk, birkaç kez kötü günlerin sınavından geçmelidir. kötü günler sağlam bir sınavdır dostluk için.

Kötü günlerde, güzel günlerin dostlarını yanınızda göremezsiniz, üzülün ama, fazla üzülmeyin. Çünkü Aristoteles'e göre, birlikte tuz tüketmeden birbirini tanıyamaz insanlar.

Demek fazla tuz tüketmemişsiniz.

İSPANYOL ŞİİRİ
Lope de Vega Carpio
(1562-1635)

GÖZ GÖZE
aşağıya inmeliyim
âşıkların kuyusuna
ve yıkamalıyım
kapanmayan yaramı

sevgili ruh
ne göreceksin ki
hiçbir şey aslında
ama hâlâ göz göze

varolmayışın derinlikleri
belki de çok açık
ölüyor benim arzum
arzuladıkça

Türkçesi
Anıl MERİÇELLİ

İNSANCIL ATÖLYESİ
2 EKİM 2002 SALI GÜNÜ
YENİ DÖNEM AYDINLANMA SEMİNERLERİ
BAŞLIYOR!..

- FELSEFE
- EDEBİYAT
- ESTETİK
- YAZARLIK
- TARİHSEL SÜREÇTE MÜZİK
- MADDENİN EVRİMİ VE İNSAN
- EKONOMİ POLİTİK
- HAYAT DERSLERİ

Başvuru Adresi: İnsancıl Dergisi, İstiklal Cad.
Küçükparmakkapı İpek Sk. Zafer Han. No.10 Kat.1
Beyoğlu - İSTANBUL
Tel: 0212 249 80 19

❐ ŞİİR ATÖLYESİ
❐ SOĞUK SAVAŞ NEDİR?
❐ DÜNYA NEREYE GİDİYOR?
❐ DÜŞÜNME YÖNTEMİ
İNSANCIL ATÖLYESİ'nde
YAZ SEMİNERLERİ
DEVAM EDİYOR